

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Κατεύθυνση : Ευρωπαϊκό Δίκαιο και Πολιτική (Πρόγραμμα Jean Monnet)

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

με θέμα

**Η ελευθερία της έκφρασης κατά την ΕΣΔΑ και τον Χάρτη Θεμελιωδών
Δικαιωμάτων της ΕΕ στη σημερινή ελληνική συγκυρία**

Επιβλέπων καθηγητής: Χ. Ταγαράς

Φοιτητής: Καζούκας Δημήτριος (ΑΜ 1212Μ044)

Αθήνα, 2014

Συντομογραφίες

ΔΕΕ	Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΔΕΚ	Δικαστήριο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΔΝΤ	Διεθνές Νομισματικό Ταμείο
ΔτΑ	Δικαιώματα του Ανθρώπου
ΕΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΚ	Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο
ΕΚΤ	Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΣΡ	Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης
ΜΜΕ	Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης
Ν.Δ.	Νομοθετικό Διάταγμα
Ο.Η.Ε.	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΠΔ	Προεδρικό Διάταγμα
ΠΚ	Ποινικός Κώδικας
ΠτΔ	Πρόεδρος της Δημοκρατίας
Σ.	Σύνταγμα
ΣΕΕ	Συνθήκη για την ΕΕ
ΣΛΕΕ	Συνθήκη για την λειτουργία της ΕΕ
ΣτΕ	Συμβούλιο της Επικρατείας
Χ.Α.	Χρυσή Αυγή
ΧΘΔ	Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	6
1. Θεσμικό Πλαίσιο	8
1.1. Η κατοχύρωση του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης σε επίπεδο Ο.Η.Ε., ΕΕ και Συντάγματος	8
1.2. Η σύνδεση του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης με άλλα θεμελιώδη δικαιώματα	13
1.3. Η σύνδεση του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης με τη δημοκρατία	16
1.4. Η σύγκρουση του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης με άλλα θεμελιώδη δικαιώματα	17
2. Η σημερινή ελληνική συγκυρία: μια κατάσταση εξαίρεσης;	19
2.1. Η κατάσταση εξαίρεσης ως έννοια	19
2.2. Η σημερινή ελληνική συγκυρία ως κατάσταση εξαίρεσης	22
2.3. Κατάσταση εξαίρεσης και δικαιοσύνη	27
2.4. Μια χώρα σε κατάσταση εξαίρεσης: τι σημαίνει για τη δημοκρατία;	33
3. Η ελευθερία έκφρασης στη σημερινή ελληνική συγκυρία	37
3.1. Η διαδραστικότητα του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης, η προ-έλευση των απειλών εναντίον του και ο ρόλος του κράτους	38
3.2. Κατάσταση εξαίρεσης και ελευθερία έκφρασης	40
3.2.1. Η ρητορική περί έλλειψης εναλλακτικής	40
3.2.2. Η τάση απονομιμοποίησης της αντίδρασης στην ακολουθούμενη πολιτική	44
3.2.3. Ο τρόπος λειτουργίας του Κοινοβουλίου και των κομμάτων ως έμμεσος τρόπος περιορισμού της ελευθερίας της έκφρασης	47
3.3. Τα όρια της ελευθερίας έκφρασης στο πολιτικό σύστημα	50

3.4. Το ζήτημα της απαγόρευσης πολιτικών κομμάτων	57
3.5. Η ελευθερία των ΜΜΕ	64
3.6. Εκκλησία και ελευθερία της έκφρασης	80
3.7. Η διαδραστικότητα του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης, η προ- έλευση των απειλών εναντίον του και ο ρόλος του κράτους με παραδείγματα	93
4. Κριτική αποτίμηση της θεσμικής κατοχύρωσης των ΔτΑ	95
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	104
Βιβλιογραφία	107
Αρθρογραφία	108
Νομολογία	110
Λοιπά Έγγραφα	112
Ιστοσελίδες	113
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	114

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η οικονομική κρίση και η απειλή άτακτης χρεοκοπίας της Ελλάδας τα τελευταία έτη βρέθηκαν πολλές φορές στο επίκεντρο μιας πολιτικο-οικονομικής συζήτησης σε παγκόσμιο επίπεδο λόγω της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας και του ότι η χώρα μας αποτελεί μέρος μιας νομισματικής ένωσης, της ευρωζώνης.

Ο δανεισμός της Ελλάδας από τους εταίρους της μετά τον αποκλεισμό της από τις αγορές και η ψήφιση των «Μνημονίων» είχε ως αποτέλεσμα τη θέση της χώρας υπό στενή επιτήρηση δια της λεγόμενης «τρίοικα» - αποτελούμενη από εκπροσώπους της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ), της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ) - και την υιοθέτηση σκληρών δημοσιονομικών μέτρων που κρίθηκαν τη δεδομένη χρονική στιγμή απαραίτητα για την αντιμετώπιση του υπερβολικού ελλείμματος, προκάλεσαν, όμως, ύφεση, ανεργία και περαιτέρω εκτίναξη του δημοσίου χρέους.

Εκ της ως άνω κατάστασης δημιουργήθηκαν αντιδράσεις στο εσωτερικό της χώρας με κύρια εξ αυτών την απαξίωση του πολιτικού συστήματος και την πόλωση με αποτέλεσμα τη διακυβέρνηση της χώρας υπό συνθήκες έκτακτης ανάγκης, όπου κεκτημένα δικαιώματα αλλά και η ίδια η κοινωνία βρέθηκαν στο στόχαστρο.

Το μέγεθος και τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της κρίσης είναι τέτοια¹ που δικαιολογούν το να ενσκήψει κανείς σε επιμέρους τομείς αυτής ώστε να προσπαθήσει να κατανοήσει αφενός τα αίτια της αφετέρου τις ποικίλες συνέπειές της. Εντός αυτού του οξυμένου κλίματος διακυβέρνησης καλούμαστε να αναστοχαστούμε έννοιες, όπως η δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα, αναζητώντας το πραγματικό τους περιεχόμενο συγκρίνοντάς το με ό,τι ψευδεπίγραφα εκλαμβάνεται ως τέτοιο.

Βέβαια, η επιλογή να περιγράψει κανείς τη σημερινή ελληνική συγκυρία είναι προφανώς ριψοκίνδυνη με δεδομένο ότι τα χαρακτηριστικά της είναι ενεργά και εν εξελίξει, με αβέβαιο όχι μόνο τον χρονικό της ορίζοντα αλλά και τα αποτελέσματα. Υφίσταται ο κίνδυνος να μην επιτευχθεί η αναγκαία, σε μια έρευνα, αποστασιοποίηση. Παρόλα αυτά, δεν παύει να αποτελεί μια πρόκληση πρώτου μεγέθους το να εξετάσει

¹ Βλ. Αλιβιζάτος, 2013:17-18, που συγκρίνει τη σημερινή οικονομική κρίση με την πτώση του τείχους του Βερολίνου ενώ σε ό,τι αφορά τις συνέπειές της τη θεωρεί ακόμη πιο σοβαρή αφού αγγίζει την καθημερινότητά μας καθώς το ΑΕΠ της χώρας έχει πέσει σε 3 χρόνια περισσότερο από όσο έπεσε συνολικά σε πάνω από 10 χρόνια στις ΗΠΑ μετά το κραχ του 1929 και η ανεργία των νέων ξεπερνά το 50% προκαλώντας εντονότατο μεταναστευτικό ρεύμα που θα επιδεινώσει περαιτέρω το ήδη μείζον δημογραφικό πρόβλημα.

κανείς αν ένα δικαίωμα που κατοχυρώνεται συνταγματικά, στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) και τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (ΧΘΔ) της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) επηρεάζεται από το περιβάλλον στο οποίο χρησιμοποιείται ως θεσμός.

Η έρευνά μας θα εστιασθεί στο δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης, ακριβώς λόγω της σύνδεσής του με τη δημοκρατία, με κύριο στόχο την προσπάθεια να διαγνωσθεί σε ποιο βαθμό ευδοκιμεί στις συνθήκες έκτακτης ανάγκης που έχουν πλέον διαμορφωθεί στην χώρα μας. Σε πολλές από τις ενότητες παρατίθενται παραδείγματα που αφορούν στην ελευθερία της έκφρασης και απασχόλησαν την επικαιρότητα τα τελευταία χρόνια, χρησιμεύοντας ως πρώτη ύλη για τη διεξαγωγή της έρευνάς μας.

Αν θέλαμε να σκιαγραφήσουμε συνοπτικά το περιεχόμενο της παρούσας εργασίας θα αναφέραμε πως η εξέταση του θεσμικού πλαισίου κατοχύρωσης του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης και η αναφορά στη σύνδεσή του με μια σειρά από θεμελιώδη δικαιώματα και εντέλει με την ίδια τη δημοκρατία αποτελεί το αναγκαίο πρελούδιο πριν την περιγραφή του τρόπου με τον οποίο εκλαμβάνεται από πολλούς η σημερινή κατάσταση της χώρας μας.

Αναφερόμαστε σε αυτόν της κατάστασης εξαίρεσης, θεωρώντας ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα την πρόταση ανάγνωσης της κρίσης μέσω της έννοιας αυτής. Φυσικά, δεν θα μπορούσε να μην περιληφθεί μια συζήτηση γενικότερα για τα όρια της ελευθερίας της έκφρασης αλλά και ειδικότερα για τα όριά της στο πολιτικό σύστημα με κύριο παράδειγμα το ζήτημα της ρητορικής μίσους και της απαγόρευσης των πολιτικών κομμάτων. Η συμβολή της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) στην κατανόηση του φαινομένου και τη χάραξη διαχωριστικών γραμμών ανάμεσα στο τι θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ρητορική μίσους επιφέροντας κυρώσεις, όπως η άσκηση ποινικής δίωξης μετά από εισαγγελική παρέμβαση και η απαγόρευση ενός πολιτικού κόμματος, και τι άπτεται περισσότερο του πολιτικού πολιτισμού, θα είναι ιδιαίτερος κρίσιμη και διαφωτιστική.

Εξάλλου, ξεχωριστή ενότητα αφιερώνεται στην ελευθερία του τύπου και γενικότερα των ΜΜΕ με στόχο να αναδειχθούν ως ειδική έκφανση της ελευθερίας της έκφρασης αλλά και ως μέσο πραγμάτωσής της, λαμβανομένου υπόψη και του ιδιαίτερα σημαντικού ρόλου που τους επιφυλάσσει το Σύνταγμά μας.

Λόγω του ρόλου της εκκλησίας στην ελληνική κοινωνία και των κατά καιρούς εξαιρετικά «θερμών» παρεμβάσεων της στα κοινά ή αντιδράσεων της σε διάφορα κοινωνικά φαινόμενα και πολιτιστικά γεγονότα, θα αφιερώσουμε ξεχωριστή ενότητα και στην εξέταση του δίπολου «εκκλησία - ελευθερία έκφρασης» που θα λάβει χώρα κυρίως με την παράθεση κάποιων εκ των ανωτέρω παρεμβάσεων της και την αξιολόγηση αυτών υπό το πρίσμα της ελευθερίας της έκφρασης.

Σημαντική, επίσης, κρίνεται η αναφορά στην κριτική που έχει ασκηθεί στα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΔτΑ) μετά τη θεσμική τους κατοχύρωση καθώς μας βοηθά αφενός στην κατανόηση της φύσης τους αφετέρου στο να αντιληφθούμε τους λόγους της διάστασης μεταξύ της διακήρυξής τους και του βαθμού εφαρμογής τους. Η ως άνω οπτική θεωρείται ιδιαίτερα χρήσιμη προκειμένου να προσδοθούν στη θεσμική κατοχύρωση ενός δικαιώματος, όπως αυτό της ελευθερίας της έκφρασης, οι σωστές της διαστάσεις.

Τέλος, θα προχωρήσουμε στην αποτύπωση των τάσεων που παρατηρούνται στην χώρα μας τα τελευταία έτη, σε ό,τι αφορά τον βαθμό απόλαυσης του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης, με βάση όσα ειπώθηκαν στις προηγούμενες ενότητες.

1. Θεσμικό Πλαίσιο

1.1. Η κατοχύρωση του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης σε επίπεδο Ο.Η.Ε., ΕΕ και Συντάγματος

Το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης κατοχυρώθηκε για πρώτη φορά σε διεθνές επίπεδο από την Οικουμενική Διακήρυξη για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΔτΑ) που υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών (Ο.Η.Ε.) την 10^η Δεκεμβρίου του 1948 και συγκεκριμένα στο άρθρο 19 αυτής, όπου προβλέπεται πως *«Καθένας έχει το δικαίωμα της ελευθερίας της γνώμης και της έκφρασης, που σημαίνει το δικαίωμα να μην υφίσταται δυσμενείς συνέπειες για τις γνώμες του, και το δικαίωμα να αναζητεί, να παίρνει και να διαδίδει πληροφορίες και ιδέες, με οποιοδήποτε μέσο έκφρασης, και από όλο τον κόσμο»*.

Ο σεβασμός των ΔτΑ κατέχει πλέον σημαντική θέση και στην ΕΕ, αποτελώντας όχι μόνο κριτήριο ένταξης σε αυτή, κατά το άρθρο 49 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ), αλλά και παραμονής ή απόλαυσης πλήρων προνομίων εντός

αυτής², «αφού δυνάμει του άρθρου 7 της ΣΕΕ μπορεί να αποφασιστεί η αναστολή ορισμένων δικαιωμάτων του κράτους μέλους έτσι όπως αυτά απορρέουν από τη Συνθήκη» (Χριστιανός, 2012:168).

Ιδιαίτερα με τη Συνθήκη της Λισσαβόνας προσεδόθη ίδιο νομικό κύρος με τις Συνθήκες στον ΧΘΔ της ΕΕ (άρθρο 6 παρ. 1 ΣΕΕ) ενώ η ιδιαίτερη θέση της ΕΣΔΑ εντός της ΕΕ αναδεικνύεται επιπλέον με την πρόβλεψη για προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ (άρθρο 6 παρ. 2 ΣΕΕ).

Σε ό,τι αφορά το δικαίωμα που μας ενδιαφέρει, αυτό κατοχυρώνεται στο άρθρο 10 της ΕΣΔΑ, βάσει του οποίου «1. Παν πρόσωπο έχει δικαίωμα εις την ελευθερίαν εκφράσεως. Το δικαίωμα τούτο περιλαμβάνει την ελευθερίαν γνώμης ως και την ελευθερίαν λήψεως ή μεταδόσεως πληροφοριών ή ιδεών, άνευ επεμβάσεως δημοσίων αρχών και ασχέτως συνόρων...»³, και στο άρθρο 11 του ΧΘΔ της ΕΕ, σύμφωνα με το οποίο «1. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία έκφρασης. Το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει την ελευθερία γνώμης και την ελευθερία λήψης ή μετάδοσης πληροφοριών ή ιδεών, χωρίς την ανάμειξη δημοσίων αρχών και αδιακρίτως συνόρων. 2. Η ελευθερία των μέσων μαζικής ενημέρωσης και η πολυφωνία τους είναι σεβαστές». Σημαντική βοήθεια στην ανάγνωση του περιεχομένου του τελευταίου, ιδίως σε σχέση με το αντίστοιχο άρθρο της ΕΣΔΑ, προσφέρουν οι επεξηγήσεις σχετικά με τον ΧΘΔ, που «αν και ...αυτές καθαυτές δεν έχουν νομική ισχύ, αποτελούν πολύτιμο εργαλείο ερμηνείας για την εξήγηση των διατάξεων του Χάρτη⁴». Εξάλλου, αρωγό στην προσπάθεια αυτή αποτελούν και οι γενικές διατάξεις που διέπουν την ερμηνεία και εφαρμογή του Χάρτη (Τίτλος VII, άρθρα 51-54).

Συγκρίνοντας τις δύο διατάξεις, μπορούμε, καταρχάς, να αναφέρουμε ότι η παράγραφος 1 του άρθρου 11 του ΧΘΔ επαναλαμβάνει την παρ. 1 εδ. α' και β' του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ, αφού αφενός και οι δύο επιφυλάσσουν το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης σε κάθε πρόσωπο⁵ αφετέρου περιλαμβάνουν στο δικαίωμα

² Βλ. περίπτωση Αυστρίας όπου η άνοδος στην εξουσία του ακροδεξιού Haider οδήγησε στη δημιουργία ενός καθεστώτος επιτήρησης με τη δημιουργία μιας επιτροπής για την παρακολούθηση της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων το 2000 (Κυριτσάκη, 2011:101).

³ Βλ. Παράρτημα για το πλήρες κείμενο του άρθρου.

⁴ Βλ. προοίμιο του κειμένου επεξηγήσεων σχετικά με τον ΧΘΔ (2007/C 303/02) αποσπάσματα του οποίου παρατίθενται στο Παράρτημα.

⁵ Με βάση τη νομολογία του ΕΔΔΑ το σχετικό δικαίωμα μπορούν να επικαλεσθούν και νομικά πρόσωπα, ακόμη και πολιτικά κόμματα (Σισιλιάνος, 2013:396).

αυτό την ελευθερία γνώμης καθώς και την ελευθερία λήψης ή μετάδοσης πληροφοριών ή ιδεών, χωρίς την ανάμειξη δημοσίων αρχών και αδιακρίτως συνόρων.

Από κει κι έπειτα αρχίζουν οι διαφοροποιήσεις. Συγκεκριμένα, ο ΧΘΔ, στην παρ. 2 του άρθρου 11, προχωρά σε ειδική αναφορά στο σεβασμό που θα πρέπει να αποδίδεται στην ελευθερία των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης (ΜΜΕ) και στην πολυφωνία τους. Από την άλλη, το άρθρο 10 της ΕΣΔΑ αναφέρεται στη δυνατότητα, πρώτον, των κρατών να υποβάλουν τις επιχειρήσεις ραδιοφωνίας, κινηματογράφου και τηλεόρασης σε κανονισμούς εκδόσεως αδειών λειτουργίας και, δεύτερον, η άσκηση του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης να υπαχθεί σε ορισμένες διατυπώσεις, όρους, περιορισμούς ή κυρώσεις προβλεπόμενους από το νόμο και για σκοπούς, όπως η προστασία της εθνικής ασφάλειας, της δημόσιας ασφάλειας, της υγείας, των δικαιωμάτων των τρίτων κλπ.

Ειδικά για τους περιορισμούς του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης, οι επεξηγήσεις του ΧΘΔ παραπέμπουν, αρχικά, στη γενική διάταξη του άρθρου 52 παρ. 3 του Χάρτη, κατ' εφαρμογή της οποίας *«το δικαίωμα αυτό έχει την ίδια έννοια και την ίδια εμβέλεια με το δικαίωμα που κατοχυρώνεται στην ΕΣΔΑ»* ενώ στη συνέχεια αναφέρουν πως *«οι όποιοι περιορισμοί που μπορούν να επιβληθούν σε αυτό, δεν μπορούν...να υπερβαίνουν τους προβλεπόμενους στην παρ. 2 του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ με την επιφύλαξη των περιορισμών τους οποίους μπορεί να επιφέρει το δίκαιο της Ένωσης περί ανταγωνισμού στην ευχέρεια των κρατών μελών να εγκαθιδρύσουν τα καθεστώτα εκδόσεως αδειών λειτουργίας που προβλέπονται στο άρθρο 10, παρ. 1 εδ. γ' της ΕΣΔΑ.»* Στις επεξηγήσεις του άρθρου 52 παρ. 3 του Χάρτη αναφέρεται ότι η διάταξη *«επιδιώκει τη διασφάλιση της αναγκαίας συνοχής μεταξύ του Χάρτη και της ΕΣΔΑ»* ενώ ο κανόνας για ίδια έννοια και εμβέλεια με αυτών της ΕΣΔΑ, που είδαμε ανωτέρω, μεταξύ των κοινών στα δύο θεσμικά κείμενα δικαιωμάτων, αφορά και τους αποδεκτούς περιορισμούς. Συγκεκριμένα, αναφέρεται πως *«... ο νομοθέτης, θέτοντας περιορισμούς στα δικαιώματα αυτά πρέπει να τηρεί τα ίδια πρότυπα με αυτά που ορίζονται από το λεπτομερές καθεστώς των περιορισμών που προβλέπεται στην ΕΣΔΑ, τα οποία καθίστανται με τον τρόπο αυτό εφαρμοστέα επί των δικαιωμάτων που καλύπτονται από την παρούσα παράγραφο, χωρίς αυτό να θίγει την αυτονομία του δικαίου της Ένωσης και του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ)»*. Επίσης, στις επεξηγήσεις της διάταξης διευκρινίζεται ότι όπου αναφέρεται η ΕΣΔΑ νοούνται, πέρα από τη Σύμβαση, και τα Πρωτόκολλα αυτής ενώ *«η έννοια και η εμβέλεια των δικαιωμάτων που*

διασφαλίζονται καθορίζονται όχι μόνο από το κείμενο των πράξεων αυτών, αλλά και από τη νομολογία του ΕΔΔΑ και από το ΔΕΕ. Στόχος της τελευταίας φράσης της παραγράφου είναι να δοθεί στην Ένωση η δυνατότητα να εξασφαλίσει ευρύτερη προστασία. Εν πάση περιπτώσει, το επίπεδο προστασίας που παρέχεται από τον Χάρτη δεν μπορεί ποτέ να είναι κατώτερο από αυτό που εγγυάται η ΕΣΔΑ».

Εξάλλου, από τη μελέτη των αποφάσεων των δικαστηρίων της ΕΕ που αναφέρονται στο άρθρο 11 του ΧΘΔ παρατηρήθηκε, σε ό,τι αφορά το ζήτημα της σχέσης του Χάρτη με την ΕΣΔΑ, πως άλλοτε γίνεται παράλληλη αναφορά και στο άρθρο 10 της ΕΣΔΑ⁶ και άλλοτε όχι⁷, με την πλειοψηφία των περιπτώσεων να δείχνει μια τάση προς την παράλληλη αυτοτελή αναφορά και στον Χάρτη και στην ΕΣΔΑ. Αξίζει να αναφερθεί ότι σε μία εκ των περιπτώσεων (απόφαση του Δικαστηρίου της 18^{ης} Ιουλίου 2013 στην υπόθεση C-234/12) η αναφορά έγινε στο άρθρο 11 του Χάρτη ερμηνευόμενο υπό το πρίσμα του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ ενώ σε μια άλλη (απόφαση του Γενικού Δικαστηρίου της 25^{ης} Απριλίου 2013 στην υπόθεση T-526/10) παρατηρήθηκε (στην σκέψη 105) πως «Εκ προοιμίου, πρέπει να επισημανθεί ότι η προστασία που παρέχεται δυνάμει των άρθρων της ΕΣΔΑ, τα οποία επικαλέσθηκαν οι προσφεύγοντες, τίθεται σε εφαρμογή στο δίκαιο της Ένωσης με τα άρθρα, αντιστοίχως, 17, 7, 10 και 11 του ΧΘΔ της ΕΕ (ΕΕ 2010, C 83, σ. 389). Επομένως, η παραπομπή θα πρέπει να γίνεται μόνο στις τελευταίες αυτές διατάξεις (βλ., υπό το πνεύμα αυτό, απόφαση του Δικαστηρίου της 8ης Δεκεμβρίου 2011, C-386/10 P, Χαλκόρ κατά Επιτροπής, που δεν έχει ακόμη δημοσιευθεί στη Συλλογή, σκέψη 51)».

Στο σημείο αυτό είναι σημαντικό να προστεθεί πως οι διατάξεις του Χάρτη εκτός από τα θεσμικά και λοιπά όργανα και τους οργανισμούς της Ένωσης, τηρουμένης της αρχής της επικουρικότητας, απευθύνονται στα κράτη μέλη μόνον όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης (άρθρο 51 παρ. 1 ΧΘΔ). Ουσιαστικά, το άρθρο 51, αναφερόμενο στο πεδίο εφαρμογής του Χάρτη, κατοχυρώνει ό,τι είχε ήδη διαμορφωθεί νομολογιακά, όπως προκύπτει άλλωστε από τις «Επεξηγήσεις σχετικά με τον ΧΘΔ» και ειδικότερα για το άρθρο 51 αυτού.

⁶ Στις υποθέσεις C-163/10, C-145/10, C-523/12, C-234/12, T-331/11, T-199/11 P, T-590/10, T-526/10, καθώς και στην απόφαση του Δικαστηρίου της Δημόσιας Διοίκησης της 23^{ης} Οκτωβρίου 2012 στην υπόθεση F-44/05 RENV.

⁷ Στις υποθέσεις C-70/10, C-314/12, C-283/11, C-360/10.

Σε εθνικό επίπεδο και συγκεκριμένα στη χώρα μας, η ελευθερία της έκφρασης κατοχυρώνεται στο άρθρο 14 παρ. 1 του Συντάγματος (Σ.)⁸ όπου αναφέρεται πως *«Καθένας μπορεί να εκφράζει και να διαδίδει προφορικά, γραπτά και δια του τύπου τους στοχασμούς του τηρώντας τους νόμους του Κράτους»*.

Εξάλλου, η Ελλάδα κύρωσε την ΕΣΔΑ αρχικά με το Νομοθετικό Διάταγμα (Ν.Δ.) 2329/1953 και ξανά με το Ν.Δ. 53/1974 (από το 1969 έως το 1974 είχε «καταγγελλθεί» από το δικτατορικό καθεστώς) ενώ το δικαίωμα ατομικής προσφυγής αναγνωρίστηκε το 1985 (Χρυσόγονος, 2002:16). Σύμφωνα, δε, με το άρθρο 28 παρ. 1 εδ. α' Σ. *«...οι διεθνείς Συμβάσεις, από την επικύρωσή τους και τη θέση τους σε ισχύ..., αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του εσωτερικού ελληνικού δικαίου και υπερσχύουν από κάθε άλλη αντίθετη διάταξη νόμου»*. Με βάση τα ανωτέρω, η ΕΣΔΑ, ως διεθνής σύμβαση, αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του εσωτερικού ελληνικού δικαίου και υπερέχει έναντι αντίθετης διάταξης νόμου. Ως κράτος μέλος της ΕΕ, η χώρα μας δεσμεύεται και από τον ΧΘΔ, που όπως είδαμε προηγουμένως, με τη Συνθήκη της Λισσαβόνας απέκτησε δεσμευτική νομική ισχύ. Επομένως, η χώρα μας δεσμεύεται τόσο από το άρθρο 10 της ΕΣΔΑ όσο και από το άρθρο 11 του Χάρτη που προστατεύουν την ελευθερία της έκφρασης.

Στην ουσία, και σε ό,τι αφορά την αντιστοίχιση του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ και 11 του ΧΘΔ στο ελληνικό Σύνταγμα, το περιεχόμενο του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης περιλαμβάνεται τόσο στο άρθρο 14 παρ. 1 Σ. όσο και στο άρθρο 5^Α Σ. (δικαίωμα στην πληροφόρηση) αλλά και το 15 παρ. 2 Σ. (περί αμέσου ελέγχου του κράτους στη ραδιοφωνία και στην τηλεόραση). Μάλιστα, στο πλαίσιο της εκπλήρωσης της επιταγής του άρθρου 15 παρ. 2 Σ. για την άνοδο της ποιοτικής στάθμης των εκπομπών της τηλεοράσεως και την προστασία της ιδιωτικής ζωής και της παιδικής ηλικίας εξεδόθη ο ν. 2328/1995 (Α' 159) που ρυθμίζει τη λειτουργία της τοπικής ραδιοφωνίας και της ιδιωτικής τηλεόρασης προβλέποντας, μεταξύ άλλων, ότι οι τηλεοπτικοί σταθμοί υποχρεούνται να μεριμνούν για την ποιότητα του προγράμματος.

⁸ Το οποίο όχι απλώς εντάσσεται σε ένα πλέγμα συνταγματικών διατάξεων που αφορούν την ελευθερία της γνώμης και γενικά της πνευματικής κίνησης (άρθρα 13 έως 16 Σ.) αλλά αποτελεί και τον ακρογωνιαίο λίθο της (Χρυσόγονος, 2002:271). Εξάλλου, με το 14 παρ. 1 Σ. - αν και αναφέρεται στην γραπτή και δια του τύπου έκφραση - κατοχυρώνεται και η έκφραση γνώμης μέσω του διαδικτύου (Μαντζούφας, 2009, στο <http://www.constitutionalism.gr/site/1834-eleyteria-ekfrasis-kai-diadiktyo/>). Αξίζει να σημειωθεί πως στις 6-7-2012 το Συμβούλιο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων με την απόφαση L13 επιβεβαίωσε ότι θα πρέπει να προστατεύονται τα ΔτΑ όταν κάποιος συνδέεται στο διαδίκτυο και ιδίως η ελευθερία της έκφρασης που τυγχάνει εφαρμογής ανεξαρτήτως συνόρων και μέσου σύνδεσης, βλ. <http://geneva.usmission.gov/2012/07/05/internet-resolution/>.

Σε εφαρμογή εξουσιοδοτικής διάταξης του ως άνω νόμου καταρτίσθηκε από το ΕΣΡ ο Κώδικας Δεοντολογίας ειδησεογραφικών και άλλων δημοσιογραφικών και πολιτικών εκπομπών, ο οποίος κυρώθηκε με το Π.Δ. 77/2003 (Α' 25) και αφορά τη δημόσια και ιδιωτική ραδιοφωνία και τηλεόραση.

Φορείς του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης, σύμφωνα με το άρθρο 14 παρ. 1 Σ., είναι τόσο οι Έλληνες όσο και οι αλλοδαποί ενώ, όπως είδαμε και παραπάνω, εκτός από τα φυσικά πρόσωπα δύνανται να είναι και νομικά πρόσωπα ακόμη και πολιτικά κόμματα.

Τέλος, το άρθρο 14 παρ. 1 Σ. περιλαμβάνει τόσο την ενεργητική - ατομική διάσταση του δικαιώματος, δηλαδή, το δικαίωμα του καθενός να εκφράζεται ελεύθερα όσο και την παθητική - κοινωνική διάσταση ή με άλλα λόγια το δικαίωμα της παθητικής πληροφόρησης του κοινού. Το τελευταίο προϋποθέτει τον πλουραλισμό των πηγών πληροφόρησης που δύναται να επιτευχθεί μόνο δια της κρατικής παρέμβασης για την αποφυγή των ανωτέρω αναφερθέντων μονοπωλίων. Υποστηρίζεται, επομένως, πως το άρθρο 14 παρ. 1 Σ. κατοχυρώνει και την θεσμική εγγύηση της ελεύθερης και πλουραλιστικής διαμόρφωσης της κοινής γνώμης, εγγύηση που συνδέεται με το δικαίωμα στην πληροφόρηση (άρθρο 5^Α Σ.) που αποσκοπεί στον πλουραλισμό ως θεμέλιου του δημοκρατικού πολιτεύματος (Χρυσόγονος, 2002:271).

1.2. Η σύνδεση του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης με άλλα θεμελιώδη δικαιώματα

Πέρα από τη σύνδεση του άρθρου 14 παρ. 1 Σ. με το άρθρο 5^Α και 15 παρ. 2 Σ. που ολοκληρώνουν την έννοια της ελευθερίας της έκφρασης, έτσι όπως αυτή κατοχυρώνεται στο άρθρο 10 της ΕΣΔΑ και 11 του ΧΘΔ, ενδιαφέρον παρουσιάζει η σχέση της ελευθερίας της έκφρασης με άλλα θεμελιώδη δικαιώματα, η οποία παρατίθεται κατωτέρω:

Μεταξύ του άρθρου 5 παρ. 1 Σ., που κατοχυρώνει ένα γενικό δικαίωμα ελευθερίας, την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και τη συμμετοχή στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας, και των δικαιωμάτων ελευθερίας γνώμης και πνευματικής κίνησης γενικά (άρθρα 13, 14, 15 και 16 Σ.) υπάρχει σχέση ειδικότητας χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι προτιμάται η σωρευτική επίκληση της γενικής και ειδικής διάταξης ή η υποκατάσταση της ειδικής από την γενική (Χρυσόγονος, 2002:106).

Κατά παρόμοιο τρόπο συνδέεται η ελευθερία της έκφρασης με το άρθρο 13 παρ. 1 Σ. που καθιερώνει το απαραβίαστο της θρησκευτικής συνείδησης με σκοπό στην ουσία να δώσει έμφαση σε μια πτυχή της γενικότερης αρχής της ελευθερίας της συνείδησης που κατοχυρώνεται κυρίως με τα άρθρα 2 παρ. 1 και 14 παρ. 1 Σ. Όμως, και τα αντίστοιχα άρθρα της ΕΣΔΑ συνδέονται μεταξύ τους, αφού θεωρείται πως ορισμένες, τουλάχιστον, όψεις του άρθρου 9 περί θρησκευτικής ελευθερίας προστατεύονται, μεταξύ άλλων, και από το άρθρο 10 περί ελευθερίας της έκφρασης (Σισιλιάνος, 2013:369).

Με την ελευθερία της έκφρασης συνδέεται στενά, συμπληρώνοντάς τη, και το δικαίωμα της συνάθροισης, του άρθρου 11 Σ., λαμβανομένου υπόψη ότι για την πλειοψηφία των πολιτών, που δεν έχει άμεση πρόσβαση στον τύπο και τα ΜΜΕ, η συγκέντρωσή τους για την έκφραση γνώμης επί συγκεκριμένου θέματος ή για τη διαδήλωση πεποιθήσεων ή αιτημάτων αποτελεί μια σημαντική και ουσιαστική διέξοδο έκφρασης αλλά και *«ένα κομμάτι αυθεντικής, μη τυποποιημένης άμεσης δημοκρατίας που είναι κατάλληλο για ν' αποτρέψει την αποστέωση της πολιτικής ζωής μέσα σε μια διαχειριστική ρουτίνα»*⁹. Όπως είναι προφανές, η ανωτέρω σύνδεση μεταξύ των δύο δικαιωμάτων διαπιστώνεται και σε επίπεδο ΕΣΔΑ, μεταξύ των άρθρων 10 και 11 αυτής, αφού, όπως έχει κριθεί από το ΕΔΔΑ, *«το άρθρο 11 ερμηνεύεται υπό το φως του άρθρου 10»* καθώς *«μεταξύ των σκοπών της ελευθερίας της συνάθροισης, συγκαταλέγεται και η προστασία της έκφρασης γνώμης»* (Σισιλιάνος, 2013:434).

Άλλο ένα συνταγματικό δικαίωμα που συνδέεται με αυτό της ελευθερίας της έκφρασης και γενικότερα της ελευθερίας της πνευματικής κίνησης είναι το δικαίωμα της συνένωσης, του άρθρου 12 παρ. 1-4 Σ., το οποίο διευκολύνει την ανταλλαγή απόψεων μεταξύ προσώπων που μοιράζονται τους ίδιους προβληματισμούς με ειδοποιό, βέβαια, διαφορά την υπεροχή του συλλογικού στοιχείου και την εξυπηρέτηση γενικότερων συμφερόντων σε σημείο που να υποστηρίζεται πως δημιουργείται μια τρίτη σφαίρα, η κοινωνική, που παρεμβάλλεται μεταξύ της ιδιωτικής και της πολιτικής κοινωνίας (Χρυσόγονος, 2002:460). Καθώς ένας από τους σκοπούς της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι είναι η προστασία και η άσκηση της ελευθερίας της έκφρασης, υφίσταται στενός σύνδεσμος μεταξύ των δύο δικαιωμάτων και στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ, δηλαδή, μεταξύ των άρθρων 10 και 11, ιδίως σε ό,τι αφορά «μη αρεστές» στην πλειονότητα ιδέες και απόψεις (Σισιλιάνος, 2013:442).

⁹ K.Hesse, Grundzuge des Verfassungsrechts der BRD, 1991, 166-167 σε Χρυσόγονο, 2002:446.

Εξάλλου, η διακήρυξη της ελευθερίας της τέχνης, της επιστήμης, της παιδείας και της διδασκαλίας με το άρθρο 16 παρ. 1 Σ., παρά το ότι θα ήταν δυνατό επίσης να στηριχθούν (οι ως άνω ελευθερίες) στο άρθρο 14 παρ. 1 Σ., υποδηλώνει αφενός την αυξημένη κατοχύρωσή τους αφετέρου τη διαφοροποίηση σε ό,τι αφορά το εύρος των περιορισμών, πάντα σε σχέση με άλλες μορφές έκφρασης και διάδοσης των στοχασμών, αφού οι περιορισμοί του νομοθέτη στην τέχνη και την επιστήμη θα πρέπει να είναι λιγότερο εκτεταμένοι και εντατικοί (Χρυσόγονος, 2002:304).

Η σημασία του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης καταδεικνύεται και από το γεγονός πως η απόλαυσή του αποτελεί ουσιαστική προϋπόθεση για την υπόσταση άλλων θεμελιωδών δικαιωμάτων, όπως το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη (άρθρο 6 ΕΣΔΑ) και το δικαίωμα στην πραγματική προσφυγή (άρθρο 47 ΧΘΔ). Τα ανωτέρω έχουν γίνει δεκτά και νομολογιακά. Σύμφωνα με την απόφαση του Δικαστηρίου της Δημόσιας Διοίκησης της 23^{ης} Οκτωβρίου 2012, στην υπόθεση F-44/05 RENV Guido Strack κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής έγινε δεκτό ότι «η ασυλία των εκπροσώπων των διαδίκων¹⁰ αποτελεί εκδήλωση της ελευθερίας εκφράσεως των δικηγόρων που καθιερώνει το άρθρο 11 του ΧΘΔ της ΕΕ και το άρθρο 10 της ΕΣΔΑ». Στην ίδια απόφαση αναφέρεται πως «το άρθρο 10 της ΕΣΔΑ.....προστατεύει γενικώς το δικαίωμα εκφράσεως των δικηγόρων και συμβάλλει στην υλοποίηση στην πράξη του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη» αφού, σύμφωνα και με το ΕΔΔΑ «Το Άρθρο 10 της ΕΣΔΑ προστατεύει όχι μόνο την ουσία των ιδεών και των πληροφοριών που εκφράζονται αλλά και την μορφή με την οποία διατυπώνονται» ενώ «.... μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις¹¹ ο περιορισμός [...] της ελευθερίας έκφρασης δικηγόρου της υπεράσπισης μπορεί να θεωρηθεί αναγκαίος σε μια δημοκρατική κοινωνία (ΕΔΔΑ, απόφαση Κυπριανού κατά Κύπρου της 15ης Δεκεμβρίου 2005, § 173 και 174)». Τέλος, παραπέμπει στο άρθρο 47 του ΧΘΔ, «που αποσκοπεί να διασφαλίσει το θεμελιώδες δικαίωμα πραγματικής προσφυγής ενώπιον δικαστηρίου, συμπεριλαμβανομένης της δυνατότητας κάθε προσώπου να συμβουλευέται δικηγόρο και να του αναθέτει την υπεράσπιση και εκπροσώπησή του», για την ερμηνεία της διάταξης που καθιερώνει την ασυλία των

¹⁰ Κατά το άρθρο 30 παρ. 1 του Κανονισμού Διαδικασίας του Δικαστηρίου ΔΔ, «οι εκπρόσωποι των διαδίκων που εμφανίζονται ενώπιον του Δικαστηρίου ΔΔ ή ενώπιον δικαστικής αρχής που ενεργεί κατόπιν σχετικής εντολής του απολαμβάνουν ασυλίας για όσα αναπτύσσουν προφορικά ή εγγράφως σχετικά με την υπόθεση ή τους διαδίκους».

¹¹ Όπως για την προστασία του κύρους της δικαστικής εξουσίας (βλ. σκέψη 74 απόφασης).

δικηγόρων και συνακόλουθα την ελευθερία εκφράσεώς τους στα πλαίσια της διεξαγωγής μιας δίκης, συνδέοντας έτσι ευθέως τα δύο θεμελιώδη δικαιώματα¹².

1.3. Η σύνδεση του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης με τη δημοκρατία

Στην προηγούμενη ενότητα αναδείχθηκε ο κεντρικός ρόλος του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης από τη σύνδεσή του με μια σειρά από θεμελιώδη δικαιώματα. Αντιλαμβανόμαστε, όμως, πλήρως τη σημασία του δικαιώματος από τη διαπίστωση πως ο βαθμός απόλαυσης του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης τελεί σε άμεση συνάρτηση με τη μορφή του πολιτεύματος μιας κοινωνίας και, εντέλει, με το επίπεδο δημοκρατίας που οι πολίτες απολαμβάνουν.

Σε μια σύγχρονη τυπολογία ΔτΑ η ελευθερία της έκφρασης θα κατατασσόταν οπωσδήποτε στα πολιτικά δικαιώματα (Βουϊδάσκης, 2004:303, 345). Μάλιστα, κατά τον Αλιβιζάτο (Αλιβιζάτος, 2013:40) η ελευθερία της έκφρασης πλαισιώνει τον πολυκομματισμό και τις ανόθευτες εκλογές ως ένα από τα τρία συστατικά της δημοκρατίας.

Άλλωστε, στο άρθρο 1 της γαλλικής Διακήρυξης των ΔτΑ και του Πολίτη του 1789 προβλεπόταν πως *«Η ελεύθερη διάδοση των σκέψεων και των γνώμών είναι από τα πολυτιμότερα ΔτΑ»* ενώ πιο πρόσφατα και συγκεκριμένα από τη νομολογία του ΕΔΔΑ¹³ έχει εξαχθεί πως *«η ελευθερία της έκφρασης αποτελεί ένα από τα κύρια θεμέλια μιας δημοκρατικής κοινωνίας»* και ότι *«...αφορά όχι μόνο στις “πληροφορίες” ή “ιδέες” που γίνονται δεκτές ευνοϊκά ή θεωρούνται ανώδυνες ή αδιάφορες αλλά και σε αυτές που προσβάλλουν, σοκάρουν ή ενοχλούν το κράτος ή κάποιο τμήμα του πληθυσμού. Αυτές είναι οι απαιτήσεις του πλουραλισμού, της ανεκτικότητας και της ευρύτητας πνεύματος, στοιχεία χωρίς τα οποία δεν υφίσταται δημοκρατική κοινωνία...»*.

Εξάλλου, η άρρηκτη σχέση της ελευθερίας της έκφρασης και της δημοκρατίας αποτυπώνεται και στη νομολογία του ΔΕΕ. Στις σκέψεις 51 και 52 της απόφασης του ΔΕΕ της 22ας Ιανουαρίου 2013 στην υπόθεση C-283/11, Sky Österreich GmbH κατά Österreichischer Rundfunk, αναφέρεται πως *«η διασφάλιση των προστατευομένων με το άρθρο 11 του Χάρτη ελευθεριών συνιστά αδιαμφισβήτητο σκοπό γενικού συμφέροντος..., η σημασία του οποίου πρέπει... να τονισθεί σε μια δημοκρατική και πλουραλιστική κοινωνία»* ενώ στην απόφαση του ΔΕΕ της 6^{ης} Σεπτεμβρίου του 2011 στην υπόθεση C-

¹² Βλ. σκέψη 76 απόφασης.

¹³ Βλ. παρ. 49 της Απόφασης της 7^{ης} Δεκ 1976 Handyside v. The United Kingdom [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57499#{"itemid":\["001-57499"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57499#{)

163/10, μετά από προδικαστικό ερώτημα του Tribunale di Isernia (Ιταλία) στο πλαίσιο ποινικής δίκης κατά του Aldo Patriciello, η ελευθερία της εκφράσεως χαρακτηρίζεται *«ως βασικό θεμέλιο των δημοκρατικών και πλουραλιστικών κοινωνιών και ως έκφραση των αξιών επί των οποίων στηρίζεται, κατά το άρθρο 2 ΣΕΕ, η Ένωση»*¹⁴.

1.4. Η σύγκρουση του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης με άλλα θεμελιώδη δικαιώματα

Με βάση την ΕΣΔΑ (παρ. 2 άρθρου 10 αυτής), το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης δεν είναι απόλυτο, αλλά δύναται να υπαχθεί σε προβλεπόμενους από το νόμο διατυπώσεις, όρους, περιορισμούς ή κυρώσεις που αποτελούν αναγκαία μέτρα σε μια δημοκρατική κοινωνία για την εθνική ασφάλεια, την εδαφική ακεραιότητα ή δημόσια ασφάλεια, την προάσπιση της τάξης και την πρόληψη του εγκλήματος, την προστασία της υγείας ή της ηθικής, την προστασία της υπόληψης ή δικαιωμάτων των τρίτων, την παρεμπόδιση της κοινολόγησης εμπιστευτικών πληροφοριών ή τη διαφάλιση του κύρους και της αμεροληψίας της δικαστικής εξουσίας. Πέρα από την ΕΣΔΑ, στο άρθρο 14 Σ. η ελευθερία της έκφρασης τελεί υπό την προϋπόθεση της τήρησης των νόμων του κράτους ενώ στους περιορισμούς συγκαταλέγεται ακόμη και δυνατότητα κατάσχεσης εφημερίδων και άλλων εντύπων σε κάποιες περιπτώσεις.

Η ύπαρξη περιορισμών στην απόλαυση ενός δικαιώματος, στη συγκεκριμένη περίπτωση του δικαιώματος της ελευθερίας της έκφρασης, αποτυπώνει το φαινόμενο της σύγκρουσης μεταξύ διαφόρων δικαιωμάτων συνήθως διαφορετικών φορέων. Η σύγκρουση αυτή επιλύεται με την απορρέουσα από το Σύνταγμα (άρθρο 25 παρ. 1 Σ.), την πάγια νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας (ΣτΕ) και γενικότερα των ελληνικών δικαστηρίων και του ΕΔΔΑ αρχή της στάθμισης κατά περίπτωση του τυχόν διακυβευόμενου δημοσίου συμφέροντος με βάση την αρχή της αναλογικότητας¹⁵ και πάντα με κριτήριο και στόχο το να επιτευχθεί μια ορθή ισορροπία μεταξύ των

¹⁴ Η τελευταία μάλιστα απόφαση έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον διότι συνδέει την ελευθερία της έκφρασης με τη λειτουργία της δημοκρατίας και ειδικότερα της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας δια της εξέτασης του ζητήματος των προνομίων και ασυλιών ενός ευρωβουλευτή για γνώμη ή ψήφο δοθείσα κατά την άσκηση των καθηκόντων του.

¹⁵ Ή, με άλλα λόγια, η κρατούσα άποψη είναι πως η σύγκρουση μεταξύ δικαιωμάτων συνταγματικά κατοχυρωμένων επιλύεται με βάση μια ad hoc σχέση προτιμήσεως μεταξύ τους, ερειδόμενη στη θεμελιώδη παραδοχή της «τυπικής νομικής ισοδυναμίας όλων των διατάξεων, οι οποίες περιλαμβάνονται στο Σύνταγμα». Ενημερωτικά αναφέρεται πως στη νομολογία έχει ακολουθηθεί ακόμη και η λύση που ακολουθείται σε αλλοδαπές συνταγματικές τάξεις, δηλαδή, μιας a priori αξιολογικής ιεράρχησης π.χ. υπέρ της ελευθερίας της έκφρασης και της ελευθερίας της επιστήμης – «επειδή αποσκοπούν στη διαφύλαξη υψίστων κοινωνικών αγαθών» - και εις βάρος του δικαιώματος της προσωπικότητας (Χρυσόγονος, 2002:102-103).

επίμαχων θεμελιωδών δικαιωμάτων. Τούτο σημαίνει πως κάθε διατύπωση, όρος, περιορισμός ή κύρωση που επιβάλλεται στην ελευθερία της έκφρασης θα πρέπει να είναι ανάλογη με τον επιδιωκόμενο νόμιμο σκοπό¹⁶ και απολύτως αναγκαία για την προστασία των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των τρίτων.

Μεταξύ των πιο χαρακτηριστικών περιορισμών αναφέρονται τα στον Ποινικό Κώδικα (ΠΚ) προβλεπόμενα αδικήματα κατά της τιμής¹⁷ (361 επ. ΠΚ) αν και πρέπει να επισημανθεί πως σε ό,τι αφορά τα δημόσια πρόσωπα και ιδίως τους πολιτικούς είναι αναγκαία η εκ μέρους τους επίδειξη μεγαλύτερης ανοχής στην κριτική απ' ό,τι ο απλός πολίτης προκειμένου να μην οδηγηθούμε στην ποινικοποίηση της πολιτικής ζωής με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την ελευθερία της έκφρασης των δημοσιογράφων, των ιδίων των πολιτικών και εντέλει τη λειτουργία της δημοκρατίας¹⁸.

Από τις πιο συνήθεις περιπτώσεις σύγκρουσης θεμελιωδών δικαιωμάτων είναι και η σύγκρουση μεταξύ αφενός του δικαιώματος προστασίας της ιδιωτικής ζωής (άρθρο 9 Σ.) και των προσωπικών δεδομένων (άρθρο 9^A Σ.) και αφετέρου του δικαιώματος της ελευθερίας της έκφρασης και ειδικότερα του τύπου να ενημερώνει το κοινό αλλά και του δικαιώματος στην πληροφόρηση (άρθρο 14 παρ. 1 και 2 Σ. και 5^A Σ.). Απασχόλησε δε και την Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα, η οποία με σειρά αποφάσεων της επιβεβαίωσε την ανάγκη για ad hoc στάθμιση των αντιτιθέμενων συμφερόντων με βάση τη συνταγματική (άρθρο 25 παρ. 1 Σ.) αρχή της αναλογικότητας (Τσιροβασίλη, 2014:417).

Εξάλλου, η ελευθερία της έκφρασης και ειδικότερα η πληροφόρηση της κοινής γνώμης περιορίζεται και από το άρθρο 6 παρ. 2 της ΕΣΔΑ, σύμφωνα με το οποίο «*Παν πρόσωπον κατηγορούμενον επί αδικήματι τεκμαίρεται ότι είναι αθώον μέχρι της νομίμου αποδείξεως της ενοχής του*». Δηλαδή, η ως άνω πληροφόρηση θα πρέπει να λαμβάνει υπόψιν της το τεκμήριο αθωότητας του κατηγορουμένου (Τσιροβασίλη, 2014:419).

Περίπτωση σύγκρουσης μεταξύ αφενός του δικαιώματος διανοητικής ιδιοκτησίας και αφετέρου του δικαιώματος προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και της ελευθερίας λήψεως ή μεταδόσεως πληροφοριών, δικαιώματα που κατοχυρώνονται από τα άρθρα 8 και 11 του Χάρτη, αλλά και της επιχειρηματικής

¹⁶ Βλ. παρ. 49 της Απόφασης της 7^{ης} Δεκ 1976 Handyside v. The United Kingdom.

¹⁷ Το ΕΔΔΑ δέχεται πως το άρθρο 10 της ΕΣΔΑ δεν προστατεύει αμιγώς υβριστικές εκφράσεις και πως οι ποινικές κυρώσεις για τη δυσφήμιση δεν είναι ασύμβατες με την ΕΣΔΑ (Σισιλιάνος, 2013:398, 402).

¹⁸ Βλ. περισσότερα στην ενότητα για την ελευθερία των ΜΜΕ.

ελευθερίας, επίλυσε το ΔΕΕ με την απόφασή του της 16^{ης} Φεβρουαρίου 2012 στην υπόθεση C-360/10, SABAM κατά Netlog NV¹⁹.

Στάθμιση αγαθών μεταξύ της ελευθερίας της έκφρασης και της επιχειρηματικής ελευθερίας έλαβε χώρα και στην απόφαση του ΔΕΕ της 22ας Ιανουαρίου 2013 στην υπόθεση C-283/11, Sky Österreich GmbH κατά Österreichischer Rundfunk, όπου το Δικαστήριο έκρινε υπέρ της πρώτης, ευνοώντας την πρόσβαση του κοινού στην πληροφορία, λαμβάνοντας υπόψη τη σημασία που έχουν η προστασία της θεμελιώδους ελευθερίας λήψεως πληροφοριών, η ελευθερία καθώς και ο πλουραλισμός των ΜΜΕ, που διασφαλίζονται με το άρθρο 11 του Χάρτη, και κυρίως πως οι επιβληθέντες περιορισμοί στην επιχειρηματική ελευθερία δεν ήταν δυσανάλογοι σε σχέση με τους επιδιωκόμενους σκοπούς στη συγκεκριμένη περίπτωση.

2. Η σημερινή ελληνική συγκυρία: μια κατάσταση εξαίρεσης;

Πριν προχωρήσουμε στην εξέταση του βαθμού απόλαυσης του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης στη «σημερινή ελληνική συγκυρία», θεωρήσαμε ιδιαίτερα ενδιαφέρον να αναφερθούμε σε έναν εκ των τρόπων που αυτή γίνεται αντιληπτή και συγκεκριμένα σε αυτόν της κατάστασης εξαίρεσης. Απαραίτητη προϋπόθεση της εξέτασης αυτού του τρόπου του να εκλαμβάνει κανείς τη σημερινή κρίση είναι η προηγούμενη αναφορά στην έννοια της κατάστασης εξαίρεσης.

2.1. Η κατάσταση εξαίρεσης ως έννοια

Καταρχάς, η δυνατότητα επίκλησης συνθηκών έκτακτης ανάγκης ή κατάστασης εξαίρεσης προβλέπεται - όσο παράδοξο και αν φαντάζει, ενδεχομένως, κάτι τέτοιο - στα εθνικά συντάγματα.

Στην Ελλάδα προβλέπεται στο άρθρο 48 Σ. το οποίο ορίζει πως σε περίπτωση πολέμου ή επιστράτευσης εξαιτίας εξωτερικών κινδύνων ή άμεσης απειλής για την εθνική ασφάλεια ή ενόπλου κινήματος για την ανατροπή του δημοκρατικού πολιτεύματος, η Βουλή, με πρόταση της Κυβέρνησης, θέτει σε εφαρμογή το νόμο για την κατάσταση πολιορκίας (Ν.566/1977, ΦΕΚ 90, τ. Α΄) στο σύνολο της Επικράτειας ή σε τμήμα αυτής και αναστέλλει μια σειρά συνταγματικών διατάξεων, μεταξύ των οποίων και την ελευθερία της έκφρασης.

¹⁹ Βλ. και απόφαση ΔΕΕ της 24^{ης} Νοεμβρίου 2011 στην υπόθεση C-70/10, πάλι με διάδικο τη SABAM και έναν άλλο φορέα παροχής υπηρεσιών πρόσβασης στο Διαδίκτυο (Scarlet Extended SA), με όμοιες θέσεις σε ό,τι αφορά την προσβολή του άρθρου 11 του Χάρτη.

Η διάταξη δέχεται κριτική χαρακτηριζόμενη ακόμη και ως «*Δούρειος Ίππος μέσα στα τείχη της δημοκρατίας*» καθώς, ως θεσμός δύναται ευκόλως να καταστρατηγηθεί και να οδηγήσει στην εγκαθίδρυση στρατιωτικού καθεστώτος (Χρυσόγονος, 2002:66 και Agamben, 2007:23).

Πάντως, παρόμοια διάταξη υφίσταται ακόμη και στην ίδια την ΕΣΔΑ. Πιο συγκεκριμένα, στο άρθρο 15 προβλέπεται πως σε περίπτωση πολέμου ή άλλου δημοσίου κινδύνου που απειλεί ένα έθνος με εξαφάνιση παρέχεται η δυνατότητα σε ένα κράτος που έχει κυρώσει την ΕΣΔΑ να λάβει τα αναγκαία μέτρα ακόμη και αν αυτά παραβιάζουν τις εκ της Συμβάσεως υποχρεώσεις του. Η ανωτέρω δυνατότητα περιορίζεται από την απαίτηση τα μέτρα να είναι ανάλογα με την κατάσταση που θα κληθούν να αντιμετωπίσουν και να μην αντίκεινται σε άλλες υποχρεώσεις του διεθνούς δικαίου όπως από το Διεθνές Σύμφωνο Ατομικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων, τον ΧΘΔ της ΕΕ και τις Συμβάσεις της Γενεύης (1949). Επίσης, στην παρ. 2 του άρθρου 15, ορίζεται πως η δυνατότητα παρέκκλισης από την ΕΣΔΑ δεν αφορά στα άρθρα 2 (δικαίωμα στη ζωή με μόνη εξαίρεση το θάνατο συνεπεία κανονικών πολεμικών πράξεων), 3 (απαγόρευση βασανιστηρίων), 4 παρ.1 (απαγόρευση δουλείας) και 7 (μη επιβολή ποινής άνευ νόμου). Τέλος, στην παρ. 3 περιγράφεται η διαδικασία ενημέρωσης του Συμβουλίου της Ευρώπης από τα κράτη που επικαλούνται τη σχετική διάταξη.

Σκοπός της ως άνω πρόβλεψης είναι η κατά τον τρόπο αυτό δυνατότητα άσκησης ελέγχου από το ΕΔΔΑ σχετικά με το αν οι συνθήκες δικαιολογούν την επίκληση του άρθρου 15 και αν τα ληφθέντα μέτρα που αντίκεινται στην ΕΣΔΑ ήταν απολύτως αναγκαία αλλά και γενικότερα η διαπίστωση παραβιάσεων των ΔτΑ κατά τη διάρκεια μιας τέτοιας κατάστασης (Σισιλιάνος, 2013:526, 527, 538).

Ως παραδείγματα που δικαιολογούν την επίκληση του συγκεκριμένου άρθρου και επομένως υπάγονται στην έννοια του δημοσίου κινδύνου δύναται να αναφερθούν η δράση μυστικού στρατού στο εσωτερικό ενός κράτους όπως στην περίπτωση της Ιρλανδίας και η δράση του PKK στη νοτιοανατολική Τουρκία ενώ αξίζει να σημειωθεί πως και η Ελλάδα επικαλέστηκε κατάσταση έκτακτης ανάγκης το 1967 προς το Συμβούλιο της Ευρώπης.

Η κατοχύρωση, πάντως, της κατάστασης εξαίρεσης στο άρθρο 15 είναι μάλλον ατελής ή εν πάσει περιπτώσει ενίοτε αναποτελεσματική αφού, σε κάθε περίπτωση, η εν

λόγω διάταξη δεν εφαρμόζεται εάν το κράτος το οποίο υιοθετεί μέτρα έκτακτης ανάγκης δεν την επικαλεστεί ή δεν έχει κηρύξει επισήμως κατάσταση έκτακτης ανάγκης²⁰ παρά την κατάθεση ατομικής προσφυγής με αντικείμενο την ενεργοποίηση του μηχανισμού ελέγχου του άρθρου 15.

Πέρα από το ανωτέρω συγκεκριμένο θεσμικό πλαίσιο ως περιπτώσεις όπου ανεστάλησαν ατομικές ελευθερίες τουλάχιστον κάποιας κατηγορίας πολιτών με την επίκληση κατάστασης έκτακτης ανάγκης ξεχωρίζουν η περίοδος του Γ' Ράιχ με την έκδοση (από τον Χίτλερ άμα τη αναλήψει της εξουσίας) του Διατάγματος για την προστασία του λαού και του κράτους το οποίο ανέστειλε τις ατομικές ελευθερίες, έτσι όπως αυτές κατοχυρώνονταν από το Σύνταγμα της Βαϊμάρης²¹, και αυτή που ακολούθησε την τρομοκρατική επίθεση της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001 με την έκδοση της στρατιωτικής διαταγής της 13^{ης} Οκτωβρίου 2001 του προέδρου των ΗΠΑ που επέτρεπε την «αόριστη κράτηση» των μη πολιτών που θεωρούνταν ύποπτοι για συμμετοχή σε τρομοκρατικές ενέργειες υπάγοντάς τους νομικά σε ένα καθεστώς ούτε αιχμαλώτου ούτε κατηγορουμένου. Αξίζει να σημειωθεί πως απαίτηση να παραχωρηθούν «πλήρεις εξουσίες» στην κυβέρνηση για την αντιμετώπιση έκτακτης οικονομικής ανάγκης όπως η αποφυγή υποτίμησης του φράγκου παρατηρήθηκε στη Γαλλία και μάλιστα κατ' επανάληψη πριν τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (Agamben, 2007:13, 15, 29, 30).

Έτσι, με βάση τα ανωτέρω λεχθέντα υποστηρίζεται πως η κατάσταση εξαίρεσης δεν αποτελεί μια ξεχωριστή κατηγορία δικαίου όπως το δίκαιο του πολέμου αλλά προσδιορίζει τα όρια της αναστολής της έννομης τάξης ενώ χαρακτηρίζεται από τη μη λειτουργία της αρχής της διάκρισης των εξουσιών ιδίως μεταξύ της νομοθετικής και της εκτελεστικής με τη διεύρυνση των κυβερνητικών εξουσιών και την παραχώρηση στην εκτελεστική εξουσία της δυνατότητας έκδοσης διαταγμάτων με ισχύ νόμου (Agamben, 2007:17, 19).

Είναι, δε, γεγονός πως η πρακτική αυτή, δηλαδή η υποχώρηση του Κοινοβουλίου έναντι της Κυβέρνησης, σε ό,τι αφορά τη νομοθετική αρμοδιότητα, που παρατηρείται σε περιόδους έκτακτης ανάγκης όπως οι ανωτέρω περιγραφείσες, έχει επικρατήσει σχεδόν στο σύνολο των δυτικών δημοκρατιών ως κανονικό μοντέλο διακυβέρνησης (Agamben, 2007:21-22, 24). Πρόκειται για το φαινόμενο που

²⁰ Βλ. αντίστοιχες περιπτώσεις σε Σισιλιάνος, 2013:537.

²¹ Ενώ κατά κόρον επίκληση του άρθρου 48 του Συντάγματος της Βαϊμάρης που προέβλεπε την αναστολή θεμελιωδών άρθρων του Συντάγματος σε περίπτωση διατάραξης ή απειλής της ασφάλειας και δημόσιας τάξης έγινε και πριν την ανάληψη της εξουσίας από τον Χίτλερ (Agamben, 2007:32).

περιγράφεται ως πρωθυπουργοκεντρισμός ή κυβερνητική - αντί για κοινοβουλευτική - δημοκρατία (Agamben, 2007:37).

Προκύπτει από τα παραπάνω πως η έννοια της κατάστασης εξαιρέσης σχετίζεται με την ανάγκη, σε εξαιρετικές συνθήκες, να προστατευθούν αγαθά, όπως, μεταξύ άλλων, η δημοκρατία, η κρατική υπόσταση και η εθνική οικονομία. Έτσι, η κατάσταση εξαιρέσης χαρακτηρίζεται από την προσωρινή αναστολή του δικαίου (Μπελαντής, 2010:1116) με σκοπό τη διαφύλαξή του²², νομική κατασκευή που προσπαθεί να οριοθετήσει ό,τι δύναται να συμβεί στην πραγματικότητα ανεξάρτητα από τη θεσμική του κατοχύρωση προκαλώντας ποικίλλες αντιδράσεις καθώς έχουν υποστηριχθεί διάφορες απόψεις ιδίως σχετικά με τις θυσίες που θα πρέπει να υποστεί μια κοινωνία για την προστασία των ανωτέρω αγαθών. Από την άποψη ότι «*Καμία θυσία δεν είναι υπερβολικά μεγάλη για τη δημοκρατία μας, πολλώ δε μάλλον η προσωρινή θυσία της ίδιας της δημοκρατίας*»²³ έως την άποψη ότι «*όποιος προτίθεται να επιτύχει το σκοπό του δικαίου πρέπει να προχωρά με το δίκαιο*»²⁴ και ότι «*μια προστατευόμενη δημοκρατία δεν είναι δημοκρατία*», τα δε μέσα προστασίας της έχουν ενδεχομένως τα αντίθετα με τα προσδοκώμενα αποτελέσματα, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αυτό της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης που έλαβε τέλος γιατί η συνταγματική δικτατορία, ως μέσο προστασίας της, οδήγησε σε απολυταρχικό καθεστώς (Agamben, 2007:33).

2.2. Η σημερινή ελληνική συγκυρία ως κατάσταση εξαιρέσης

Υποστηρίζεται πως παρόμοιος κατά τα ανωτέρω περιγραφόμενα μηχανισμός αναπτύχθηκε, για την αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης αυτήν τη φορά, στην χώρα μας τα τελευταία χρόνια καθώς ο κυρίαρχος πολιτικός λόγος δομείται στον άξονα απειλής της ελληνικής κοινωνίας με εξαφάνιση οδηγώντας σε ένα κοινοβουλευτικό καθεστώς έκτακτης ανάγκης (Κακογιάννη, 2014:94).

Μάλιστα, σε περίπτωση που δεχθούμε τη σύνδεση μεταξύ αφενός της καλλιέργειας του καταναλωτισμού δια του δανεισμού ως κυρίαρχου

²² Αξιοσημείωτο είναι πως η πρόταση παραβίασης του δικαίου με σκοπό τη διαφύλαξή του απαντάται και στον Μακιαβέλλι και συγκεκριμένα στους Λόγους του, βλ. Agamben, 2007:80, που παραπέμπει στον Nissen, A., *Das Istitutum. Eine Studie aus der romischen Rechtsgeschichte*, σελ. 138, Gebhardt, Leipzig, 1987.

²³ Άποψη του Rossiter, C.L., *Constitutional Dictatorship, Crisis Government in the Modern Democracies*, σελ. 314, Harcourt Brace, New York, 1948, η οποία αναφέρεται στο Agamben, 2007:24-25.

²⁴ Άποψη του Dante, *De monarchia*, II, 5, 22, η οποία αναφέρεται στο Agamben, 2007:49.

κοινωνικοοικονομικού μοντέλου στην ελληνική κοινωνία τις τελευταίες δεκαετίες (Κακογιάννη, 2014:108), της μη λήψης μέτρων για την αντιμετώπιση των οικονομικών προβλημάτων της χώρας αλλά, αντ' αυτού, της επί μακρόν αδράνειας²⁵ και, εντέλει, της εκστρατείας δυσφήμισης της χώρας από την ίδια την κυβέρνησή της²⁶ προκειμένου να επισπευσθούν οι εξελίξεις δια της χειροτέρευσης του κλίματος έναντι της Ελλάδας στις διεθνείς αγορές, γεγονός που θα καθιστούσε το διεθνή δανεισμό της χώρας αδύνατο ώστε οι πολίτες της χώρας να δεχθούν την αντιμετώπιση της κρίσης δια της προσφυγής στο ΔΝΤ και το μηχανισμό της ΕΕ για την αντιμετώπιση της κρίσης χρέους στην ευρωζώνη ως μονόδρομο, και αφετέρου της θέσης ότι «η σκόπιμη διαμόρφωση μιας διαρκούς κατάστασης εκτάκτου ανάγκης... αναδείχθηκε σε μια από τις βασικότερες πρακτικές των σύγχρονων κρατών, ακόμη και των λεγόμενων δημοκρατικών» (Agamben, 2007:13), οδηγούμαστε στο συμπέρασμα περί δημιουργίας μιας τεχνητής κατάστασης εξαίρεσης - όπου η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τίθεται τουλάχιστον σε δοκιμασία²⁷ - προκειμένου να επιτευχθεί η πολιτική, οικονομική και κοινωνική ομαλότητα λόγω, de facto, ομολογίας ανικανότητας διακυβέρνησης σε ομαλές συνθήκες²⁸ ή, κατά άλλους, προκειμένου να προωθηθεί η πλήρης

²⁵ Ιδίως η αδράνεια μετά τις εκλογές του 2009 και ενόσω μπορούσαμε ακόμη να δανειστούμε από τις αγορές περιγράφεται ως μια από τις αιτίες της οικονομικής μας καταστροφής (Μαρκεζίνης, 2014:22) ή εν πάσει περιπτώσει θεωρείται πως η προσφυγή στην τρόικα δεν θα ήταν αναγκαία, εφόσον ακόμη και εκείνη την ύστατη ώρα υιοθετούνταν στοιχειώδη μέτρα ανάταξης της οικονομίας (Κοντογιώργης, 2014:49-50).

²⁶ Δηλώσεις του τότε πρωθυπουργού κ. Παπανδρέου Γ. σε διάφορα ξένα μέσα ενημέρωσης για οξύτατο πρόβλημα διαφθοράς στη χώρα μας, βλ. <http://www.skai.gr/news/politics/article/153794/politiki-thyellagia-ton-prothypourgo-poy-gnorize/> και <http://www.youtube.com/watch?v=NS90TlfMFDs>, με ημερομηνία πρόσβασης την 28^η Απριλίου 2014. Διαφορετικό ζήτημα είναι το ότι όντως η χώρα μας αντιμετώπιζε (και αντιμετώπιζε βλ. Μαρκεζίνης, 2014:38, που παραπέμπει στον Εθνικό Κήρυκα της 5^{ης} Φεβρουαρίου 2014) οξύτατο πρόβλημα διαφθοράς, το οποίο αποτέλεσε ένα από τα αίτια της κρίσης βλ. Αλιβιζάτος, 2011:566.

²⁷ Με βάση, πάντως, τα στοιχεία του ΕΔΔΑ για την προστασία των ΔτΑ σε σχέση με τις λοιπές χώρες του Συμβουλίου της Ευρώπης έχουμε την 7^η θέση σταθερά από το 1959 σε ό,τι αφορά το ύψος των παραβάσεων βλ. <http://hellasvoices.gr/en/news/society/item/916-paraviasi-anthropinon-dikaiomaton-stathera-stin-7i-thesi-i-ellada/916-paraviasi-anthropinon-dikaiomaton-stathera-stin-7i-thesi-i-ellada#.U86kKOOSyi0>.

²⁸ Ισχυρισμοί περί ανικανότητας διακυβέρνησης σε ομαλές συνθήκες εξεφράσθησαν ρητά σε περιπτώσεις που αφορούσαν στη διενέργεια μεταρρυθμίσεων (βλ. π.χ. δηλώσεις, τον Ιούνιο του 2013, του τότε κυβερνητικού εκπροσώπου Κεδίκογλου Σ. περί μη δυνατότητας εξυγίανσης της ΕΡΤ εν λειτουργία λόγω έντονων συνδικαλιστικών αντιδράσεων στο <http://www.naftemporiki.gr/story/664493/s-kedikoglou-prepei-na-diafulaxthei-i-periousia-tis-ert> και στην εκπομπή «Ερευνα» του Παύλου Τσίμα που προβλήθηκε στις 11-6-2014) ή στη συνολική λειτουργία του πολιτικού συστήματος, όπου π.χ. στην περιβόητη δήλωση του Πάγκαλου Θ., το Σεπτέμβριο του 2010, «...τα φάγαμε όλοι μαζί...», η μη δυνατότητα διακυβέρνησης αποδιδόταν στη δημιουργία «μιας σχέσης πολιτικής πελατείας, διαφθοράς, εξαγοράς και εξευτελισμού της έννοιας της ίδιας της πολιτικής» βλ. <http://pangalos.gr/portal/%CE%BC%CE%B1%CE%B6%CE%AF-%CF%84%CE%B1-%CF%86%CE%AC%CE%B3%CE%B1%CE%BC%CE%B5/>, με ημερομηνία πρόσβασης την 28^η Απριλίου 2014. Ουσιαστικά πρόκειται για ισχυρισμό περί ομηρίας των κυβερνώντων λόγω του πελατειακού κράτους και της συνδικαλιστικής δράσης, αποδεχόμενοι πως μόνο σε

απελευθέρωση των αγορών και η παράδοση του εθνικού πλούτου στους μηχανισμούς του εθνικού και διεθνούς κεφαλαίου²⁹ (Μπελαντής, 2010:1134).

Ανεξάρτητα όμως με το αν κάποιος δέχεται ή όχι την τεχνητή δημιουργία της³⁰, στη χώρα μας έχει διαμορφωθεί μια κατάσταση εξαίρεσης, όπως αποτυπώνεται και σε θεσμικά κείμενα³¹, η οποία νοείται με την ευρεία έννοια της κατάστασης εκτάκτου ανάγκης και δεν αφορά αποκλειστικά στο άρθρο 48 Σ. περί καταστάσεως ανάγκης ή πολιορκίας, (Μπελαντής, 2010:1116), λόγω της χειρότερης οικονομικής³² κρίσης των τελευταίων δεκαετιών και της υπογραφής του λεγόμενου Μνημονίου το 2010 που οδήγησε στην ψήφιση επώδυνων, κυρίως δημοσιονομικών, μέτρων³³, κάποια εκ των οποίων αποδεικνύονται, με την έκδοση σχετικών δικαστικών αποφάσεων, αντισυνταγματικά³⁴. Ως αντισυνταγματικό καταγγέλλθηκε γενικότερα το Μνημόνιο ενώ, ειδικότερα, ένσταση αντισυνταγματικότητας προβλήθηκε και για την παραίτηση της Ελλάδας από ασυλίες «λόγω κυριαρχίας» δια της υπογραφής της δανειακής συμβάσεως καθώς σε περίπτωση στάσης πληρωμών οι δανειστές θα μπορούσαν να την επικαλεστούν προκειμένου να προβούν σε *«αναγκαστική εκτέλεση σε βάρος όχι μόνον της ιδιωτικής αλλά ακόμη και της δημόσιας περιουσίας του ελληνικού Δημοσίου (βλ. τη*

καταστάσεις εξαίρεσης ήταν δυνατή η εξυγίανση της χώρας μας. Για την αγόρευση του Πάγκαλου στη Βουλή βλ. <http://www.youtube.com/watch?v=s44Zp5SDcwk>.

²⁹ Για «τεχνητή» εν πολλοίς οικονομική κρίση και για σκόπιμες, μεθοδευμένες και συστηματικές παραβιάσεις του Συντάγματος προκειμένου να περάσουν οικονομικές πολιτικές που δεν θα μπορούσαν διαφορετικά να υλοποιηθούν βλ. Νικόπουλος, 2013:31, 287-289 και Κακογιάννη, 2014:197. Για γενικευμένη επίθεση του νεοφιλελευθερισμού και εγκατάσταση κυβέρνησης έκτακτης ανάγκης που μέσω διαδικασιών εξαίρεσης επιδιώκει την καταστροφή του θεσμού της δημόσιας περιουσίας και την ενίσχυση της ιδεολογίας της ιδιωτικής ιδιοκτησίας κλιμακώνοντας την καταστολή της ελληνικής ικανότητας αντίστασης γίνεται λόγος στο Κακογιάννη, 2014:140, 144, 146.

³⁰ Βλ. Κακογιάννη, 2014:199 όπου διατυπώνεται αφενός η άποψη πως «δεν χρησιμοποιεί ο καπιταλισμός τις κρίσεις» αφετέρου πως η κρίση ευνοεί ακόμη και τους φαντασιακούς ριζοσπαστισμούς με την έννοια ότι συντηρείται ένας περί κρίσης λόγος που εξυπηρετεί αλλά και που πολλές φορές λειτουργεί ως αυτοεκπληρούμενη προφητεία διαιωνίζοντάς την. Από την άλλη ως παράγοντας εξαιτίας του οποίου η χώρα οδηγήθηκε στην παγίδα ΔΝΤ/ΕΕ/Γερμανίας προσδιορίζεται η υποτακτικότητα που μας χαρακτηρίζει (Μαρκεζίνης, 2014:20-21). Για περιληπτική αναφορά στα αίτια της κρίσης, με την κομματοκρατία, την εκτεταμένη διαφθορά στην κρατική δράση, την έλλειψη ικανών πολιτικών ηγετών, την επέκταση παροχών και ευεργετημάτων σε κατηγορίες προσώπων που ο νομοθέτης δεν προέβλεπε και την αποτυχία των μεταρρυθμίσεων να ξεχωρίζουν ως πιο σημαντικά, βλ. Αλιβιζάτος, 2011:565-574 και Αλιβιζάτος, 2013:70-80. Επίσης, για αίτια της κρίσης βλ. Νικόπουλος, 2013:19-25, Κοντογιώργης, 2012 και 2014, Muller, 2013 και Patomäki, 2013.

³¹ Βλ. http://religionlawgr.wordpress.com/2010/05/15/aitekth_n_3845-2010/, με ημερομηνία πρόσβασης την 28^η Απριλίου 2014, για την αιτιολογική έκθεση του Ν. 3845/2010 (1^{ου} Μνημονίου), στην οποία επισημαίνεται ο κίνδυνος κατάρρευσης της ελληνικής οικονομίας λόγω του μεγάλου ελλείμματος, του ύψους του δημοσίου χρέους και της συνακόλουθης αδυναμίας δανεισμού, που καθιστά τη λήψη επώδυνων μέτρων απαραίτητη για την προστασία του υπέρτερου δημοσίου συμφέροντος.

³² Η μονοσήμαντα και πρωτογενώς πολιτικής κατά τον Κοντογιώργη, 2014:47 και τον Γιανναρά Χρήστο, 2014.

³³ (Οδήγησε), επίσης, στην απώλεια της κυριαρχίας της χώρας, σε ό,τι αφορά την χάραξη της οικονομικής πολιτικής αλλά και σε άλλα πεδία (Αλιβιζάτος, 2011:569 και Νικόπουλος, 2013:299-301).

³⁴ Βλ. κατωτέρω στην ενότητα Κατάσταση εξαίρεσης και δικαιοσύνη.

σχετική διάκριση στο ν. 3068/2002), σε βάρος, δηλαδή, του ίδιου του πυρήνα της κρατικής κυριαρχίας³⁵» (Αλιβιζάτος, 2011:569). Τη συνταγματική αποδόμηση της χώρας περιγράφει η άποψη πως το Σύνταγμα «μόνο ως ιστορικό συνταγματικό απολίθωμα μπορεί να έχει κάποια αξία» λόγω της θυσίας του «στο βωμό της εξυπηρέτησης του δημοσίου χρέους», της αναγνώρισης της οικονομικής αξίας ως της μόνης αξίας και τη μετατροπή του Έλληνα σε homo economicus (Νικόπουλος, 2013:31, 257, 283).

Στη διαπίστωση περί ύπαρξης μιας κατάστασης εξαίρεσης στην χώρα μας συνηγορεί και η ανίχνευση πλήθος χαρακτηριστικών της στην παράθεση των οποίων θα προχωρήσουμε άμεσα:

α. Στην κατάσταση εξαίρεσης γίνεται δεκτό ότι κάποια κατηγορία πολιτών υφίσταται μια θυσία ως προς την άσκηση των δικαιωμάτων της προκειμένου να εξυπηρετηθεί το δημόσιο συμφέρον (Μπελαντής, 2010:1117), όπως αυτό γίνεται αντιληπτό από την εκάστοτε άρχουσα πολιτική εξουσία. Στην χώρα μας ως θυσιαζόμενοι προσδιορίζονται οι μισθωτοί εργαζόμενοι καθώς υποδεικνύονται ως κύριοι αίτιοι της κρίσης (Μπελαντής, 2010:1135, Χρυσόγονος, 2013:132 και Νικόπουλος, 2013:309). Με βάση όμως τα στοιχεία για την ανεργία, στην κατηγορία των θυμάτων της κατάστασης εξαίρεσης θα μπορούσαν να ενταχθούν και οι νέοι που αναγκάζονται να μετακινηθούν στο εξωτερικό για την ανεύρεση εργασίας - παρά το ότι στην περίπτωση που σε κάποια ή κάποιες χώρες μιας νομισματικής ένωσης (όπως η ευρωζώνη) παρατηρείται μείωση της ανταγωνιστικότητας και κατά συνέπεια υψηλή ανεργία, η κινητικότητα της εργασίας (δηλαδή η μετανάστευση σε χώρες όπου υπάρχει υπερβάλλουσα ζήτηση εργασίας) μαζί με την ευελιξία των μισθών (δηλαδή τη μείωσή τους στη χώρα με προβλήματα ανταγωνιστικότητας) αποτελούν τους μηχανισμούς που θα επαναφέρουν την ισορροπία (De Grauwe, 2008:32-35) - αλλά και οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις καθώς η ενίσχυσή τους με τραπεζικά δάνεια έχει περιορισθεί δραματικά.

β. Η κατάσταση εξαίρεσης χαρακτηρίζεται, επίσης, από την υποβάθμιση του Κοινοβουλίου³⁶ ως προς τον νομοθετικό αλλά και ελεγκτικό του

³⁵ Από τον Χρυσόγονο Κ., αμφισβητείται, πάντως, ότι κάτι τέτοιο θα ήταν δυνατό ακόμη κι αν είχε λάβει χώρα με νόμο ψηφισμένο με την αυξημένη πλειοψηφία των άρθρων 28 παρ. 2 και 3 Σ (Αλιβιζάτος, 2011:569).

³⁶ Καθακτήριο της ανομίας κατά τον Κοντογιώργη, 2014:47.

ρόλο³⁷ που στην χώρα μας εκδηλώνεται, μεταξύ άλλων, με την απουσία του Πρωθυπουργού από το Κοινοβούλιο ακόμη και κατά τη συζήτηση νομοσχεδίων συμμόρφωσης με απαιτήσεις της τρόικα, με την ψήφιση των τελευταίων πάντοτε με τη διαδικασία του κατεπείγοντος στερώντας τη δυνατότητα στους βουλευτές για ουσιαστική μελέτη τους³⁸ και στους πολίτες για ουσιαστική ενημέρωση επί αυτών και με τη συχνή - σε σημείο που από πρακτική εφαρμοζόμενη σε έκτακτες περιπτώσεις εξαιρετικά επείγουσας και απρόβλεπτης ανάγκης να αποτελεί τα τελευταία χρόνια τον κανόνα - προσφυγή στη νομοθεσία δια πράξεων νομοθετικού περιεχομένου χωρίς να συντρέχουν οι προϋποθέσεις του άρθρου 44 παρ. 1 Σ.³⁹ (Νικόπουλος, 2013:340-341), οι οποίες συνιστούν αυτόνομη (δηλαδή, χωρίς εξουσιοδότηση) κανονιστική αρμοδιότητα της διοίκησης και είναι, κατά το ΣτΕ, ανέλεγκτες δικαστικά (Μπελαντής, 2010:1125-1126). Η συγχώνευση αυτή της νομοθετικής και της εκτελεστικής εξουσίας, η οποία προβάλλεται ως έκτακτη αλλά αναγκαία, στην πραγματικότητα θεωρείται κοινή πρακτική σε πλήθος δυτικών χωρών, αποκαλύπτοντας την ανυπαρξία της διάκρισης των εξουσιών (Agamben, 2007:21 και Καστοριάδης, 2000:205).

γ. Πέρα από τα ανωτέρω, στα χαρακτηριστικά της κατάστασης εξαίρεσης στη χώρα μας θα πρέπει να ενταχθεί και η παροχή, σύμφωνα με την παρ. 4 του άρθρου 1 του Ν. 3845/2010 (Μνημόνιο 1), στον Υπουργό των Οικονομικών ευρύτατης εξουσιοδότησης να εκπροσωπεί το Ελληνικό Δημόσιο και να υπογράφει κάθε συμφωνία, σύμβαση ή μνημόνιο συνεργασίας με την ΕΕ, τα κράτη μέλη της ευρωζώνης, το ΔΝΤ και την ΕΚΤ. Μάλιστα, με τροποποίηση της ανωτέρω παραγράφου⁴⁰, προβλέφθηκε η άμεση ισχύς των ανωτέρω συμφωνιών, συμβάσεων, μνημονίων δια της υπογραφής τους και η εισαγωγή τους στη Βουλή για ενημέρωση και συζήτηση και όχι για κύρωση⁴¹, όπως αρχικά προβλεπόταν (Μπελαντής, 2010:1128). Εξάλλου, η πρόβλεψη στο άρθρο 2 παρ. 1α του ως άνω νόμου ευρείας εξουσιοδότησης

³⁷ Για άλλη μια φορά χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα τελευταία χρόνια της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης όπου το Κοινοβούλιο συνεδρίασε ελάχιστες φορές μετά το 1930 σηματοδοτώντας έτσι την *de facto* κατάλυση της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας στη Γερμανία (Agamben, 2007:33).

³⁸ Κείμενο 800 σελίδων πολυνομοσχεδίου δόθηκε στους βουλευτές στις 1.30 το πρωί του Σαββάτου 29 Μαρτίου και εγκρίθηκε την Κυριακή 30 Μαρτίου λίγο πριν τα μεσάνυχτα, βλ. <http://tvxs.gr/news/egrapsan-eipan/apexthi-kai-mi-biosima-ta-nea-daneia-pros-tin-ellada>, με ημερομηνία πρόσβασης την 27^η Απριλίου 2014.

³⁹ Σύμφωνα με το άρθρο 44 παρ. 1 Σ. «Σε έκτακτες περιπτώσεις, εξαιρετικά επείγουσας και απρόβλεπτης ανάγκης, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί, ύστερα από πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου, να εκδίδει πράξεις νομοθετικού περιεχομένου...».

⁴⁰ Με την παρ.9 άρθρου μόνου του Ν.3847/2010, ΦΕΚ Α 67/11.5.2010.

⁴¹ Κατά τον Αλιβιζάτο, τούτο αντίκειται στην παρ. 2 του άρθρου 36 Σ., βάσει του οποίου οι Συνθήκες που επιβαρύνουν ατομικά τους Έλληνες δεν ισχύουν χωρίς τυπικό νόμο που να τις κυρώνει (Αλιβιζάτος, 2011:568).

για έκδοση προεδρικών διαταγμάτων (ΠΔ) μετά από πρόταση του υπουργού Οικονομικών και ενδεχομένως και άλλου αρμόδιου υπουργού για λήψη όλων των ενδεικνυόμενων μέτρων δημοσιονομικής πολιτικής χωρίς τον προσδιορισμό του είδους των μέτρων, της γενικής κατεύθυνσης που θα έχουν καθώς και ένα ορισμένο χρονικό πλαίσιο για την αξιοποίηση της εξουσιοδότησης, υποστηρίζεται πως δημιουργεί ζητήματα αντισυνταγματικότητας ιδίως σε σχέση με το άρθρο 43 παρ. 4 του Σ. που απαιτεί οι νόμοι πλαίσιο να καθορίζουν τις γενικές αρχές και κατευθύνσεις της ρύθμισης που θα ολοκληρωθεί με την έκδοση ΠΔ εντός ορισμένου εκ του νόμου χρονικού διαστήματος (Μπελαντής, 2010:1128, 1130).

Τα ανωτέρω περιγραφόμενα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της διακυβέρνησης των τελευταίων ετών στην χώρα μας και κυρίως *«η πλήρης αδιαφορία προς τις κοινώς αποδεκτές κοινοβουλευτικές διαδικασίες, τις οποίες η κυβέρνηση φανερά και αδίστακτα παραβιάζει επί καθημερινής πλέον βάσεως»* (Μαρκεζίνης, 2014:27) διολισθαίνοντας στην *«αναγκαστική νομοθεσία της εκτελεστικής εξουσίας υπό έκτακτες συνθήκες»*, θεωρείται ότι επιβεβαιώνουν την ύπαρξη μιας ακήρυχτης κατάστασης εξαίρεσης (Μπελαντής, 2010:1131-1133).

2.3. Κατάσταση εξαίρεσης και δικαιοσύνη

Η συγχώνευση της νομοθετικής και της εκτελεστικής εξουσίας, η οποία, ως προαναφέρθη, πραγματώνεται δια της νομοθεσίας δια πράξεων νομοθετικού περιεχομένου, δημιουργεί την εντύπωση πως η δικαστική εξουσία απομένει το μόνο θεσμικό ανάχωμα για την άλωση συνταγματικά κατοχυρωμένων δικαιωμάτων των πολιτών. Πόσο όμως αποτελεσματική στον ανωτέρω ρόλο μπορεί να είναι στην πράξη η δικαστική εξουσία σε ένα περιβάλλον έκτακτης ανάγκης;⁴² Η αποτελεσματικότητά της βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με τη δυνατότητα διατήρησης της ανεξαρτησίας της σε ένα μη ευνοϊκό για κάτι τέτοιο περιβάλλον.

Γεγονός αποτελεί πως οι σχέσεις μεταξύ της εκτελεστικής και της δικαστικής εξουσίας δοκιμάζονται αφού το περίφημο «έχουμε εμπιστοσύνη στην ελληνική δικαιοσύνη» εκ μέρους των πολιτικών είναι πια παρελθόν, το δε παρόν χαρακτηρίζεται

⁴² Όταν, μάλιστα, θεωρείται πως «μετά δισταγμού γρατζουνάει επιφανειακά το πολιτικο-οικονομικό πλιάτσικο» που μας οδήγησε στη σημερινή κατάσταση; (Μαρκεζίνης, 2014:111). Βλ. και Αλιβιζάτο, 2013:127-130, που στέκεται στο νομικισμό και την τυπολατρεία σε βάρος της ουσίας που διογκώνει τους δικαστικούς ελέγχους, γεγονός που με τη σειρά του και σε συνδυασμό με τις καθυστερήσεις στην απονομή της δικαιοσύνης, δημιουργεί «δυσυπέρβλητα εμπόδια στην ταχεία και αποτελεσματική λειτουργία του κράτους σε πολλούς τομείς».

από «μάχη χαρακωμάτων». Το διακύβευμα της «μάχης» ποικίλλει (ανάλογα με την ανάγνωση που επιλέγει ο καθένας μας) από τη διολίσθηση της δικαιοσύνης στην εφαρμογή ενός δικαίου έκτακτης ανάγκης που για την πολιτική εξουσία αποτελεί ζητούμενο προκειμένου να μην ανατραπεί ο δημοσιονομικός της σχεδιασμός έως την ανάγκη η δικαιοσύνη να επιδείξει πραγματισμό λαμβάνοντας υπόψη τη δεινή οικονομική κατάσταση της χώρας, πραγματισμό που το δίκαιο έχει ενσωματώσει π.χ. με την αρχή της απρόοπτης μεταβολής των συνθηκών του άρθρου 388 του Αστικού Κώδικα.

Η «μάχη χαρακωμάτων» που περιγράψαμε εκδηλώνεται τόσο σε διοικητικό όσο και στο δικαιοδοτικό επίπεδο. Στην πρώτη περίπτωση υπάγονται οι κατά καιρούς δηλώσεις των οργάνων της δικαστικής εξουσίας ή ακόμη και μεμονωμένων δικαστικών λειτουργών που στρέφονται ενάντια στην κυβερνητική ρητορική και σε διάφορες κυβερνητικές πρακτικές ενώ στη δεύτερη οι δικαστικές αποφάσεις με τις οποίες εκδηλώνεται η «αντίσταση» στην απαίτηση για παραγκωνισμό του Συντάγματος έως ότου ξεπερασθεί η κατάσταση έκτακτης ανάγκης.

Προκειμένου να αναδείξουμε το μέγεθος του ζητήματος θα αναφέρουμε παραδείγματα που αφορούν και στις δύο περιπτώσεις.

Σε ό,τι αφορά, λοιπόν, τις αντιδράσεις σε διοικητικό επίπεδο ξεχωρίζει η καταδίκη του φαινομένου της συστηματικής έκδοσης πράξεων νομοθετικού περιεχομένου με την έκδοση ανακοίνωσης στις 14 Ιουνίου του 2013, με αφορμή το κλείσιμο της ΕΡΤ, από την Ένωση Διοικητικών Δικαστών και την Ένωση Δικαστικών Λειτουργών του Ελεγκτικού Συνεδρίου, στην οποία επισημαίνονταν ότι *«το κράτος δικαίου δεν οργανώνεται ή εδραιώνεται με την κατά σύστημα έκδοση πράξεων νομοθετικού περιεχομένου. Μόνο όταν το Σύνταγμα και ο Νόμος είναι κυρίαρχα και υποτάσσονται σ' αυτά και οι ίδιοι οι κυβερνήτες, τότε μόνο η πολιτεία ευημερεί»*⁴³.

Αντίδραση υπήρξε και στις διαρροές του υπουργείου των Οικονομικών πως το οποιοδήποτε κόστος προκύψει από δικαστική απόφαση που δικαιώνει κατηγορίες εργαζομένων που έχουν πληγεί κατά τρόπο δυσανάλογο και αντισυνταγματικό *«θα αντιμετωπισθεί μέσα στην εισοδηματική ομάδα που αφορά»*, όπως π.χ., ενδεχομένως, με

⁴³ Βλ. <http://www.edd.gr/index.php/component/content/article/23-announcements/76-notice-about-ert> με ημερομηνία πρόσβασης την 28^η Απριλίου 2014.

την καθυστέρηση στις προαγωγές των αξιωματικών, στην περίπτωση των ενστόλων⁴⁴ (θέση που θα μπορούσε να ερμηνευθεί είτε ως έμμεση υπονόμευση του κύρους της δικαιοσύνης καθώς διαψεύδει τις όποιες ελπίδες κάποιων με όχημα για άλλη μια φορά την παραγωγή του αισθήματος φόβου και ματαιότητας για αντίσταση στα όποια «εξαιρετικά» μέτρα⁴⁵ είτε ως μια ρεαλιστική αποτύπωση μιας σκληρής πραγματικότητας). Συγκεκριμένα, η Ένωση Διοικητικών Δικαστών κατήγγειλε «τον κοινωνικό εκβιασμό που επιχειρείται δια μέσω των ευρείας δημοσιότητας πρόσφατων διαρροών του υπουργείου Οικονομικών»⁴⁶. Όμως, και ο πρόεδρος του ΣτΕ καταγγέλλει εκστρατεία καταπτοήσεως του δικαστικού σώματος και ασκούμενη προπαγάνδα που δύναται να επηρεάσει επί τα χείρω την ελεύθερη κρίση των δικαστών και τελικά την αξίωση των πληττόμενων πολιτών για έννομη προστασία⁴⁷. Σε σχέση με τη νομολογία του ΕΔΔΑ που δέχεται ότι οι περιορισμοί της ελευθερίας του λόγου που ασκεί κριτική στη δικαστική εξουσία είναι ευρείς ώστε να διασφαλιστεί ο ρόλος των δικαστών ως εγγυητές της δίκαιης δίκης και η εμπιστοσύνη του κατηγορουμένου και της κοινής γνώμης στη δικαιοσύνη (Σισιλιάνος, 2013:427), η παραπάνω διαρροή του Υπουργείου Οικονομικών ίσως εκ πρώτης όψεως να μη συνιστά κριτική στους δικαστές, δύναται όμως να θεωρηθεί πως υπονομεύει το κύρος της δικαιοσύνης καθιστώντας στα μάτια της κοινής γνώμης ανώφελη την προσφυγή σε αυτή.

Όμως και η πρόσφατη έκθεση του ΔΝΤ (Ιούνιος 2014) και συγκεκριμένα το χωρίο «...Δεν περιμένουμε πια αρνητικές αποφάσεις σχετικά με ειδικά μισθολόγια ή εισφορές επί των ακινήτων. Παρ' όλα αυτά, εάν υπάρξουν τέτοιες αποφάσεις, έχουμε δεσμευτεί για τη λήψη μέτρων συμψηφισμού...» προκάλεσε την αντίδραση δύο μελών του Δ.Σ. της Ένωσης Δικαστών και Εισαγγελέων, τα οποία χαρακτήρισαν πρωτόγνωρη στα χρονικά της ανεξάρτητης Ελλάδας την ανωτέρω αναφορά στην ελληνική

⁴⁴ Βλ. <http://newpost.gr/post/339035/ean-dikaiwthei-dikastika-mia-koinwnikh-omada-plhrwnei-h-idia>, με ημερομηνία πρόσβασης την 30ή Απριλίου 2014.

⁴⁵ Η σημασία της εμπιστοσύνης των πολιτών προς τη δικαιοσύνη αναδεικνύεται από τη θέση πως εφόσον αυτή απολεσθεί, η δημοκρατία έχει ήδη πεθάνει (Νικόπουλος, 2013:197). Διόλου, δε, τυχαία είναι η πολεμική εκ των άλλων δύο εξουσιών εναντίον της ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης - η οποία τα τελευταία χρόνια έφτασε στην κορύφωσή της αφενός με τις αντισυνταγματικές, ως αποδείχθηκε, περικοπές των μισθών των δικαστικών λειτουργών αφετέρου με την έκδοση του αντισυνταγματικού Ν. 3841/2010 που κατήγγησε τη διάκριση των εξουσιών, αφού προβλέπει την παρεμβολή των προέδρων της Βουλής (νομοθετική εξουσία) στην εκλογή των προέδρων των Ανωτάτων Δικαστηρίων σαν να μην έφθανε η μέχρι τώρα νόθευση της διάκρισης των εξουσιών δια της εκλογής τους από την εκτελεστική εξουσία, σύμφωνα με το άρθρο 90 παρ. 5 Σ. - αλλά αποσκοπεί στο να την θέσουν υπό τον πλήρη έλεγχο τους (Νικόπουλος, 2013:205-206, 219-221, 225).

⁴⁶ Βλ. <http://news.in.gr/greece/article/?aid=1231326296>, με ημερομηνία πρόσβασης την 12^η Ιουνίου 2014.

⁴⁷ Βλ. http://www.enikos.gr/society/247546.Ti_kataggellei_o_proedros_toy_StE.html, με ημερομηνία πρόσβασης την 5^η Ιουλίου 2014.

δικαιοσύνη. Κατά τη γνώμη τους η ως άνω αναφορά φανερώνει αφενός την απαξίωση των δανειστών απέναντι στην ελληνική δικαιοσύνη και τις αποφάσεις της και αφετέρου διάθεση τρομοκρατίας της ελληνικής κοινωνίας ώστε να αποφύγουν να ασκήσουν το δικαίωμά τους για προσφυγή στη δικαιοσύνη⁴⁸.

Ο «πόλεμος» ανακοινώσεων μεταξύ εκπροσώπων της δικαστικής εξουσίας και της κυβέρνησης συμπεριλαμβάνει ακόμη και ανακοίνωση του Διοικητικού Συμβουλίου της Ένωσης Εισαγγελέων Ελλάδας με την οποία αφενός εξέφρασε την ανησυχία του σχετικά με την ποιότητα αλλά και τους εξυπηρετούμενους σκοπούς του νομοθετικού έργου της Κυβέρνησης με αναφορά σε συγκεκριμένα νομοθετήματα που προβλέπουν είτε τη μη αναζήτηση αχρεωστήτως καταβληθέντων ποσών (και σε περίπτωση που έχει λάβει χώρα καταλογισμός την άρση του) είτε την οριστική παύση εκκρεμών ποινικών διώξεων αφετέρου - με αφορμή τις αντιδράσεις δημόσιων φορέων για δικαστικές αποφάσεις που ικανοποίησαν αιτήματα με οικονομικό αντίκτυπο - επέστησε την προσοχή στην ανάγκη σεβασμού και συμμόρφωσης των πολιτειακών φορέων προς τις δικαστικές αποφάσεις⁴⁹.

Χαρακτηριστικό της κατάστασης που έχει δημιουργηθεί είναι πως και η Ένωση Μελών του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους εξέδωσε ανακοίνωση, στις 11-6-2014, με την οποία κάλεσε την πολιτεία να μην προβεί στην κατάργηση του ειδικού νόμου 1608/1950, που αφορά σε αδικήματα κατά της περιουσίας του Δημοσίου και των ν.π.δ.δ., αλλά ούτε και στην ευμενέστερη αντιμετώπιση όσων τον παραβαίνουν με μετατροπή αδικημάτων από κακουργήματα σε πλημμελήματα ή γενικά μείωση των προβλεπόμενων ποινών⁵⁰. Δύο ημέρες μετά εξέδωσε νέα ανακοίνωση με την οποία γνωστοποίησε τη δέσμευση του αρμόδιου υπουργού για μη τροποποίηση του ως άνω νόμου⁵¹.

Το ότι ο ρόλος της δικαιοσύνης ιδίως σε έκτακτες συνθήκες ή με άλλα λόγια η διατήρηση της ανεξαρτησίας της φαίνεται να έχει εξελιχθεί σε πεδίο αντιπαράθεσης συνάγεται και από τη δήλωση του υπουργού των Οικονομικών, Γκίκα Χαρδούβελη,

⁴⁸ Βλ. http://www.enikos.gr/society/243352.Dikastes_antidroyn_sthn_ek8esh_toy_DNT.html, με ημερομηνία πρόσβασης την 18^η Ιουνίου 2014.

⁴⁹ Βλ. <http://www.capital.gr/News.asp?id=2039119>.

⁵⁰ Βλ.

file:///C:/Users/%CE%94%CE%B7%CE%BC%CE%AE%CF%84%CF%81%CE%B7%CF%82/Downloads/DocumentName%20(1).pdf.

⁵¹ Βλ.

file:///C:/Users/%CE%94%CE%B7%CE%BC%CE%AE%CF%84%CF%81%CE%B7%CF%82/Downloads/DocumentName.pdf.

που ανέφερε πως «η δημοσιονομική πολιτική ανήκει στους πολιτικούς και όχι στη δικαστική εξουσία. Έχει λόγο η δικαιοσύνη για το τι είναι δίκαιο και τι είναι άδικο αλλά δεν μπορεί να κάνει δημοσιονομική πολιτική» που συνιστά μάλλον αδέξια προσπάθεια περιγραφής των καθηκόντων της δικαστικής εξουσίας και ταυτόχρονα έκφραση της κυβερνητικής αγωνίας για ενδεχόμενη ανατροπή των δημοσιονομικών δεδομένων μετά την έκδοση δικαστικών αποφάσεων που δικαιώνουν κατηγορίες εργαζομένων όπως οι δικαστικοί και οι ένστολοι. Αξίζει να προστεθεί πως στην εν λόγω συζήτηση παρενέβη και ο βουλευτής της ΝΔ, Προκόπης Παυλόπουλος, που χαρακτήρισε ανακριβή την ανωτέρω δήλωση του υπουργού καθώς «Η Δικαιοσύνη έχει λόγο στο τι είναι συνταγματικό και τι δεν είναι συνταγματικό»⁵².

Μάλιστα, οι αντιδράσεις της κυβέρνησης στην απόφαση του ΣτΕ για το άνοιγμα των καταστημάτων τις Κυριακές ποικίλλουν από ειρωνεία όπως η ανάρτηση στο twitter εκ μέρους του Άδωνι Γεωργιάδη του σχολίου πως «με τέτοιου είδους αποφάσεις το ΣτΕ θα αφήσει το ΠΑΜΕ χωρίς αντικείμενο φοβάμαι...»⁵³ έως την έναρξη συζήτησης εκ μέρους του υπουργού Ανάπτυξης Νίκου Δένδια σχετικά με την ιεραρχία μεταξύ των εξουσιών και την ανάδειξη της νομοθετικής ως πρώτης τη τάξει επειδή εκφράζει τον λαό κατευθείαν. Ο τελευταίος μίλησε μάλιστα για προφανή «...παρέμβαση της δικαιοσύνης στον τρόπο που η κυβέρνηση προσπαθεί να νομοθετήσει ή να κανονίσει την πορεία της ελληνικής οικονομίας»⁵⁴.

Παρακάτω παραθέτουμε κάποιες εκ των αποφάσεων που έκριναν κάποιους εκ τους νόμους και μέτρα των τελευταίων ετών ως αντισυνταγματικά ή (και) αντίθετα στην ΕΣΔΑ προκαλώντας τις ως άνω έντονες αντιδράσεις εκ μέρους της πολιτικής εξουσίας.

Ξεχωρίζει λοιπόν η υπ' αριθμ. 293/2014 απόφαση του Αρείου Πάγου με την οποία κρίθηκε παράνομη ως αντισυνταγματική και αντίθετη στην ΕΣΔΑ όχι η επιβολή του φόρου γενικά αλλά συγκεκριμένα η είσπραξη του ΕΕΤΗΔΕ μέσω των λογαριασμών της ΔΕΗ, η οποία, πάντως, παραπέμπει για το ζήτημα στην ολομέλεια του Αρείου Πάγου⁵⁵. Επίσης, η υπ' αριθμ. 1584/2014 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών που δικαίωσε τις καθαρίστριες του Υπουργείου Οικονομικών

⁵² Βλ. http://www.enikos.gr/politics/252412,Paylopoylos:_Anakrivhs_h_diatypwsh_toy_X.html.

⁵³ Βλ. http://www.enikos.gr/politics/262637,Adwnis:_To_StE_8a_afhsei_to_PAME_xwris_a.html

⁵⁴ Βλ. <http://www.kathimerini.gr/782873/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/kleista-ayrio-ola-ta-emporika-katasthmata-meta-thn-apofash-toy-ste>.

⁵⁵ Μάλιστα, προσδιορίστηκε δικάσιμος για την 18^η Δεκεμβρίου 2014 βλ. http://www.enikos.gr/society/231100,Stis_18_Dekemvrioy_h_apofash_gia_to_xara.html.

που είχαν τεθεί σε διαθεσιμότητα⁵⁶. Εξάλλου, το Τριμελές Πλημμελειοδικείο Κατερίνης με την υπ' αριθμ. 196/2014 απόφασή του έκρινε πως η διάταξη του Ν. 3493/2011 με την οποία χαρακτηρίζεται ως αυτόφωρο το αδίκημα της οφειλής στο Δημόσιο περισσότερων από 5.000 ευρώ είναι αντισυνταγματική και αντίκειται στην ΕΣΔΑ⁵⁷. Ακόμη και σε ό,τι αφορά τις σχεδιαζόμενες ιδιωτικοποιήσεις, η Ολομέλεια του ΣτΕ, με την υπ' αριθμ. 1906/2014 απόφασή της έκρινε πως το Σύνταγμα (άρθρα 5 και 21) δεν επιτρέπει την ιδιωτικοποίηση της ΕΥΔΑΠ⁵⁸, ενώ και το Ζ' Κλιμάκιο του Ελεγκτικού Συνεδρίου, με την υπ' αριθμ. 197/2014 πράξη του, έκρινε ότι κωλύεται η υπογραφή του σχεδίου σύμβασης πώλησης του 100% των μετοχών της «Ελληνικό ΑΕ» από το Ταμείο Αξιοποίησης Ιδιωτικής Περιουσίας Δημοσίου (ΤΑΙΠΕΔ), λόγω παράβασης των αρχών της διαφάνειας, της ίσης μεταχείρισης και του ανταγωνισμού. Επίσης, η Ολομέλεια του ΣτΕ με τις υπ' αριθμ. 2192-2196/2014 αποφάσεις της δικαιώνει τους ένστολους όλων των Σωμάτων, εν ενεργεία και αποστράτους, για τις αναδρομικές μειώσεις των αποδοχών τους, αφού έκρινε ότι οι περικοπές των αποδοχών όλων των ένστολων και όλων των Σωμάτων που έγιναν αναδρομικά από την 1η Αυγούστου 2012, κατ' επιταγή του νόμου 4093/2012, είναι αντισυνταγματικές⁵⁹. Ακόμη, το Μονομελές Εφετείο Ιωαννίνων έκρινε με την υπ' αριθμ. 108/2014 απόφασή του αντισυνταγματικό και αντίθετο στην ΕΣΔΑ το παράβολο των 200 ευρώ για την άσκηση έφεσης⁶⁰. Τέλος, η Επιτροπή Αναστολών της Ολομέλειας του ΣτΕ ανέστειλε με την υπ' αριθμ. 307/2014 απόφασή του τη λειτουργία των καταστημάτων τις Κυριακές.

Αν και ανωτέρω παραθέσαμε μια σειρά από δικαστικές αποφάσεις με τις οποίες κρίθηκαν αντισυνταγματικοί κάποιοι νόμοι των τελευταίων ετών, δε σημαίνει πως δεν υπήρξαν αρκετές περιπτώσεις στις οποίες παρόμοια αιτήματα πολιτών ή κατηγοριών

⁵⁶ Βλ. <http://www.skai.gr/news/greece/article/258037/dikaionei-to-protodikeio-397-katharistries-tou-upoik-sumfona-me-ton-sunigoro-tous/>. Πάντως, το υπουργείο Οικονομικών προσέφυγε στον Άρειο Πάγο ασκώντας αναίρεση καθώς και αίτηση αναστολής της εκτέλεσης και ισχύος της ως άνω απόφασης. Μάλιστα, η τελευταία έγινε δεκτή με την υπ' αριθμ. 92/2014 απόφαση του Αρείου Πάγου (Β2 πολιτικό τμήμα) και δεν υπήρξε άμεση επαναπρόσληψή τους, βλ. <http://news.in.gr/greece/article/?aid=1231321188> και <http://www.kathimerini.gr/771936/article/epikairothta/ellada/oi-logoi-poy-o-areios-pagos-anesteile-thn-apofash-gia-tis-ka8aristries>.

⁵⁷ Συγκεκριμένα κρίθηκε ότι παραβιάζει τις διατάξεις των άρθρων 5 παρ. 1, 6 παρ. 3, 7 παρ. 1, 20 παρ. 1 και 25 παρ. 1 του Συντάγματος σε συνδυασμό με εκείνη του άρθρου 6 παρ. 1, 2 και 3 της ΕΣΔΑ. Η απόφαση του Τριμελούς Πλημμελειοδικείου θα αποκτήσει αυξημένη ισχύ αν επικυρωθεί από το Εφετείο, βλ. <http://news.in.gr/economy/article/?aid=1231322400>.

⁵⁸ Βλ. <http://news.in.gr/economy/article/?aid=1231321959>.

⁵⁹ Βλ. <http://www.onalert.gr/stories/anakoinothike-i-apofasi-tou-ste>.

⁶⁰ Βλ. http://www.enikos.gr/society/261548,Antisyntagmatiko_to_paravolo_twn_200_eyr.html.

πολιτών απερρίφθησαν όπως η υπ' αριθμ. 2082/2014 απόφαση του ΣΤ' τμήματος του ΣτΕ που έκρινε νόμιμη την κατάσχεση των τραπεζικών καταθέσεων του οφειλέτη χωρίς προηγούμενη ενημέρωσή του, η υπ' αριθμ. 2705/2014 απόφαση επίσης του ΣΤ' τμήματος του ΣτΕ με την οποία κρίθηκαν νόμιμες οι περικοπές των αποδοχών στους πανεπιστημιακούς καθηγητές (αν και η υπόθεση παραπέμφθηκε στην Ολομέλεια του ΣτΕ) ενώ χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η αναστολή εκτέλεσης της υπ' αριθμ. 1584/2014 απόφασης του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών περί επαναπρόσληψης των καθαριστριών του Υπουργείου Οικονομικών με την υπ' αριθμ. 92/2014 απόφαση του Β2 πολιτικού τμήματος του Αρείου Πάγου. Με την τελευταία κρίθηκε πως τα πολιτικά δικαστήρια, όπως ο Άρειος Πάγος, δεν έχουν τη δυνατότητα να κρίνουν την οικονομική πολιτική του κράτους, η οποία επέβαλε το καθεστώς διαθεσιμότητας στις καθαρίστριες, καθώς και ότι *«η διασφάλιση της συνέχειας της οικονομικής πολιτικής του κράτους κατά τη διάρκεια μιας χρονικής περιόδου με έκτακτες δημοσιονομικές δυσχέρειες εθνικού επιπέδου, αποτελεί μείζον αγαθό, συνδεδεμένο με το γενικό συμφέρον, σε σχέση με το ατομικό συμφέρον κάθε μιας καθαρίστριας...»*, *«Γιατί το ατομικό συμφέρον δεν μπορεί να νοείται και να λειτουργεί ανεξάρτητα προς τις εκ της εξυπηρετήσεως αυτού συνέπειες ως προς την αποτελεσματικότητα της οικονομικής πολιτικής του κράτους την οποία σε κάθε περίπτωση δεν έχουν την δυνατότητα να κρίνουν τα πολιτικά δικαστήρια από άποψη σκοπιμότητας, ει μη μόνο το εκλογικό σώμα»*⁶¹.

Από τα παραπάνω προκύπτει, σε ό,τι αφορά το δικαιοδοτικό έργο της δικαστικής εξουσίας, πως ζητούμενο αποτελεί η χρυσή ισορροπία που απαιτεί να μην αγνοηθεί ούτε το Σύνταγμα ούτε όμως και το τρέχον οικονομικό περιβάλλον.

2.4. Μια χώρα σε κατάσταση εξαίρεσης: τι σημαίνει για τη δημοκρατία;

Έχοντας αναφερθεί ανωτέρω σε φαινόμενα, όπως η συγχώνευση εκτελεστικής και νομοθετικής εξουσίας και η υπονόμευση του κύρους της δικαστικής εξουσίας, που αποδεικνύουν την επιρροή της ύπαρξης στην χώρα μας μιας κατάστασης εξαίρεσης (έστω με τη μορφή της κατάστασης έκτακτης ανάγκης), ίσως να αποτελεί ταυτολογία η διαπίστωση πως έχει και μια ακόμη σημαντικότερη συνέπεια, αυτή της αλλοίωσης του δημοκρατικού πολιτεύματος (Μπελαντής, 2010:1131-1133), καθιστώντας την

⁶¹ Βλ. <http://www.kathimerini.gr/771936/article/epikairothta/ellada/oi-logoi-poy-o-areios-pagos-anesteile-thn-apofash-gia-tis-ka8aristries>, με ημερομηνία πρόσβασης την 18^η Ιουνίου 2014.

κατάσταση εξαιρέσης μια γκρίζα ζώνη μεταξύ της δημοκρατίας και της απολυταρχίας (Agamben, 2007:14)⁶².

Ειδικά το φαινόμενο της νομοθεσίας δια πράξεων νομοθετικού περιεχομένου θεωρείται πως παραπέμπει σε μια έμμεση μορφή κοινοβουλευτικής δικτατορίας⁶³ (Νικόπουλος, 2013:341) ενώ η ακολουθούμενη οικονομική πολιτική αλλά και γενικότερα το μοντέλο διακυβέρνησης των τελευταίων ετών στην χώρα μας, περιγράφονται - ανεξάρτητα από την τοποθέτηση απέναντι στην άποψη ότι ήταν απολύτως αναγκαία λόγω του κινδύνου άτακτης χρεοκοπίας - ως η «...απόλυτη συγχώνευση νεοφιλελευθερισμού και πολιτικού αυταρχισμού...» καθώς και ως η «...πιο ακραία καπιταλιστική αναδιάρθρωση των σχέσεων εξουσίας που συνέβη στην Ευρώπη μεταπολεμικά...» (Βερναρδάκης, 2014:32).

Σε μια τέτοια κατάσταση έκτακτης ανάγκης, το έλλειμμα πραγματικής δημοκρατίας παρά την ύπαρξη φιλελεύθερων ελευθεριών εντοπίζεται, επίσης, στην αντικατάσταση της λαϊκής κυριαρχίας από την τυραννία των οικονομολόγων και της οικονομίας (Τσακίρογλου, 2014:63).

Πάντως, ακόμη κι αν κάποιος δεν αποδέχεται την περί κατάστασης εξαιρέσης ρητορική, τα περιγραφόμενα σε προηγούμενη ενότητα ως χαρακτηριστικά της κατάστασης εξαιρέσης στην χώρα μας, αναδεικνύουν έτι περισσότερο τη μετατροπή της δημοκρατίας από κοινοβουλευτική σε κυβερνητική⁶⁴, φαινόμενο που νοθεύει, σε τελική ανάλυση, την ίδια τη Δημοκρατία (Νικόπουλος, 2013:228-229).

Υπάρχουν όμως και φωνές που επισημαίνουν πως η κυβερνητική δημοκρατία σε συνθήκες δύσκολης οικονομικής συγκυρίας αξιολογείται ως το σύστημα που είναι ικανό να παρέχει αποφασιστικές λύσεις μέσα από ρεαλιστικές συνθέσεις (Αλιβιζάτος, 2013:99), αν και όταν επανέλθουμε σε συνθήκες ομαλότητας δεν φαίνεται πιθανή η επιστροφή σε αυταρχικά και αλαζονικά κυβερνητικά μοντέλα αυτοδύναμων

⁶² Η, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, «το κατώφλι της απροσδιοριστίας ανάμεσα στη δημοκρατία και την απολυταρχία».

⁶³ Η οποία ως έννοια διαφοροποιείται από την κατάσταση πολιορκίας κατά το ότι είτε δεν υπάρχει κίνδυνος για τη δημόσια ασφάλεια και τάξη είτε είναι κατά πολύ μικρότερος και προσλαμβάνει τη μορφή, κυρίως, της οικονομικής κρίσης και της κατάστασης έκτακτης ανάγκης (Μπελαντής, 2010:1120-1121).

⁶⁴ Μετεξέλιξη, βέβαια, που εμφανίζεται, σε διαφορετικό βαθμό, σε όλες τις δυτικές δημοκρατίες (Agamben, 2007:37) ενώ στη χώρα μας μεταφράζεται στο φαινόμενο του ακραίου πρωθυπουργοκεντρισμού σε συνδυασμό με την έλλειψη θεσμικών αντιβάρων που θα ανάγκαζαν την εκάστοτε κυβέρνηση αφενός να συζητά σε προγενέστερο λήψης μιας απόφασης χρόνο αφετέρου να λογοδοτεί για τις πράξεις της, φαινόμενο που επιδεινώθηκε μετά τη συνταγματική αναθεώρηση του 1986 και την «αποψίλωση» των αρμοδιοτήτων του ΠτΔ (Αλιβιζάτος, 2013:75).

πλειοψηφιών, χωρίς θεσμικά αντίβαρα, διαφάνεια και λογοδοσία (Αλιβιζάτος, 2011:572).

Εξάλλου, σε αντιδιαστολή με τα όσα διαμείφθηκαν ανωτέρω που αποδέχονται το σήμερα ως εξαίρεση σε μια δημοκρατική ομαλότητα μετά τη μεταπολίτευση, θέση ερειδομένη στην αντίληψη πως η οικονομική κρίση αποτελεί αιτία της δημοκρατικής, υποστηρίζεται πειστικά πως η σημερινή ελληνική συγκυρία αποτελεί σύμπτωμα και όχι αιτία της κρίσης της δημοκρατίας. Παρακάτω παρατίθενται διάφορες απόψεις που υιοθετούν την ως άνω θέση.

Στο πλαίσιο αυτό, η έκπτωση της δημοκρατίας αποδίδεται στο αυταρχικό⁶⁵ μοντέλο της ευρωπαϊκής διακυβέρνησης και στο γεγονός ότι την τύχη των κοινωνιών του μεσογειακού νότου την καθορίζουν οι προβλέψεις για την συμπεριφορά των Γερμανών⁶⁶ ψηφοφόρων με αποτέλεσμα να υποστηρίζεται ακόμη και η άποψη πως η ψήφος των πολιτών των μεσογειακών χωρών δεν καθορίζει τίποτα απολύτως (Χρυσόγονος, 2013:196-197).

Υφίσταται όμως και σχολή σκέψης που, αν και συνεπής με το ως άνω πλαίσιο, αποδίδει το έλλειμμα δημοκρατίας σε προϋπάρχουσες εθνικές ιδιαιτερότητες, θεωρώντας πως η κρίση απλώς αποκάλυψε τις καταστροφικές τους συνέπειες.

Έτσι, και ο Νικόπουλος υποστηρίζει πως η ψήφος, *«η οποία προσδίδει στον άνθρωπο την ιδιότητα του πολίτη»*, δεν έχει καμιά δύναμη εντός μιας κατ' επίφαση Δημοκρατίας, λόγω της μετάλλαξης της τελευταίας σε ένα διαχρονικό μοντέλο κομματικής δημοκρατίας - ολιγαρχίας (ή και δικτατορίας), που τα τελευταία χρόνια οδήγησε τη χώρα σ' έναν πρωτοφανή κομματικό αυταρχισμό, και του ότι η κρατική εξουσία καταχράται τη λαϊκή βούληση αποφασίζοντας κατά το δοκούν και ερήμην του λαού (Νικόπουλος, 2013:61, 225, 244, 252, 329, 364).

Παρομοίως, υποστηρίζεται πως η αλλοίωση του δημοκρατικού πολιτεύματος, παρά την επιφανειακή τήρηση των συνταγματικών τύπων, έχει ξεκινήσει πριν την έναρξη της εποχής των μνημονίων με τη μετάλλαξή του σε *de facto* κλεπτοκρατικό (*«με τον σφετερισμό της εξουσίας από την τάξη των επαγγελματιών πολιτικών και τα διαπλεκόμενα με αυτή κρατικοδίαιτα κέντρα οικονομικής ισχύος»* αλλά και δια της

⁶⁵ Βλ. και Τσακίρογλου, 2014:35, όπου γίνεται λόγος για αυταρχική δημοκρατία, ως εγγενής, όμως, συνέπεια του νεοφιλελευθερισμού.

⁶⁶ Συμφωνεί και ο Δουζίνας, ο οποίος όμως προσθέτει ότι *«η εθνικότητα είναι δευτερεύουσα»* και πως *«η εξουσία ασκείται κυρίως από μια ομάδα φανατικών νεοφιλελεύθερων καπιταλιστών»* (Δουζίνας, 2011:19).

καλλιέργειας πελατειακών σχέσεων) ενώ στην περίοδο των μνημονίων, με εργαλείο επιβολής την απειλή άτακτης χρεοκοπίας και την έξοδο από την ευρωζώνη, μεταλλάσσεται περαιτέρω σε καθεστώς χρεοκρατίας, όπου η αποθέσμιση του πολιτικού συστήματος, που εκδηλώνεται με τις μορφές της καταστρατήγησης του Συντάγματος και της αποστέρισης των εγγύων πολιτικών θεσμών από οιοδήποτε ουσιαστικό περιεχόμενο, αφού λειτουργούν ως διεκπεραιωτές των εντολών των ξένων δανειστών, καθίσταται πιο εμφανής από ποτέ με την κατάπτωση ακόμα και μιας κατ' επίφαση συνταγματικής νομιμότητας. Στο καθεστώς χρεοκρατίας το πολίτευμα εκφυλίσθηκε «σε μια συγκαλυμμένη δικτατορία των διεθνών κεφαλαιαγορών» (Χρυσόγονος, 2013:36, 39, 62).

Απεναντίας, μια κατάσταση που ισχύει τόσο στην χώρα μας όσο και στις λεγόμενες κοινωνίες δυτικού τύπου (αν όχι σε παγκόσμιο επίπεδο) περιγράφουν ως αιτία της έλλειψης δημοκρατίας⁶⁷ η άποψη του Καστοριάδη ότι στη νεότερη εποχή οι σημαντικές πολιτικές αποφάσεις λαμβάνονται εν κρυπτώ, στα παρασκήνια ή με άλλα λόγια ότι η δημόσια σφαίρα έχει μετατραπεί σε μεγάλο βαθμό σε ιδιωτική με αποτέλεσμα τα πολιτικά συστήματα των κοινωνιών αυτών να αποτελούν ψευδο-«δημοκρατίες» (Καστοριάδης, 2000:271) όπως και η παρόμοια άποψη του Colin Crouch πως «...η λαϊκή κυριαρχία και η δημοκρατική αντιπροσώπευση έχουν, σε μεγάλο βαθμό, υποκατασταθεί από ένα σύστημα μεταδημοκρατικό» καθώς «μολονότι διεξάγονται εκλογές...η πολιτική διαμορφώνεται ουσιαστικά στον ιδιωτικό χώρο, με διαπραγματεύσεις και συνδιαλλαγές ανάμεσα στις εκλεγμένες κυβερνήσεις και τα κυρίαρχα στρώματα που εκπροσωπούν σχεδόν αποκλειστικά τα συμφέροντα των επιχειρήσεων». Εξάλλου, «ενώ οι δημοκρατικοί μας θεσμοί έχουν παραμείνει βασικά εθνικοί, η οικονομία έχει παγκοσμιοποιηθεί, γεγονός που κάνει τη δημοκρατία να μοιάζει ανεπαρκής». Σε ένα τέτοιο περιβάλλον, «η πλειοψηφία των πολιτών χάνει κάθε αίσθηση των πολιτικών συμφερόντων της, ενώ οι ελίτ γνωρίζουν ακριβώς ποιο είναι το συμφέρον τους και πως μπορούν να το πετύχουν» (Κακογιάννη, 2014:100 και Τσακίρογλου, 2014:150-151). Πρόκειται, κατ' ουσίαν, για την θεωρητικοποίηση του «έχουμε ψήφο, δεν έχουμε φωνή» των Indignados (Αγανακτισμένοι) της Ισπανίας (Τσακίρογλου, 2014:144-145).

⁶⁷ Με δεδομένο ότι «η δημοκρατία είναι το καθεστώς όπου η δημόσια σφαίρα (εξουσία-τόπος όπου λαμβάνονται οι πραγματικά σημαντικές αποφάσεις) είναι πράγματι δημόσια - ανήκει σε όλους και είναι πραγματικά ανοιχτή στη συμμετοχή όλων» (Καστοριάδης, 2000: 271).

Με άλλα λόγια, οι αγορές έχουν χειραφετηθεί από το κράτος και λειτουργούν σε ένα «διακρατικό/κοσμοσυστημικό περιβάλλον» οδηγώντας την πολιτική τάξη και την εξωτερική πολιτική κυριαρχία του κράτους σε ομηρία όταν την ίδια στιγμή η εσωτερική πολιτική κυριαρχία του κράτους έναντι της κοινωνίας των πολιτών έχει μείνει στάσιμη διατηρώντας την ίδια θεσμική βάση με αποτέλεσμα η κοινωνία των πολιτών να έχει περιέλθει σε απόλυτη πολιτική αδυναμία καθώς η πολιτική τάξη ασκεί πολιτικές προσανατολισμένες στην εξυπηρέτηση των αγορών και όχι της κοινωνίας (Κοντογιώργης, 2014:27). Κατά τον τρόπο αυτό, στην εποχή μας το πολιτικό σύστημα είναι ολιγαρχικό ή αλλιώς προαντιπροσωπευτικό καθώς *«η ψήφος του πολίτη δεν ενθυλακώνει το περιεχόμενο της αντιπροσώπευσης ούτε της δημοκρατίας»*. Τούτο διότι δεν συντρέχει σχέση εντολέα - εντολοδόχου μεταξύ του κοινωνικού σώματος και του πολιτικού προσωπικού, αφού οι πολίτες δε διαθέτουν αρμοδιότητες που χαρακτηρίζουν το αντιπροσωπευτικό σύστημα, όπως το δικαίωμα να καθορίζουν πολιτικές ή να ελέγχουν και να ανακαλούν τους πολιτικούς. Άλλωστε, για να ήταν δημοκρατικό το πολιτικό σύστημα θα έπρεπε ο πολίτης να νομοθετεί και να κυβερνά την πολιτεία (Κοντογιώργης, 2014:22-24, 26, 29).

Ως καθεστώς φιλελεύθερης ολιγαρχίας περιγράφεται το πολίτευμα στις «δημοκρατικές» δυτικές κοινωνίες και από τον Καστοριάδη με την κυρίαρχη ολιγαρχία να αποτελείται από το ένα χιλιοστό του πληθυσμού (Καστοριάδης, 2000:166).

Ίσως, όμως, την πιο σκοτεινή για το παρόν και το μέλλον μας διαπίστωση να συνιστά ο ισχυρισμός περί μετατροπής της εξαίρεσης σε κανόνα μέσα από ένα μοντέλο διακυβέρνησης προσηλωμένο στην οικονομική κρίση. Συγκεκριμένα, εκφράζεται η θέση πως *«η κρίση έχει γίνει πλέον καθεστώς»* και πως η χώρα μας βρίσκεται σε φάση *«μετάβασης με αδιάγνωστη έκβαση σε ένα νέο υπόδειγμα οικονομίας και πολιτεύματος»* (Κακογιάννη, 2014:49-50).

3. Η ελευθερία έκφρασης στη σημερινή ελληνική συγκυρία

Πώς εκλαμβάνεται μια κρίση από την κοινωνία και πως η τελευταία τη διαχειρίζεται; Καθόλου τυχαία ίσως στη γλώσσα των μανδαρίνων η λέξη «κρίση» σημαίνει «κίνδυνος» αλλά και «ευκαιρία». Άλλωστε, οι διαχειριστές κρίσεων σε οργανισμούς αντιμετωπίζουν τις κρίσεις ως ένα σημείο καμπής που μπορεί να φέρει είτε κόστη είτε οφέλη, ανάλογα με το πως θα τις διαχειριστεί κανείς (Campisi, 2010:29). Κατά παρόμοιο τρόπο, η κρίσις στα ιπποκρατικά συγγράμματα αποτελεί την

παροξυσμική στιγμή μιας ασθένειας που θα οδηγήσει είτε στην κατάληξη του ασθενούς είτε στην έναρξη μιας διαδικασίας ίασης, προκληθείσα από την ίδια την κρίση (Καστοριάδης, 2000:122). Πώς, αλήθεια, και με τι πρόσημο επηρεάζεται το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης σε μια κοινωνία σε σημείο καμπής/απόφασης;

Στις επόμενες ενότητες θα αναζητήσουμε απάντηση στο ως άνω ερώτημα προσπαθώντας να απεικονίσουμε την ελευθερία της έκφρασης στο περιβάλλον της κρίσης των τελευταίων ετών στην χώρα μας αρχικά μέσα από τη διάγνωση του τρόπου λειτουργίας του δικαιώματος (συνέπειες άσκησής του, πηγή απειλών εναντίον του, ευθύνη κράτους για την προστασία του) καθώς και την εξέταση της δυνατότητας ευδοκίμησής του υπό συνθήκες κατάστασης εξαίρεσης, εν συνεχεία μέσω μιας συζήτησης για τα όρια της ελευθερίας της έκφρασης και το ειδικότερο ζήτημα της απαγόρευσης των πολιτικών κομμάτων και περαιτέρω δια της εξέτασης του ρόλου των ΜΜΕ και της εκκλησίας.

3.1. Η διαδραστικότητα του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης, η προέλευση των απειλών εναντίον του και ο ρόλος του κράτους

Από τη μελέτη των παρατιθέμενων στις επόμενες υποενότητες παραδειγμάτων δια των οποίων εξετάζεται ο βαθμός απόλαυσης της ελευθερίας της έκφρασης στη σημερινή ελληνική συγκυρία, αναδύονται με ευκρίνεια η διαδραστικότητα του εν λόγω θεμελιώδους δικαιώματος, η προέλευση και ο τρόπος λειτουργίας των απειλών εναντίον του αλλά και ο ρόλος του κράτους.

Όντας διαδραστικό, το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης δε νοείται ποτέ μονομερώς, δηλαδή μόνο από την άποψη ότι ένα άτομο δύναται να εκφραστεί αλλά και από τη μεριά του υποκειμένου στο οποίο αφορά η έκφραση, αφού πολλές φορές αφενός η άσκηση του δικαιώματος από ένα άτομο επιδρά συνήθως στη δυνατότητα άσκησης του ιδίου ή άλλου δικαιώματος από ένα άλλο άτομο ή μια κατηγορία ατόμων στην οποία αφορούσε η έκφραση του πρώτου αφετέρου η αντίδραση του υποκειμένου στο οποίο η έκφραση αφορά ή και τα αντανακλαστικά του κράτους και της κοινωνίας, εφόσον η συγκεκριμένη έκφραση έχει σημασία για το κοινωνικό σύνολο, δύνανται, μελλοντικά, ακόμη και να αναστείλουν ή έστω να επηρεάσουν, σε ένταση και περιεχόμενο, παρόμοιους τρόπους έκφρασης. Το ως άνω αποτέλεσμα επέρχεται ιδίως όταν ο αποδέκτης μιας ακραίας έκφρασης αποτελεί μειονότητα. Εδώ ανακύπτει το ζήτημα του προσδιορισμού των ορίων της ελευθερίας της έκφρασης έτσι ώστε να

διαφυλάσσεται η ελευθερία έκφρασης όλων και όχι μόνο της πλειοψηφίας ή μιας ακραίας ομάδας ατόμων που χρησιμοποιούν ανορθόδοξες ή ακραίες μεθόδους όπως η βία και ο εκφοβισμός προκειμένου να επικρατήσουν. Ζητούμενο της θέσης περιορισμών δεν αποτελεί η φίμωση κάποιων αλλά αντιθέτως η αποφυγή της περιθωριοποίησης κατηγοριών πολιτών που αποτελούν μειοψηφία καθώς δεν θα πρέπει να υποτιμάται η άσκηση αρνητικής επιρροής σε τμήματα του πληθυσμού ευεπίφορα για διάφορους λόγους να παρασυρθούν από μια τέτοια ρητορική και επομένως το ενδεχόμενο πολλαπλασιασμού των ακραίων θέσεων και της έλλειψης ανεκτικότητας.

Εξετάζοντας το ζήτημα της προέλευσης των απειλών κατά της ελευθερίας της έκφρασης, ερχόμαστε αντιμέτωποι με το διπρόσωπο χαρακτήρα του κράτους αφού το τελευταίο, ως σύγχρονος Ιανός, προβάλλει ταυτόχρονα ως προστάτης και παραβάτης της ελευθερίας της έκφρασης.

Έτσι, το κράτος - προστάτης είναι υπεύθυνο αρχικά για τη δημιουργία ενός θεσμικού πλαισίου που να εξασφαλίζει την ανωτέρω απαίτηση για ένα δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης που να απευθύνεται σε όλους και όχι μόνο στην πλειοψηφία και στη συνέχεια για τη διασφάλιση του σεβασμού του από το ίδιο και ιδιώτες ή φορείς με επιρροή όπως τα ΜΜΕ και η Εκκλησία⁶⁸ εξετάζοντας, παραδείγματος χάριν, περιπτώσεις καταχρηστικής άσκησης του εν λόγω δικαιώματος που θίγει το δικαίωμα έκφρασης άλλων πολιτών. Πράγματι, το κράτος, σύμφωνα με τη νομολογία του ΕΔΔΑ, δεν αρκεί να απέχει από αυθαίρετες παρεμβάσεις στην ελευθερία έκφρασης των πολιτών καθώς έχει υποχρέωση στη λήψη θετικών μέτρων (όπως το να μεριμνά για τη διασφάλιση της πρόσβασης των πολιτών στην πληροφορία) παρεμβαίνοντας ακόμη και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών, αφού το Δικαστήριο έχει δεχθεί πως η προστασία της ελευθερίας της έκφρασης τυγχάνει εφαρμογής τόσο στις σχέσεις εργασίας δημοσίου όσο και ιδιωτικού δικαίου (Σισιλιάνος, 2013:410-411).

Εξάλλου, το κράτος - παραβάτης δύναται να παραβιάζει την ελευθερία της έκφρασης είτε άμεσα, περιορίζοντας υπέρμετρα (π.χ. με νόμο σύμφωνα με την παρ. 2 του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ) την ελευθερία έκφρασης των πολιτών, είτε έμμεσα, αμελώντας συνταγματικές του (θετικές) υποχρεώσεις.

Μετά την παράθεση παραδειγμάτων από την Ελλάδα των τελευταίων ετών που αφορούν στην ελευθερία της έκφρασης θα ακολουθήσει μια συνοπτική σύνδεση των

⁶⁸ Καθώς το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης διεκδικείται τόσο απέναντι στην κρατική εξουσία όσο και απέναντι στους ιδιώτες (Χρυσόγονος, 2002:274).

χαρακτηριστικότερων εξ αυτών με τα όσα αναφέρθηκαν ανωτέρω περί της διαδραστικότητας του δικαιώματος, της προέλευσης των απειλών εναντίον του και το διττό ρόλο του κράτους.

3.2. Κατάσταση εξαίρεσης και ελευθερία έκφρασης

Κατ' ουσίαν η ελευθερία της έκφρασης και η κατάσταση εξαίρεσης είναι έννοιες μάλλον ασύμβατες από τη στιγμή που η τελευταία βασίζει την ύπαρξή της στην ανυπαρξία άλλης λύσης πέρα από την ίδια, δηλαδή στη μονομέρεια. Επομένως, ο μεγαλύτερος κίνδυνος που διατρέχει η ελευθερία έκφρασης (και λόγω της σχέσης αλληλεξάρτησής τους η ίδια η δημοκρατία) από την κατάσταση εξαίρεσης είναι η *de facto* κατάλυσή της δια της άρνησης κάθε συζήτησης για την αναζήτηση λύσεων. Παρακάτω θα αναφερθούμε σε μέσα που χρησιμοποιούνται για την επίτευξη του ως άνω αποτελέσματος (ασκώντας επιρροή στον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε την κρίση και, αναπόδραστα, και στον τρόπο που αντιδρούμε σε αυτή) καθώς και σε φαινόμενα που επιφέρουν κατά τρόπο άμεσο ή έμμεσο περιορισμούς στην ελευθερία της έκφρασης των πολιτών.

3.2.1. Η ρητορική περί έλλειψης εναλλακτικής

Οντως, η ρητορική περί ανυπαρξίας plan B⁶⁹ για την αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης της ευρωζώνης και δη της χώρας μας είτε θεωρηθεί ρεαλιστική απεικόνιση της κατάστασης είτε επιλογή, αφού άσχετα με το αν «οι ιδεολογίες φαντάζονται πως δεν υπάρχει εναλλακτική⁷⁰, η ιστορία δεν γνωρίζει μονόδρομους»

⁶⁹ Που ασκείται συντονισμένα και από μη εγχώρια κέντρα με ποικίλους τρόπους, όπως με τη δημοσίευση του σχεδίου «Z», ενός σεναρίου αντιμετώπισης της κρίσης σε περίπτωση εξόδου της χώρας μας από το ευρώ, λίγο πριν τις ευρωεκλογές του 2014 (βλ. <http://news.in.gr/economy/article/?aid=1231318990>) ή τις υποβαθμίσεις και αναβαθμίσεις της οικονομίας και των τραπεζών της χώρας μας από τους γνωστούς σε όλους μας πια διεθνείς οίκους αξιολόγησης και χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς ή ακόμη και με απλές ανακοινώσεις τους πριν τις ευρωεκλογές (βλ. <http://www.inewsgr.com/224/jp-morgan-kai-goldman-sachs-proteinoun-eklogika-apotelesmata.htm>) και, λίαν προσφάτως, με την τοποθέτηση της χώρας μας στην πρώτη θέση στον πίνακα επικινδυνότητας για χρεοκοπία, που συντάξε η BlackRock, μεταξύ άλλων και ελέω φόβων για πολιτική αστάθεια (βλ. <http://world.einnews.com/article/214967220/3fnnPfbjWwHLhMDy>).

⁷⁰ Καλοστημένος μύθος, τον οποίο καλλιεργούν και διοχετεύουν εντέχνως στο λαό οι υπαίτιοι της κατάστασης αυτής, το ότι δεν μπορούμε να αντιδράσουμε και μη πειστικό το επιχείρημα ότι δεν υπάρχει άλλος δρόμος κατά τον Νικόπουλο (Νικόπουλος, 2013:30, 282). Εξάλλου, πολύ πριν τον αντιπρόεδρο της κυβέρνησης, Βενιζέλο Ευ., και όσους προσυπέγραψαν την ακολουθούμενη πολιτική, το «There is no alternative» είχε διακηρυχθεί από τη Μάργκαρετ Θάτσερ (Κακογιάννη, 2014:148). Όμως οικονομολόγοι όπως ο Στίγκλιτς και ο Κρούγκμαν υποστηρίζουν πως υπάρχουν εναλλακτικές οικονομικές πολιτικές (Τσακίρογλου, 2014:133). Ακόμη και εντός καπιταλισμού υφίσταται το οικονομικό μοντέλο που ακολουθείται με μεγαλύτερη προσήλωση στη λιτότητα και τη δημοσιονομική εξυγίανση με περιορισμό των δημοσίων δαπανών και των δημοσίων επενδύσεων και μοντέλο που δίνει βαρύτητα στην ανάπτυξη με ενδεχόμενη αναστολή πληρωμή χρέους για κάποια χρόνια (η λεγόμενη ρήτρα ανάπτυξης). Παράδειγμα αποτελεί η Ιαπωνία, μια χώρα με τεράστιο χρέος, που καταφέρνει τα τελευταία χρόνια να

(Κακογιάννη, 2014:38), ακριβώς αυτό το σκοπό εξυπηρετεί ή αυτό το αποτέλεσμα επιφέρει, στην περίπτωση που δεν αποδεχόμαστε πρόθεση εκ μέρους των υποστηρικτών της ρητορικής αυτής. Το δε κύριο επιχείρημα των ασκούντων τη ρητορική αυτή είναι πως όσοι υποστηρίζουν κάτι διαφορετικό από την ακολουθούμενη οικονομική πολιτική λαϊκίζουν.

Είναι γεγονός πως στο σώμα ενός κειμένου που πραγματεύεται την αναζήτηση ενδείξεων περιορισμού της ελευθερίας της έκφρασης στη χώρα μας τον καιρό της πολύμορφης κρίσης που διέρχεται δεν είναι δυνατόν να λάβει χώρα ανάλυση της οικονομικής κατάστασης στην Ελλάδα και στην ευρωζώνη ή καταγραφή των πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων του ακολουθούμενου οικονομικού μοντέλου και σύγκρισή τους με τα αντίστοιχα εναλλακτικών οικονομικών μοντέλων ώστε να εξαχθεί κάποιο συμπέρασμα για το αν είναι ορθή η ακολουθούμενη οικονομική πολιτική ή όχι. Ενδεχομένως, κανένα οικονομικό μοντέλο να μην μπορεί να διεκδικήσει με βεβαιότητα τον τίτλο του ορθότερου για την περίσταση αφού τα οικονομικά επηρεάζονται από πλήθος αστάθμητων παραγόντων με συνέπειες στην ψυχολογία των ανθρώπων και των αγορών και άρα και στην οικονομία, όπως ένας πόλεμος, μια συγχώνευση εταιριών κολοσσών κλπ. Το κρίσιμο, για τη δημοκρατία, ζήτημα είναι η ύπαρξη κουλτούρας διαλόγου και όχι η παρούσα προσπάθεια δικαιολόγησης μιας πολιτικής δια συνεχών κραυγών περί μη ύπαρξης εναλλακτικού σχεδίου ή περί λαϊκισμού. Τα όρια του λαϊκισμού, (δηλαδή, το που αρχίζει και που τελειώνει ο λαϊκισμός σε μια συγκεκριμένη π.χ. οικονομική πρόταση, ιδίως από τη στιγμή που υπάρχουν διάφορες σχολές οικονομικής θεωρίας) από όπου κι αν προέρχεται, ευτυχώς ή δυστυχώς, μόνο εκ του αποτελέσματος θα ήταν δυνατόν να καθορισθούν. Μια πολιτική πρόταση, ιδιαίτερα από τη στιγμή που συνεπάγεται τη θυσία μεγάλης μερίδας του πληθυσμού είτε δια της πτωχοποίησής του είτε δια του εξαναγκασμού του σε μετακίνηση σε χώρες του

πολεμήσει τον αποπληθωρισμό πετυχαίνοντας αύξηση των τιμών (μετά από 2 δεκαετίες αποπληθωρισμού), ανάπτυξη περίπου 6% και ποσοστό ανεργίας 3,5%, το χαμηλότερο εδώ και 16 έτη, βλ. <http://gr.euronews.com/2014/06/27/strong-japanese-job-data-indicate-q3-rebound/> και <http://www.kathimerini.gr/773300/article/oikonomia/die8nhs-oikonomia/katw-toy-30-8a-meiw8ei-h-forologhsh-etaireiwn-sthn-iapwnia> και Τσακίρογλου, 2014:226. Υφίσταται φυσικά για κάποιους και άλλη εναλλακτική, εκτός καπιταλισμού, η αποανάπτυξη, αποπαγκοσμιοποίηση κλπ. (Τσακίρογλου, 2014:230). Από τα ανωτέρω γίνεται σαφές πως η ρητορική περί μη εναλλακτικής είναι τουλάχιστον παραπλανητική. Εναλλακτική δεν υπήρξε ποτέ διότι το οικονομικό μοντέλο ήταν προαποφασισμένο και εντός της φόρμας του νεοφιλελευθερισμού (Τσακίρογλου, 2014:218). Το ζήτημα είναι ότι στην ουσία για να καρποφορήσουν ελευθερίες, όπως αυτή της ουσιαστικής έκφρασης, και να ακολουθηθεί μια τόσο διαφορετική πρόταση, όπως αυτή της αποανάπτυξης, που δεν αφορά μόνο σε οικονομικό μοντέλο αλλά και ολόκληρο τρόπο ζωής, είναι απαραίτητο να προηγηθεί η «αποαποικιοποίηση του φαντασιακού», η επανακατάληψή του με τη διάλυση των δεσμών της σκέψης που επιβλήθηκαν από το αξίωμα ότι «ο μοναδικός στόχος στη ζωή είναι το να παράγεις και να καταναλώνεις» (Τσακίρογλου, 2014:229).

εξωτερικού για την ανεύρεση εργασίας, οφείλει να δικαιολογεί πολιτικά την ύπαρξή της με θετικά επιχειρήματα και όχι επιχειρήματα αποκλεισμού άλλων πολιτικών, ειδάλλως διατρέχει τον κίνδυνο να εκλαμβάνεται ως πρόκληση ή αλαζονεία αλλά και να κινεί υποψίες περί πρόθεσης να αποκρυφθούν οι πραγματικά εξυπηρετούμενοι σκοποί της. Εντέλει, και ανεξάρτητα από τη θέση του καθενός από εμάς για την ακολουθούμενη οικονομική πολιτική και γενικότερη διακυβέρνηση τα τελευταία χρόνια, το κρίσιμο κατά τον γράφοντα είναι να αφεθεί χώρος στην πολιτική και τα βασικά της χαρακτηριστικά, δηλαδή, τη διάδραση, τη ζύμωση μεταξύ απόψεων, τάσεων, ιδεών πολλές φορές αντίρροπων, χαρακτηριστικά που ευνουχίζονται από την επίκληση της ύπαρξης κατάστασης εξαίρεσης.

Αντί γι' αυτό, όμως, η περί έλλειψης εναλλακτικής ρητορική παραμένει με βασικό εργαλείο στήριξής της τη ρητορική περί ανάγκης εξυπηρέτησης ενός βιώσιμου αλλά υπέρογκου κατά τα άλλα ελληνικού χρέους, που παράλληλα συνιστά και μέσο περιορισμού της ελευθερίας της έκφρασης σε ένα γνωσιακό αλλά κυρίως ηθικό-ψυχολογικό επίπεδο. Όντως, με στόχο να νομιμοποιήσει την ακολουθούμενη πολιτική αλλά και την ανοχή εκ μέρους των πολιτών, προήγαγε αισθήματα *«διάχυτης και συγχρόνως εξατομικευμένης ενοχοποίησης»* με αποτέλεσμα την ανελευθερία του υποκειμένου⁷¹. Μια ελάφρυνση ή διαγραφή χρέους ως γενναιοδωρία εκ μέρους των πιστωτών δεν είναι αρκετή για να εξαλείψει το ψυχολογικό αποτύπωμα και να επιφέρει την αποενοχοποίηση και άρα την ελευθερία, την χειραφέτηση ενός ανθρώπου αλλά απαιτείται η αλλαγή της *«ηθικοπολιτικής σχέσης κυριαρχίας και υποταγής»*, μεταξύ πιστωτή και δανειζόμενου, που χαρακτηρίζει το χρέος ή αλλιώς *«η υπέρβαση της ηθικότητας του χρέους και του λόγου στον οποίο μας παγιδεύει»* (Κακογιάννη, 2014:108, 162). Εφόσον δεχθούμε πως μόνο ένας ελεύθερος, χειραφετημένος άνθρωπος διαθέτει ελευθερία έκφρασης, αντιλαμβανόμαστε με ποιον τρόπο η ρητορική σχετικά με το χρέος επιδρά, υποδύει ίσως, και στο ζήτημα αυτό. Τα ανωτέρω επισημανθέντα αποκτούν ιδιαίτερο νόημα όταν ένας ανεξάρτητος φορέας, όπως το Συμβούλιο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, επισημαίνει σε σχετική του έκθεση πως η αξιολόγηση του

⁷¹ Αποκρύπτοντας από τη σχετική συζήτηση αφενός το ότι το χρέος αποτελεί χαρακτηριστικό του καπιταλισμού που βασίζεται πλέον όλο και περισσότερο στην κατανάλωση δια του δανεισμού, η οποία στην χώρα μας, ως προανφέρθη, προωθήθηκε από την κυρίαρχη πολιτική εξουσία με μοντέλο τον Homo Rapiens (Άνθρωπο Άρπαγα) που επιδιώκει το εύκολο κέρδος (Τσακίρογλου, 2014:127) αφετέρου ότι αποτελεί και παγίδα καθώς διαταράσσει τη σχέση ισότητας και ισορροπίας μεταξύ δύο μονάδων άπαξ αυτές αποκτήσουν την ιδιότητα του πιστωτή και του οφειλέτη. Το χρέος λειτουργεί έτσι ως ηθική δικαιολόγηση για την επιβολή των προαποφασισμένων μεταρρυθμίσεων σε ό,τι αφορά τα εργασιακά, μισθούς, συντάξεις με βάση τα κελεύσματα του νεοφιλελευθερισμού (Κακογιάννη, 2014:164 και Τσακίρογλου, 2014:167, 169).

ΔΝΤ περί βιωσιμότητας του χρέους είναι μονομερής αφού θα έπρεπε να ορίζει και το επίπεδο του χρέους που δύναται να αναλάβει ένα κράτος χωρίς να υπονομεύει την ικανότητά του να εκπληρώνει την υποχρέωσή του για προστασία των ΔτΑ⁷².

Αναγκαία συνθήκη για την επικράτηση της μονομέρειας είναι ο έλεγχος του καθορισμού των κυρίαρχων αξιών και αρχών. Στο πεδίο αυτό, ο χρηματοοικονομικός ολοκληρωτισμός δια της επιβολής του «*φетиχισμού του χρήματος*» με την εγκατάσταση στην καθημερινότητα των πολιτών στοιχείων νεκρών, στερούμενων βαθύτερου νοήματος (επιτόκια, spreads...) αποσκοπεί σε μια λογιστική αντιμετώπιση της ύπαρξής μας και της ζωής. Τούτο, σε συνδυασμό με την ανάδειξη των μέσων ως σημαντικών σκοπών αποτελεί επίθεση στις λέξεις και την ελευθερία την έκφρασης, όπως και, εντέλει, επίθεση σε μια ζωή με νόημα (Βανεγκέμ, 2005:24).

Εξάλλου, ο επιθετικός και τρομοκρατικός λόγος των πολιτικών και η ρητορική περί ανυπαρξίας εναλλακτικού σχεδίου σε συνδυασμό με τη μιντιακή βία - εκδηλωμένη κυρίως δια του επί σειρά ετών βομβαρδισμού των πολιτών με ειδήσεις για την τρομακτική άνοδο των spreads και γενικά την κατάρρευση του συνόλου των οικονομικών δεικτών - αναδεικνύουν την παραγωγή φόβου⁷³ ως μέσου προς επίτευξη σκοπών (δια της χειραγώγησης των μαζών) και ως εργαλείου για την επικράτηση της κατάστασης εξαίρεσης.

Ο αποπροσανατολισμός της κοινής γνώμης και η διάβρωση της κοινωνικής συνοχής⁷⁴ - η κοινωνική συνοχή και η δημοκρατία ούτως ή άλλως αποτελούν θύματα των μέτρων λιτότητας σύμφωνα με Έκθεση του Συμβουλίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ⁷⁵ - χρησιμοποιήθηκαν, επίσης, κατά κόρον για την επικράτηση της μίας και μόνης αλήθειας. Όλοι γίναμε μάρτυρες της τακτικής του να στρέφουν τη μια εργασιακή και κοινωνική ομάδα κατά της άλλης, ώστε το σύνολο των πολιτών να καταστεί ευκολότερα διαχειρίσιμο, χαρακτηρίζοντας τότε τις ένοπλες δυνάμεις ως αντιπαραγωγικές, τότε τους δημοσίους υπαλλήλους ως επίορκους, τεμπέληδες και

⁷² Βλ. παρ. 39 Έκθεσης Συμβουλίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ της 7^{ης} Μαρτίου 2014.

⁷³ Στην παραγωγή φόβου, είτε των πολιτών είτε των οργάνων του τύπου, επενδύουν, inter alia, η θεωρία των δύο άκρων (αν και η συγκεκριμένη επενδύει και στην πόλωση) καθώς και οι μηνύσεις και επιθέσεις σε δημοσιογράφους.

⁷⁴ Η κοινωνική συνοχή, που σε καιρούς εξαιρετικά κρίσιμους, όπως αυτούς που βιώνουμε, αποτελεί ζητούμενο, βαλλόταν από τους θεσμικούς φορείς που έχουν αρμοδιότητα να την προστατεύουν. Μάλιστα, υποστηρίζεται πως, αν και αποτελεί ίδιον όλων των πρόσφατων κυβερνήσεων, ιδίως η σημερινή κυβέρνηση προσπαθεί να επιβάλει νέους διχασμούς στη χώρα μας (Μαρκεζίνης, 2014:76).

⁷⁵ Βλ. παρ. 41 Έκθεσης του Συμβουλίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ της 7^{ης} Μαρτίου 2014 που παραπέμπει στη σχετική θέση της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου.

υπεράριθμους ενώ άλλες φορές τα βέλη στρέφονταν κατά των φαρμακοποιών, των ταξιτζήδων, των ΔΕΚΟ, της ΕΡΤ και πάει λέγοντας, με διάθεση όχι ουσιαστικής συζήτησης αλλά, αντιθέτως, αποδόμησης ενός ολόκληρου κλάδου ή κατηγορίας εργαζομένων.

3.2.2. Η τάση απονομιμοποίησης της αντίδρασης στην ακολουθούμενη πολιτική

Εξέλιξη ή μετάλλαξη της ρητορικής περί ανυπαρξίας εναλλακτικής; Μήπως ακόμη και δημιούργημα των υποστηρικτών της; Όπως και να'χει, η «διδασκαλία περί της μίας και μοναδικής αλήθειας» ωφελείται από την τάση, που παρατηρείται στην χώρα μας, να τεθεί εκτός «νομιμοποίησης» η έκκληση για αντίδραση και αντίσταση στην ακολουθούμενη πολιτική με απεργίες, πορείες κλπ. - και φυσικά και η ίδια η αντίδραση - ως βλαπτική για την προοπτική οικονομικής ανάκαμψης της χώρας, στο πλαίσιο, δε, αυτής της τάσης επιστρατεύθηκε ακόμη και η θεωρία των δύο άκρων⁷⁶.

Στο ως άνω πλαίσιο απαγορεύθηκαν οι δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις και πορείες σε πλήθος σημείων και κλείσανε συγκεκριμένοι σταθμοί του Μετρό - για λόγους δημόσιας ασφάλειας και μη διατάραξης της κοινωνικοοικονομικής ζωής κατά τις σχετικές ανακοινώσεις της ΓΑΔΑ⁷⁷ - τόσο κατά την επίσκεψη της καγκελαρίου Μέρκελ τον Οκτώβριο του 2012 και τον Απρίλιο του 2014 όσο και του Γερμανού υπουργού των Οικονομικών τον Ιούλιο του 2013⁷⁸. Μάλιστα, δεδομένου ότι τα τελευταία χρόνια οι παρελάσεις στις εθνικές επετείους αποτέλεσαν ευκαιρία να

⁷⁶ Που λειτουργούν ως συγκοινωνούντα δοχεία αφού κατά την άποψη του στενού συνεργάτη του Πρωθυπουργού και βουλευτή Επικρατείας, Χρύσανθου Λαζαρίδη, μετά τη δολοφονία του Παύλου Φύσσα, «όσο ο ΣΥΡΙΖΑ επιμένει να μην καταδικάζει γεγονότα κατάλυσης της νομιμότητας και του Συντάγματος, όπως π.χ. στις Σκουριές, παραμένει εκτός συνταγματικού τόξου», «η ένταση που καλλιεργείται από τον ΣΥΡΙΖΑ, τροφοδοτεί την ένταση που δημιουργεί η Χ.Α. και οδηγεί σε βία και νεκρούς», «πέρα από την ηθική αυτοργία και τη φυσική αυτοργία, υπάρχει και η συνευθύνη που έχεις για λάθος επιλογές. Δεν είπα ότι ο ΣΥΡΙΖΑ είναι φυσικός ή ηθικός αυτοργός του εγκλήματος», «να κάνει και η Αριστερά την αυτοκριτική της. Οι ακρότητες βλάπτουν τη χώρα», βλ. <http://www.skai.gr/news/politics/article/242156/lazaridis-i-edasi-tou-suriza-trofodotei-auti-tis-hrusis-augis-apadisi-koumoundourou/>, με ημερομηνία πρόσβασης την 19^η Μαΐου 2014. Για αποδοκιμασία της θεωρίας αυτής βλ. Τσακίρογλου, 2014:182. Η θεωρία αυτή με την εξίσωση της άκρας Αριστεράς με την άκρα Δεξιά το σίγουρο είναι πως δεν ευνοεί τον πολιτικό πλουραλισμό, άρα και την ελευθερία πολιτικής έκφρασης, καθώς δια της δαιμονοποίησης και των δύο άκρων κερδίζει έδαφος η περί έλλειψης εναλλακτικής ρητορική.

⁷⁷ Βλ.

http://www.hellenicpolice.gr/index.php?option=ozo_content&perform=view&id=20947&Itemid=975&lang= και

http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo_content&lang=%27..%27&perform=view&id=29772&Itemid=1142&lang=.

⁷⁸ Με βάση τη νομολογία του ΕΔΔΑ επιτρέπεται να απαγορευθούν προληπτικά οι συγκεντρώσεις όταν ο κίνδυνος τέλεσης βίαιων πράξεων είναι πραγματικός, όχι όμως όταν υφίσταται ενδεχόμενο ελαφρών μόνο επεισοδίων που οι αρχές μπορούν να αποτρέψουν. Τούτο, βέβαια, αποτελεί εκτίμηση των εθνικών αρχών, που όμως ελέγχεται από το ΕΔΔΑ (Σισιλιάνος, 2013:435).

εκφράσουν οι πολίτες (συμπεριλαμβανομένων των μαθητών που έστρεφαν το κεφάλι προς την αντίθετη πλευρά από αυτή των επισήμων) την αγανάκτησή τους προς τους εκπροσώπους των πολιτικών κομμάτων για τη σημερινή κατάσταση, πλέον επιτρέπεται να βρίσκονται κοντά στην εξέδρα των επισήμων μόνο οι κάτοχοι πρόσκλησης ή διαπίστευσης, όπως συνέβη στην τελευταία παρέλαση στην Αθήνα όπου στους λοιπούς δεν επιτράπη η πρόσβαση στην πλατεία Συντάγματος (ενώ ο σταθμός του μετρό ήταν για μια ακόμη φορά κλειστός) και υπήρχε έντονη αστυνομική παρουσία για την περιφρούρηση των δρόμων από τους οποίους θα περνούσε η παρέλαση⁷⁹.

Σε αρμονία με την τάση απονομιμοποίησης της αντίδρασης στην ακολουθούμενη πολιτική με παράπλευρη απώλεια (ή επιδίωξη) την απαξίωση συνταγματικών δικαιωμάτων, όπως της έκφρασης και της συνάθροισης, και την αποθάρρυνση της ασκήσεώς τους βρίσκεται και ο χαρακτηρισμός, από τον Άρη Σπηλιωτόπουλο κατά την προεκλογική του εκστρατεία για το δήμο της Αθήνας, ως ημίτρελων, «20 και 30 ατόμων που κάθε λίγο και λιγάκι διαδηλώνουν και κλείνουν τους δρόμους, ενώ υπάρχουν και πεζοδρόμια», με αποτέλεσμα να κλείνει το κέντρο της Αθήνας συχνότατα. Συγκεκριμένα δήλωσε ότι «Εάν κάποιος επιμένουν, ακόμη και σήμερα, να νομίζουν ότι έχουμε δικτατορία και δεν τερματίστηκε το '74, είναι ημίτρελοι» συνεχίζοντας πως «όποιος προσπαθεί με ετσιθελικό τρόπο, βίαιο, να επιβάλει την άποψή του στους πολλούς, τερματίζοντας το δικαίωμα στην εργασία, το δικαίωμα στην κυκλοφορία, το δικαίωμα του μαγαζιού να δουλέψει και να προκόψει, το δικαίωμα στο μαγαζί να δώσει δουλειά, για να επιβάλει το αίτημά του, το αίτημα της μειοψηφίας, τότε... εάν δεν ξέρεις πως να το διεκδικείς και χάνεις το δικίο σου είσαι ημίτρελος».

Οι ανωτέρω θέσεις αφορούν στο φαινόμενο του κλεισίματος των δρόμων από τους διαδηλωτές και της κατάληψης της πλατείας Συντάγματος από τους «αγανακτισμένους» και τις καταστροφές στον γύρω χώρο⁸⁰. Βέβαια, είναι γεγονός πως το δικαίωμα συνάθροισης δεν είναι απόλυτο και με βάση το άρθρο 11 παρ. 2 της ΕΣΔΑ είναι δυνατός ο περιορισμός του δικαιώματος συνάθροισης για την προστασία των δικαιωμάτων και ελευθεριών των τρίτων, εφόσον θεωρείται αναγκαίος σε μια δημοκρατική κοινωνία και προβλέπεται από το νόμο. Σε ό,τι αφορά την πρόταση αυτή καθαυτή, να περιορίζεται μια διαδήλωση στα πεζοδρόμια, όταν οι διαδηλωτές είναι

⁷⁹ Βλ. http://www.enikos.gr/society/223142,FWTO-Aysthroi_elegxoi_gia_thn_parelash.html και <http://www.real.gr/DefaultArthro.aspx?page=arthro&id=309492&catID=11>.

⁸⁰ Βλ. <http://tvxs.gr/news/ellada/spiliotopoylos-imitreloi-oi-diadilotes-poy-kleinoy-n-syntagma>, με ημερομηνία πρόσβασης την 11^η Απριλίου 2014.

ελάχιστα άτομα, πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο συζήτησης, όπως και άλλες προτάσεις σαν αυτή της χρήσης μόνο μιας λωρίδας κυκλοφορίας για τη διαδήλωση κλπ.

Όμως, στην πραγματικότητα, ο περιορισμός της οδικής κυκλοφορίας, στο πλαίσιο της άσκησης της ελευθερίας της συνάθροισης, θεωρείται θεμιτή ακόμη και επιβεβλημένη πρακτική, εφόσον έχει χαρακτήρα παροδικό ώστε να μη θίγει υπέρμετρα τόσο την ελευθερία κίνησης όσο και την οικονομική ελευθερία ιδιαίτερα μεγάλου αριθμού πολιτών⁸¹. Μάλιστα, το ΔΕΚ, με την από 12 Ιουνίου 2003 απόφασή του στην υπόθεση Schmidberger C-112/00, θεώρησε πως ο περιορισμός της ελεύθερης κυκλοφορίας εμπορευμάτων, ως αποτέλεσμα του κλεισίματος ενός αυτοκινητόδρομου στην Αυστρία από μια οικολογική οργάνωση, υπήρξε νόμιμος. Σε ό,τι αφορά το ζήτημα της στάθμισης από τη μια του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης και ειρηνικής συγκέντρωσης (άρθρα 10 και 11 της ΕΣΔΑ) και από την άλλη της θεμελιώδους για την ΕΕ ελευθερίας εμπορίου, έκρινε ότι μεταξύ των δύο ελευθεριών θα πρέπει κάθε φορά να αναζητείται η επίτευξη ισορροπίας με βάση την αρχή της αναλογικότητας, αναγνωρίζοντας στις εθνικές αρχές διακριτική ευχέρεια κατά την εφαρμογή της (Χατζόπουλος, 2011:376).

Στο ως άνω περιγραφόμενο πλαίσιο, κατατίθεται η θέση ότι «*Ο κατευνασμός των πολιτικών παθών*» - κατ' ουσίαν «*η καταστολή της αμφισβήτησης της πολιτικής εξουσίας και του κοινωνικού συστήματος*» - δεν μπορεί να χρησιμοποιείται ως άλλοθι για την επιβολή περιορισμών στην ελευθερία της έκφρασης σε περιόδους πολιτικής και πολιτειακής ομαλότητας, όταν, δηλαδή, δεν έχει ανασταλεί η ισχύς του άρθρου 14 Σ. δια της επίκλησης του άρθρου 48 παρ. 1 Σ. Μάλιστα, υποστηρίζεται πως προστατεύεται συνταγματικά ακόμη και η έκφραση και διάδοση πολιτικών ιδεών που δεν συνάδουν ούτε καν με τις θεμελιώδεις αρχές του ίδιου του Συντάγματος καθώς με βάση το άρθρο 120 παρ. 4 αυτού εκείνο που απαγορεύεται είναι η απόπειρα βίαιης κατάλυσής του (Χρυσόγονος, 2002:278-279).

Η θέση αυτή είναι σύμφωνη με τη νομολογία του ΕΔΔΑ, που δέχεται πως στην ίδια την ουσία της δημοκρατίας εμπεριέχεται η πρόταση και η θέση σε διάλογο διαφορετικών πολιτικών προγραμμάτων, ακόμα και όσων αμφισβητούν την ισχύουσα οργάνωση του κράτους υπό τον όρο ότι δεν πλήττουν την ίδια τη δημοκρατία, καθώς

⁸¹ Βλ. Χρυσόγονος, 2002:104 που παραπέμπει σε Α. Μάνεση, Ατομικές Ελευθερίες, 1982, 65-66.

και ότι όχι μόνο θα πρέπει να γίνεται ανεκτή εκ μέρους των κυβερνήσεων η κριτική και ο αυστηρός έλεγχος αλλά θα πρέπει περαιτέρω να αποφεύγουν οποιοδήποτε μέτρο λειτουργεί αποτρεπτικά στην άσκηση κριτικής ή έστω να επιλέγουν το λιγότερο επαχθές, όταν υφίστανται διαθέσιμες εναλλακτικές (Σισιλιάνος, 2013:403, 405).

Με βάση τα ανωτέρω, διαπιστώνεται πως η τάση απονομιμοποίησης κάθε αντίστασης στην ακολουθούμενη πολιτική (π.χ. με τον κατακλυσμό της κοινωνίας από εκκλήσεις για κυβερνητική σταθερότητα), δεν έχει νομικά ερείσματα, όντας, απλώς, άλλο ένα μέσο που συντείνει στον έλεγχο συνειδήσεων. Άλλωστε, και στην έκθεση του Συμβουλίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ διατυπώθηκε το συμπέρασμα πως οι διαδηλώσεις κατά των σκληρών μέτρων λιτότητας των τελευταίων ετών αντιμετωπίστηκαν με υπερβολική αυστηρότητα από την Κυβέρνηση⁸².

3.2.3. Ο τρόπος λειτουργίας του Κοινοβουλίου και των κομμάτων ως έμμεσος τρόπος περιορισμού της ελευθερίας της έκφρασης

Σε ό,τι αφορά το ρόλο του κοινοβουλίου εντός του πολιτικού συστήματος, τα χρόνια της κρίσης το κοινοβούλιο υποβαθμίστηκε σε διακοσμητικό στολίδι της δημοκρατίας μας με την παροχή ευρύτατης εξουσιοδότησης στην εκτελεστική εξουσία (π.χ. στον υπουργό Οικονομικών), που περιγράφηκε ανωτέρω, την εισήγηση προς ψήφιση πολυνομοσχεδίων με τη μορφή ενός άρθρου μόνου και την άσκηση ωμού εκβιασμού στους βουλευτές, κυρίως της κυβερνητικής πλειοψηφίας, για την ψήφισή τους με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την ελευθερία της έκφρασης των βουλευτών και κατ' επέκταση των πολιτών που τους εξέλεξαν.

Πράγματι, η ανωτέρω πρακτική της ψήφισης νομοσχεδίων με τη συμπερίληψη σε ένα και μόνο άρθρο σειρά μέτρων και ρυθμίσεων θεωρείται πως παραβιάζει την επιταγή των άρθρων 72 παρ. 4 και 76 παρ. 1 του Συντάγματος περί ψήφισης των νομοσχεδίων επί της αρχής, κατ' άρθρο και στο σύνολο (Χρυσόγονος, 2013:55). Συγκεκριμένα, η διαίρεση ενός νομοσχεδίου σε άρθρα απαιτείται προκειμένου η νομοθετική διαδικασία να ολοκληρωθεί σε τρία στάδια, επί της αρχής του νομοσχεδίου, για κάθε άρθρο ξεχωριστά και εντέλει στο σύνολό του διασφαλίζοντας τη διαφάνεια απέναντι στους πολίτες αλλά και στους βουλευτές ώστε να γίνεται αντιληπτό τι ψηφίζεται κάθε φορά. Σε ό,τι αφορά ειδικότερα την ελευθερία έκφρασης, η ανωτέρω διαδικασία εξασφαλίζει την έκφραση γνώμης για κάθε άρθρο ξεχωριστά, δηλαδή, τη

⁸² Βλ. παρ. 85 Έκθεσης του Συμβουλίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ της 7^{ης} Μαρτίου 2014.

δυνατότητα διαφοροποίησης των βουλευτών ανά άρθρο, δυνατότητα που βρίσκεται σε σύμπλευση με τη δημοκρατική αρχή. Η καταστρατήγηση, όμως, της ως άνω διαδικασίας με την συμπερίληψη όλων των μέτρων σε ένα άρθρο και μάλιστα με τη διαδικασία του κατεπείγοντος⁸³ περιορίζοντας στο ελάχιστο τη δυνατότητα των βουλευτών για ενημέρωση και συζήτηση επί των μέτρων, σε συνδυασμό με το έλλειμμα εσωκομματικής δημοκρατίας⁸⁴, που οδηγεί τους βουλευτές στο να ψηφίζουν υπό τη Δαμόκλειο Σπάθη της διαγραφής, περιορίζει υπέρμετρα το κατά το άρθρο 60 Σ. (Χρυσόγονος, 2013:55, 176-181) δικαίωμα της κατά συνείδηση ψήφου των βουλευτών - ή το καταργεί στην πράξη λόγω του πλήθους παραβιάσεων της διάταξης (Νικόπουλος, 2013:247) - δηλαδή, το δικαίωμα ελεύθερης έκφρασής των και κατ' επέκταση και των πολιτών που αντιπροσωπεύουν, αφού στην ουσία πρόκειται για ειδικότερο δικαίωμα σε σχέση με εκείνο του άρθρου 14 παρ. 1 Σ. και 10 της ΕΣΔΑ.

Όμως και η συστηματική παραβίαση του άρθρου 44 παρ. 1 Σ. δια της έκδοσης σωρείας πράξεων νομοθετικού περιεχομένου χωρίς να συντρέχει η προϋπόθεση της απρόβλεπτης ανάγκης και η παράκαμψη με τον τρόπο αυτόν της διαδικασίας ψήφισης των νόμων στη Βουλή ενώ καταρχάς αποσκοπεί στην πρόληψη κρουσμάτων απειθαρχίας βουλευτών (Χρυσόγονος, 2013:57-60), καταλήγει, και αυτή η πρακτική, να περιορίζει υπέρμετρα το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης των βουλευτών, αφού δεν τους ζητείται καν η γνώμη για περισσότερο ή λιγότερο σημαντικά νομοσχέδια, και συνακόλουθα - δια της σχέσης αντιπροσώπευσης που τους ενώνει - των ίδιων των πολιτών.

Έμμεσος περιορισμός της ελευθερίας πολιτικής έκφρασης των πολιτών επέρχεται και δια του ελλείμματος εσωκομματικής δημοκρατίας, έλλειμμα που εκδηλώνεται κυρίως με τις κατά καιρούς διαγραφές βουλευτών.

Η έλλειψη εσωκομματικής δημοκρατίας αποτελεί, βέβαια, φαινόμενο διαχρονικό⁸⁵ (Χρυσόγονος, 2013:27-31), που όμως εντάθηκε τα τελευταία χρόνια λόγω της κρισιμότητας των συνεπειών σε περίπτωση μη ψήφισης των νομοσχεδίων από τη

⁸³ Υποστηρίζεται, όμως, αν και αναγνωρίζεται ότι η ψήφιση νομοσχεδίων με τη διαδικασία του κατεπείγοντος δεν ευνοεί το διεξοδικό διάλογο, πως εκλαμβάνεται θετικά η δυνατότητα θεσμών, όπως το ισχύον Σύνταγμά μας, να παράσχουν τα μέσα για αποτελεσματική και ταχεία δράση στους κυβερνώντες για υπέρβαση της κρίσης χωρίς τη θυσία της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου στο βωμό της οικονομικής εξυγίανσης (Αλιβιζάτος, 2011:572).

⁸⁴ Βλ. Καστοριάδης, 2000:205, που περιγράφει τα κόμματα ως «γραφειοκρατικές-ιεραρχικές δομές» χωρίς τίποτα το δημοκρατικό.

⁸⁵ Βλ. και <http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=122191>, με ημερομηνία πρόσβασης την 24^η Ιουνίου 2014.

Βουλή (Νικόπουλος, 2013:147). Έτσι, κατά την ψηφοφορία του Μνημονίου II (Ν.4046/2012, ΦΕΚ τ. Α΄, 28/14-2-2012,), τον Φεβρουάριο του 2012, διεγράφησαν 45 βουλευτές σε ΠΑΣΟΚ, ΝΔ και ΛΑΟΣ συνολικά⁸⁶ ενώ κατά την ψήφιση του Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2013-2016, ή πιο απλά, του Μνημονίου III (Ν.4093/2012, ΦΕΚ τ. Α΄, 222/12-11-12), διεγράφησαν 7⁸⁷. Τελευταίο παράδειγμα διαγραφής βουλευτή που τόλμησε να εκφράσει τη διαφωνία του με προς ψήφιση νομοσχέδια, αυτό της διαγραφής του Νικήτα Κακλαμάνη, την 31^η Μαρτίου 2014, επειδή ψήφισε «παρών» στο άρθρο 1 του πολυνομοσχεδίου που περιλαμβάνει την εργαλειοθήκη του ΟΟΣΑ⁸⁸.

Σε σχέση με το παρελθόν, τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια ποσοτική διαφορά λόγω των διαστάσεων του φαινομένου της διαγραφής βουλευτών αλλά και μια ποιοτική διαφορά κατά το ότι πλέον οι βουλευτές είναι περισσότερο από ποτέ όμηροι των κομμάτων τους έχοντας απολέσει κάθε ίχνος ελευθερίας γνώμης (Νικόπουλος, 2013:245) ενώ είναι έντονες οι συνέπειες της παραβίασης της επιταγής του άρθρου 29 Σ. για εσωκομματική δημοκρατία τόσο στο κεντρικό πολιτικό σκηνικό της χώρας όσο και στη λειτουργία του ίδιου του δημοκρατικού πολιτεύματος (Χρυσόγονος, 2013:40, 51, 53) καθώς, λαμβανομένου υπόψη του ρόλου των κομμάτων για τη λειτουργία της ίδιας της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, θεωρείται πως νοθεύεται το κοινοβουλευτικό σύστημα και η ίδια η Δημοκρατία που μεταβάλλεται σε ολιγαρχία του κόμματος ή κομματική δημοκρατία, *«με πολύ έντονα τα στοιχεία της τρομοκρατίας σε βάρος των βουλευτών»* (Νικόπουλος, 2013:229, 237-240, 249). Οι συνέπειες, όπως είναι προφανές, και για το δικαίωμα πολιτικής έκφρασης των πολιτών που λαμβάνει χώρα δια της εκλογής των βουλευτών, είναι τεράστιες αφού οι βουλευτές δεν εκφράζουν πια το λαό που τους ανέδειξε αλλά το κόμμα και τη θέληση του αρχηγού του (Νικόπουλος, 2013:238).

⁸⁶ Βλ. <http://www.real.gr/DefaultArthro.aspx?page=arthro&id=124024&catID=1>, με ημερομηνία πρόσβασης την 24^η Ιουνίου 2014.

⁸⁷ Βλ. <http://farosthermaikou.blogspot.gr/2012/11/3-7.html>, με ημερομηνία πρόσβασης την 24^η Ιουνίου 2014.

⁸⁸ Αν και στη συγκεκριμένη περίπτωση μάλλον έπαιξε ρόλο και η «ανταρσία» του καθώς δεν αποδέχθηκε την επιλογή του κόμματός του να στηρίξει την υποψηφιότητα του Άρη Σπηλιωτόπουλου για το δήμο της Αθήνας και συμμετείχε και αυτός στις αυτοδιοικητικές εκλογές ως ανεξάρτητος υποψήφιος για τον αυτό δήμο, βλ. <http://www.skai.gr/news/politics/article/254998/perase-to-polunomoshedio-me-diarroi-kai-diagrafi-kaklamani/>, με ημερομηνία πρόσβασης την 29^η Απριλίου 2014.

3.3. Τα όρια της ελευθερίας έκφρασης στο πολιτικό σύστημα

Το ζήτημα των ορίων της ελευθερίας της έκφρασης εντός του πολιτικού συστήματος στη χώρα μας τίθεται λόγω της όξυνσης του πολιτικού λόγου και της ανάπτυξης μιας ιδιαίτερης ρητορικής περί κομμάτων που κινούνται στο συνταγματικό τόξο ενώ άλλα όχι, περί ταύτισης των δύο πολιτικών άκρων και λόγου που κινείται στα όρια - ενώ πολλές φορές τα ξεπερνά κιόλας - της ρητορικής μίσους και της προτροπής σε βίαιες πράξεις.

Τα όρια καθορίζονται, όπως είδαμε, καταρχάς από το υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο και συγκεκριμένα την παρ. 2 του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ. Αρωγός στην προσπάθεια αυτή (καθορισμού των ορίων) είναι φυσικά η νομολογία, ιδίως, του ΕΔΔΑ, το οποίο ερμηνεύει το άρθρο 10 της ΕΣΔΑ με ευρύτητα πνεύματος δεχόμενο ότι προστατεύονται ακόμη και ιδέες ή πληροφορίες που δύνανται να θεωρηθούν προσβλητικές, σοκαριστικές ή ενοχλητικές (Σισιλιάνος, 2013:398). Δηλαδή, ακόμη και η πρόκληση άσχημων συναισθημάτων ή και οργής, ως συνέπεια της άσκησης του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης, θεωρείται ανεκτή στα πλαίσια μιας δημοκρατικής κοινωνίας με βασικό κριτήριο για το αν η έκφραση προστατεύεται από το άρθρο 10 της ΕΣΔΑ ή υφίσταται επιτακτική κοινωνική ανάγκη περιορισμού της έκφρασης, να συνιστά η αξιολόγηση του κινδύνου για την κοινωνία - και ειδικά την κοινωνική ειρήνη - και το αν υφίσταται εκφοβισμός (Σισιλιάνος, 2013:418, 430).

Η θέση αυτή λειτουργεί περιοριστικά ως προς την εμβέλεια των περιορισμών του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης που το ίδιο το άρθρο 10 της ΕΣΔΑ και συγκεκριμένα στην παρ. 2 αυτού προβλέπει ως δυνατούς, αναδεικνύοντας με τον τρόπο αυτό τη σημασία του εν λόγω δικαιώματος για την ίδια τη δημοκρατία.

Ειδικά σε ό,τι αφορά το πολιτικό σύστημα το ΕΔΔΑ έκρινε πως στα καθήκοντα ενός πολιτικού ανήκει η διατύπωση ενοχλητικών ερωτήσεων και η άσκηση αυστηρής κριτικής με αρνητικά σχόλια που δύνανται να έχουν εχθρική χροιά όχι όμως και να διολισθαίνουν σε ρητορική μίσους ή προτροπή στη βία (Σισιλιάνος, 2013: 406).

Διερωτάται, λοιπόν, κανείς αν οι δηλώσεις του Αλέκου Αλαβάνου, επικεφαλής τότε στο «Μέτωπο Αλληλεγγύης και Ανατροπής» και πλέον στο «Σχέδιο Β», *«Η πλατεία Ταχρίρ μπορεί να είναι στο Κάιρο, η Αθήνα όμως έχει την πλατεία*

Συντάγματος», τον Φεβρουάριο⁸⁹ και Μάρτιο⁹⁰ του 2011, δεν ξεπερνούν τα ανωτέρω όρια που έχουν καθιερωθεί νομολογιακά από το ΕΔΔΑ⁹¹.

Επίσης, αν δηλώσεις τύπου «είμαι αντικομμουνιστής» και μάλιστα από τον τότε γενικό γραμματέα της κυβέρνησης⁹², Μπαλτάκο Παναγιώτη⁹³, τον Μάρτιο του 2014, στο πλαίσιο των αντιδράσεων ακόμη και εντός της κυβέρνησης στην ψήφιση του νέου Κώδικα Μετανάστευσης, έτσι όπως αρχικά προωθήθηκε, στην ουσία δεν στρέφονται κατά της ίδιας της ελευθερίας της έκφρασης στον πολιτικό λόγο και εντέλει κατά της ίδιας της δημοκρατίας, αφού στοχοποιεί μια νόμιμη πολιτική ιδεολογία⁹⁴.

Στο ίδιο πνεύμα ήταν και οι δηλώσεις στην εκπομπή του Νίκου Χατζηνικολάου, «Στον ενικό», του τότε υπουργού Άδωνι Γεωργιάδη για τις δηλώσεις Μπαλτάκου. Μάλιστα, διαμαρτυρήθηκε για την κριτική που δέχεται κάποιος που αυτοπροσδιορίζεται ως «αντικομμουνιστής» όταν παράλληλα θεωρείται ανεκτό να αυτοχαρακτηρίζεται κανείς ως αντιμνημονιακός, αντιευρωπαϊός, αντιφασίστας κλπ. ενώ ταύτιζε τον κομμουνισμό ως θεωρία και πολιτική ιδεολογία με την ολοκληρωτική του εφαρμογή⁹⁵. Σε άλλη χρονική στιγμή, και μετά τις αντιδράσεις ελλήνων φοιτητών

⁸⁹ Βλ. <http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=382315>, με ημερομηνία πρόσβασης την 12^η Ιουνίου 2014.

⁹⁰ Βλ. <http://www.skai.gr/news/politics/article/165797/alavanos-na-ginei-plateia-tahrir-i-plateia-sudagmatos/>, με ημερομηνία πρόσβασης την 12^η Ιουνίου 2014.

⁹¹ Αξίζει να σημειωθεί πως και ο ίδιος παρεδέχθη πως η τότε δήλωσή του ήταν λανθασμένη κατά το ότι «...δεν αρκεί να βγάλεις τον κόσμο στο δρόμο αλλά να ξέρεις και που τον πηγαίνεις. Και δεν είχαμε τότε τέτοια ολοκληρωμένη πρόταση», βλ. <http://www.paraskhnio.gr/alavanos-akraia-i-repoyysi-lathos-moy/>, με ημερομηνία πρόσβασης την 12^η Ιουνίου 2014.

⁹² Δεν θα πρέπει να παραβλέπεται το ότι η ιδιότητά του δημιουργεί εντυπώσεις για την ταυτότητα και τα χαρακτηριστικά του συνόλου της κυβέρνησης.

⁹³ Μεταξύ άλλων δήλωσε πως «Ασφαλώς και είμαι αντικομμουνιστής, έτσι γεννήθηκα, έτσι μεγάλωσα και έτσι θα πεθάνω...Ασφαλώς και επιτρέπεται να είναι κάποιος κομμουνιστής και δεν δημιουργεί αυτό ζήτημα στη δημοκρατία της χώρας. Αλλά γιατί να μην επιτρέπεται σε κάποιον να είναι αντικομμουνιστής; Δηλαδή, υπάρχουν κομμουνιστές σ' αυτή τη χώρα και όχι αντικομμουνιστές; Δεν υπάρχει αντίθεση ιδεολογική σ' αυτές τις απόψεις; Βεβαίως και μπορεί κάποιος να είναι δεξιός και κάποιος αντιδεξιός. Αυτή είναι η έννοια της δημοκρατίας. Αλλά επειδή λέγεται από κάποιους ως κατηγορία, γιατί να μην είμαι αντικομμουνιστής;», βλ. <http://www.tanea.gr/news/politics/article/5100104/mpaltakos-eimai-antikommounisths-etsi-gennhthika-etsi-tha-pethanw/>, με ημερομηνία πρόσβασης την 12^η Ιουνίου 2014.

⁹⁴ Υποστηρίζεται, βέβαια, και η άποψη (από τον Νίκο Δήμου) πως οι εκφράσεις «αντικομμουνιστής» ή «αντικληρικός» δεν είναι κατ' ανάγκην δογματικές και αντιδραστικές αλλά προοδευτικές και φιλελεύθερες, εφόσον δεν εκπορεύονται από αντίθετες δογματικές πεποιθήσεις, όπως στην περίπτωση Μπαλτάκου, βλ. <http://www.koolnews.gr/egrapsan/antikliricismos-kai-antikommounismos/>.

⁹⁵ Συγκεκριμένα, και μεταξύ άλλων, σε διάλογο που είχε με τον σκιτσογράφο-αρθρογράφο Στάθη δήλωσε «Ο κομμουνισμός είναι ολοκληρωτισμός και εγώ σιχαίνομαι την τυραννία...Σε οποιαδήποτε άλλη χώρα στην Ευρώπη ήμασταν κύριε Στάθη, θα ντρεπόσασταν να πάτε στην τηλεόραση και να πείτε ότι είστε κομμουνιστής...Ζούμε σε μια χώρα όπου επιτρέπεται να είναι κάποιος αντικαπιταλιστής, αντιεοφιλελεύθερος, αντιφασίστας, αντιευρωπαϊός, αντιμνημονιακός, αλλά αν πεις ότι είσαι αντικομμουνιστής, αμαν ε όχι κι αντικομμουνιστής. Αυτή είναι η Ελλάδα, για αυτό καταστραφήκαμε. Εσείς μας καταστρέψατε», βλ. <http://www.periodista.gr/greece/item/10315.htm>, με ημερομηνία πρόσβασης την 12^η Ιουνίου 2014. Η τελευταία, μάλιστα, δήλωση ισοδυναμεί με άλλον έναν ισχυρισμό περί αδυναμίας διακυβέρνησης των προηγούμενων της κρίσης κυβερνήσεων λόγω της Αριστεράς. Ο ίδιος επανέλαβε με

κατά την πραγματοποίηση ομιλίας του στο Λονδίνο σχολίασε στον προσωπικό του λογαριασμό στο tweeter «Κομμουνιστές δεν σας φοβόμαστε» προκαλώντας αντιδράσεις που εστιάζουν στη διχαστική εμφυλιακή ρητορική του⁹⁶. «Ακροδεξιός ρεβανσισμός και γκροτέσκα αισθητική του μίσους» τού καταλογίζεται για παρόμοιες δηλώσεις «Ο Μελιγαλός προηγείται του Γράμμου [...]». Η αστική ευγένεια είναι στο αίμα μας, αλλά κάποια στιγμή μπορεί να κληθούμε να δώσουμε και μάχη. Και όταν αποφασίζουμε να δώσουμε και μάχη, στο Γράμμο και στο Βίτσι μπορείτε να θυμηθείτε τι είχε συμβεί. Εγώ αυτά προτιμώ να τα αφήσουμε πίσω, σε μια λογική εθνικής συμφιλίωσης, αλλά όχι ότι σας φοβόμαστε κιόλας [...]. Αν χρειαστεί να τη δώσουμε τη μάχη, θα τη δώσουμε. Την πατρίδα αυτή την αγαπάμε, δεν θα την αφήσουμε σε σας» (Κακογιάννη, 2014:59-60).

Περιττό ίσως να ειπωθεί πως η θέση που κατείχαν οι ανωτέρω στην Κυβέρνηση προσδίδει ιδιαίτερο βάρος στις δηλώσεις τους είτε αυτές θεωρηθούν μέρος μιας επιχείρησης επαναπροσέγγισης των «πεπλανημένων» ψηφοφόρων της Χ.Α. είτε αυθόρμητες εκδηλώσεις ενάντια στην Αριστερά.

Επίσης, τον Σεπτέμβριο του 2013 ο πρόεδρος του κόμματος των Ανεξαρτήτων Ελλήνων (ΑΝΕΛ), Καμμένος Πάνος, προέτρεψε κατοίκους που του εξέφρασαν τα παράπονά τους για τον Δήμαρχο Πάχτα να τον λιντσάρουν. Συγκεκριμένα τους είπε «Πρέπει ο Πάχτας να μην μπορεί να κυκλοφορήσει, λιντσάρετέ τον. Εμείς μαζί σας». Οι εξηγήσεις που έδωσε όταν ρωτήθηκε για τη συγκεκριμένη προτροπή ήταν πως αναφερόταν σε πολιτικό λιντσάρισμα, πως ο λαός πρέπει να αντιδράσει κατά το άρθρο 120 παρ. 4 και να «κατέβει σε συντακτική εθνοσυνέλευση. Για ν' αλλάξουν τα πράγματα υπάρχει ένας τρόπος μόνο. Να μπούμε στην 4^η ελληνική δημοκρατία, να γίνει συντακτική εθνοσυνέλευση, να καταργηθούν οι νόμοι περί ευθύνης υπουργών, κάθε ασυλία πολιτικών, να υπάρχει τιμωρία και να προχωρήσουμε στην ελληνική δημοκρατία με εθνική κυριαρχία. Το άρθρο 120 του Συντάγματος, βεβαίως». Ύστερα, πάντως, από τη δημοσιότητα του σχετικού βίντεο που τον παρουσίαζε να προβαίνει στη συγκεκριμένη προτροπή παρενέβη η προϊσταμένη της Εισαγγελίας Πρωτοδικών Θεσσαλονίκης, δίνοντας εντολή να σχηματιστεί δικογραφία για το αδίκημα του άρθρου 184 ΠΚ περί

σχόλιό του στον προσωπικό του λογαριασμό στο tweeter ότι «αυτό ήταν το λάθος εδώ και δεκαετίες. Αυτό μας κατέστρεψε. Η ιδεολογική ηγεμονία της αριστεράς πρέπει να σταματήσει», βλ. <http://www.protagon.gr/?i=protagon.el.article&id=32541>, με ημερομηνία πρόσβασης την 30ή Ιουνίου 2014.

⁹⁶ <http://www.protagon.gr/?i=protagon.el.article&id=32541>, με ημερομηνία πρόσβασης την 30ή Ιουνίου 2014.

δημόσιας πρόκλησης ή διέγερσης σε διάπραξη κακουργήματος ή πλημμελήματος⁹⁷. Στη συνέχεια για το θέμα υπήρξε και άρση της ασυλίας του Πάνου Καμμένου από τη Βουλή⁹⁸.

Εξάλλου, η ρητορική μίσους που προτρέπει σε ακραίες πράξεις συμπεριλαμβάνει τον ρατσιστικό και ξενοφοβικό λόγο, τον αντισημιτισμό, τον ακραίο εθνικιστικό λόγο καθώς και τον λόγο που στρέφεται κατά των μεταναστών και των μειονοτήτων, και, ως προαναφέρθη, δεν προστατεύεται από την ΕΣΔΑ⁹⁹ (Σισιλιάνος, 2013:414).

Αυτό έγινε δεκτό στην υπόθεση Feret, όπου Βέλγος βουλευτής και πρόεδρος πολιτικού κόμματος στο Βέλγιο καταδικάστηκε για υποκίνηση φυλετικών διακρίσεων σε κοινωφελή εργασία και 10ετή αποκλεισμό από το βουλευτικό αξίωμα λόγω διανομής φυλλαδίων, σε προεκλογική περίοδο, με συνθήματα «κατά της ισλαμοποίησης του Βελγίου», της «απάτης της ενσωμάτωσης» και υπέρ της απέλασης όλων των μη Ευρωπαίων ανέργων. Το Δικαστήριο δέχθηκε ότι η τιμωρία του δεν παραβίαζε το άρθρο 10 της ΕΣΔΑ καθώς η πράξη του μπορούσε να προκαλέσει συναισθήματα δυσπιστίας, απόρριψης ή και μίσους απέναντι στους αλλοδαπούς. Μάλιστα, απεφάνθη πως σε αντίθεση με τη γενική προστασία του πολιτικού λόγου, στην περίπτωση έκφρασης απόψεων μίσους, το πλαίσιο των εκλογών δικαιολογεί ευρύτερο περιορισμό της ελευθερίας της έκφρασης ώστε να αποφευχθούν ταραχές και να προστατευθούν οι μετανάστες (Σισιλιάνος, 2013:414).

Το ΕΔΔΑ, επίσης, έχει δεχθεί πως δεν προστατεύονται από το άρθρο 10 περί ελευθερίας της έκφρασης απόψεις που στρέφονται κατά των αξιών της ΕΣΔΑ, απόψεις, δηλαδή, όπως η άρνηση ή αναθεώρηση του Ολοκαυτώματος, μια πολιτική φιλική προς το ναζισμό και η δικαιολόγηση εγκλημάτων πολέμου, θεωρώντας πως στην περίπτωση

⁹⁷ Βλ. <http://www.youtube.com/watch?v=EZHlgNP8vtA> και <http://tvxs.gr/news/ellada/salos-me-dilositoi-kammenoy-lintsarete-ton-paxta-binteo>, με ημερομηνία πρόσβασης την 5^η Ιουλίου 2014.

⁹⁸ Βλ. <http://www.tanea.gr/news/politics/article/5063501/yper-ths-arshs-asylias-toy-panoy-kammenoy-h-boylh/>, με ημερομηνία πρόσβασης την 5^η Ιουλίου 2014.

⁹⁹ Διαφορετική είναι η περίπτωση της δημοσιογραφικής αναπαραγωγής των ρατσιστικών π.χ. απόψεων για λόγους ενημέρωσης του κοινού, όπως έγινε δεκτό στην υπόθεση Jersild (Σισιλιάνος, 2013:415,546). Παρά τα ανωτέρω, το ΕΔΔΑ στην υπόθεση Surek κατά Τουρκίας έκρινε πως ήταν θεμιτός ο περιορισμός της ελευθερίας της έκφρασης στην περίπτωση καταδίκης - για διάδοση προπαγάνδας κατά του αδιαίρετου του κράτους και πρόκληση εχθρότητας και μίσους μεταξύ των ανθρώπων - ιδιοκτήτη εβδομαδιαίας ανασκόπησης για τη δημοσίευση δύο επιστολών αναγνωστών στις οποίες καταδικάζονταν η με στρατιωτικές ενέργειες βίαιη καταστολή του κουρδικού λαού στον αγώνα του για ανεξαρτησία. Στην υπόθεση, όμως, Surek και Ozdemir κατά Τουρκίας, η δημοσίευση συνέντευξης ηγετικής μορφής του PKK κρίθηκε αναγκαία για την ενημέρωση του κοινού και ότι δεν συνιστά προτροπή στην τέλεση βίας (Σισιλιάνος, 2013:415).

αυτή τυγχάνει εφαρμογής το άρθρο 17 της ΕΣΔΑ περί καταχρηστικής άσκησης του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης (Σισιλιάνος, 2013:416, 546-547).

Στην χώρα μας το ζήτημα ανέκυψε με τον πιο ζωντανό, παραστατικό τρόπο στην περίπτωση της άρθρωσης του ξενοφοβικού και εν γένει ρατσιστικού λόγου από το τρίτο σε εκλογική δύναμη στις πρόσφατες ευρωεκλογές πολιτικό κόμμα, την Χ.Α. Δηλώσεις όπως του βουλευτή Παναγιώταρου Ηλ. ότι ο Χίτλερ ήταν μεγάλη προσωπικότητα, όπως ο Στάλιν, και ότι σε ορισμένες ιστορικές περιόδους κάποιος πρέπει να κάνει τη βρώμικη δουλειά, ότι η ομοφυλοφιλία είναι ασθένεια και η λεκτική επίθεση σε συντελεστή της θεατρικής παράστασης Corpus Christi με εκφράσεις αναφερόμενες στον σεξουαλικό του προσανατολισμό και στην εθνική του καταγωγή¹⁰⁰ χαρακτηρίζουν το δημόσιο λόγο του κόμματος.

Το ζήτημα της χρήσης της ρητορικής μίσους στην πολιτική σκηνή της χώρας μας, ιδίως από την Χ.Α. κατά των μεταναστών, επισημάνθηκε και στην Έκθεση του Νιλς Μούζινιεκς, Επιτρόπου του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα ΔτΑ, που συνετάχθη μετά την επίσκεψή του στην Ελλάδα από τις 28 Ιανουαρίου έως την 1η Φεβρουαρίου 2013¹⁰¹. Ειδική αναφορά γίνεται στην εκτενή χρήση αντιμεταναστευτικών μηνυμάτων στην προεκλογική εκστρατεία του 2012 εκ μέρους της Χ.Α. καθώς και στον συχνό ρατσιστικό, αντισημιτικό ή ομοφοβικό λόγο των επικεφαλής του κόμματος, ακόμη και εντός της Βουλής των Ελλήνων, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τη βουλευτή Ελένη Ζαρούλια που χαρακτήρισε τους μετανάστες *«ως υπανθρώπους που έχουν εισβάλλει στην πατρίδα μας με τις κάθε λογής αρρώστιες»*, περιστατικό ακραίας ομιλίας μίσους που, όπως παρατηρείται επικριτικά, δεν προκάλεσε ούτε την επέμβαση του εισαγγελέα ούτε την έντονη αντίδραση από τη Βουλή. Μάλιστα, ο Επίτροπος παρατηρεί πως η ελληνική νομοθεσία δεν έχει εφαρμοστεί επαρκώς ή δεν έχει εφαρμοστεί καθόλου για την αντιμετώπιση του φαινομένου της ρητορικής μίσους ενώ φτάνει στο σημείο να υπενθυμίσει τη διεθνή και ευρωπαϊκή νομοθεσία με την οποία δεσμεύεται η χώρα μας καθώς, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, απουσιάζει από τις δημόσιες συζητήσεις¹⁰².

¹⁰⁰ Βλ. <http://www.skai.gr/news/politics/article/255973/panagiotaros-o-hitler-ekane-ti-vromiki-douleia-astheneia-i-omofulofilia/>, με ημερομηνία πρόσβασης την 5^η Ιουλίου 2014.

¹⁰¹ Με βάση την έκθεση αυτή (σελ. 7), γενικότερα, δηλαδή, όχι μόνο από πολιτικά πρόσωπα, στο στόχαστρο ομιλιών μίσους βρέθηκαν και άτομα από άλλες κοινωνικές ομάδες όπως Ρομά, μέλη της μουσουλμανικής μειονότητας τουρκικής εθνοτικής καταγωγής, λεσβιακά, ομοφυλόφιλα, αμφισεξουαλικά και διαφυλικά άτομα, και υποστηρικτές των δικαιωμάτων του ανθρώπου.

¹⁰² Βλ. [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CommDH\(2013\)6&Language=lanGreek&Ver=original&Site=CO](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CommDH(2013)6&Language=lanGreek&Ver=original&Site=CO)

Όμως και η έκθεση του United States Department of State, του 2013, για τα ΔτΑ στην Ελλάδα, καταλογίζει στις ελληνικές αρχές ότι παρέλειψαν να διώξουν ποινικά τους βουλευτές της Χ.Α. για άσκηση ρητορικής μίσους παρά την χρήση ναζιστικών χαιρετισμών, το έμβλημα που μοιάζει με σβάστικα και τις αντισημιτικές, ξενοφοβικές και ενάντια στους μετανάστες δηλώσεις τους¹⁰³.

Δεν είναι, όμως, η Χ.Α. ο μόνος εκπρόσωπος του πολιτικού συστήματος και δη του Κοινοβουλίου που λειτουργεί ως πομπός ρατσιστικού λόγου αφού στην έκθεση του Επιτρόπου Μούτζινιεκς αναφέρονται και φαινόμενα στιγματισμού των μεταναστών από τον ίδιο τον Πρωθυπουργό, όταν «μίλησε δημόσια για μια “ανακατάληψη” που είναι σε εξέλιξη από τις ελληνικές αρχές των κέντρων των πόλεων που είχαν “καταληφθεί” από παράνομους μετανάστες και είχαν παραδοθεί στις “παράνομες δραστηριότητές” τους» αλλά και τον υπουργό Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη που δήλωσε ότι εξαιτίας της παράνομης μετανάστευσης «η χώρα χάνεται. Από την κάθοδο των Δωριέων, 4.000 χρόνια πριν, ουδέποτε η χώρα δεν δέχθηκε τόσο μεγάλης έκτασης εισβολή...Πρόκειται για βόμβα στα θεμέλια της κοινωνίας και του κράτους». Στην έκθεση επικρίνεται η δημόσια επανάληψη του όρου «βόμβα», πάλι από τον ίδιο υπουργό, κατά την περιγραφή εκ μέρους του των άθλιων συνθηκών διαβίωσης πολλών παράτυπων μεταναστών που στοιβάζονται σε διαμερίσματα με απαράδεκτες συνθήκες υγιεινής στο κέντρο της Αθήνας χωρίς πρόσβαση σε οποιαδήποτε δημόσια υπηρεσία κοινωνικής πρόνοιας. Τέλος, τονίζεται πως ο πολιτικός λόγος αυτού του είδους έχει ιδιαίτερα αρνητικές και διαβρωτικές συνέπειες στην κοινή γνώμη και στην κοινωνική συνοχή μιας χώρας, αφού ενισχύει την επιρροή ρατσιστικών κομμάτων, όπως η Χ.Α., αυξάνει τη μισαλλοδοξία και οδηγεί σε υποβάθμιση της επικινδυνότητας του ρατσισμού στην κοινωνία¹⁰⁴.

[E&BackColorInternet=B9BDEE&BackColorIntranet=FFCD4F&BackColorLogged=FFC679](#) (σελ. 2, 14).

¹⁰³ Βλ. <http://www.state.gov/documents/organization/220496.pdf>, σελ. 11. Βλ. και Τσακίρογλου, 2014:182, όπου υιοθετείται η άποψη αφενός πως δεν αντιμετωπίστηκαν από την Κυβέρνηση οι εγκληματικές επιθέσεις των μελών της Χ.Α. αφετέρου πως υφίστανται θύλακες συμπαθούντων την Χ.Α. στην Ελληνική Αστυνομία.

¹⁰⁴ Βλ. [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CommDH\(2013\)6&Language=lanGreek&Ver=original&Site=COE&BackColorInternet=B9BDEE&BackColorIntranet=FFCD4F&BackColorLogged=FFC679](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CommDH(2013)6&Language=lanGreek&Ver=original&Site=COE&BackColorInternet=B9BDEE&BackColorIntranet=FFCD4F&BackColorLogged=FFC679) (σελ. 2, 9, 10).

Τα ανωτέρω παραδείγματα αναδεικνύουν το ζήτημα της όξυνσης του πολιτικού κλίματος και λόγου¹⁰⁵ που εκδηλώνεται πολλές φορές με λεκτική, καταρχάς, βία που πολύ εύκολα εκφυλίζεται σε καθαρά σωματική.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα το επεισόδιο που έλαβε χώρα τον Ιούνιο του 2012 στην εκπομπή του δημοσιογράφου Παπαδάκη στον ANT1 μεταξύ του βουλευτή της Χ.Α. Κασιδιάρη και των επίσης βουλευτών Κανέλλη (του ΚΚΕ) και Δούρου (του ΣΥΡΙΖΑ) στο οποίο η βουλευτής του ΚΚΕ αποκάλυψε τα μέλη της Χ.Α. «φασισταριά» για να εισπράξει αμέσως τον χαρακτηρισμό «παλιοκομμούνι» από τον βουλευτή της Χ.Α., ο οποίος αποκάλυψε στη συνέχεια τη βουλευτή του ΣΥΡΙΖΑ «νούμερο», της έριξε ένα ποτήρι νερό και μετά στράφηκε κατά της βουλευτή του ΚΚΕ χαστουκίζοντάς την αφού πρώτα εκείνη του είχε πετάξει ένα πακέτο από χαρτιά¹⁰⁶. Σε βάρος του βουλευτή ασκήθηκε αυτεπάγγελτη ποινική δίωξη από την τότε προϊσταμένη της Εισαγγελίας Πρωτοδικών Αθηνών, Ελένη Ράικου, για τα αδικήματα της απρόκλητης και έμπρακτης εξύβρισης και της επικίνδυνης σωματικής βλάβης ενώ μετά τη διαβίβαση της σχετικής δικογραφίας στη Βουλή από την Εισαγγελία του Αρείου Πάγου απεφασίσθη η άρση της βουλευτικής του ασυλίας από την Ολομέλεια της Βουλής¹⁰⁷.

Η βία εναντίον συνανθρώπων μας και δη ακαδημαϊκών μόνο και μόνο για τις ιδέες που ασπάζονται αποτελεί άλλο ένα όπλο κατά της ελευθερίας της έκφρασης και της δημοκρατίας. Τελευταία περίπτωση εμφάνισής της αποτελεί το περιστατικό επίθεσης νεαρών κατά του καθηγητή του Πανεπιστημίου Μακεδονίας και στελέχους του κόμματος «το Ποτάμι», Μαραντζίδη Νίκου, που έλαβε χώρα τον Ιούλιο του 2014 στη Θεσσαλονίκη με αποτέλεσμα τον τραυματισμό του, με φερόμενη αιτία της επίθεσης ότι τα άρθρα του στρέφονταν κατά της Αριστεράς¹⁰⁸.

Αποκορύφωμα, όμως, της ιδεολογικής τρομοκρατίας και ισχυρό πλήγμα στην ελευθερία έκφρασης της ελληνικής κοινωνίας αποτέλεσαν αρχικά η δολοφονία του Παύλου Φύσσα, την 18^η Σεπτεμβρίου του 2013 στο Κερατσίνι, από τον Γεώργιο Ρουπακιά που σχετίζονταν με τη Χ.Α. και έπειτα η δολοφονική επίθεση από

¹⁰⁵ Υποστηρίζεται πως «η πόλωση αντανakλά την κατάρρευση των καθεστωτικών κομμάτων» (Τσακίρογλου, 2014:197).

¹⁰⁶ Βλ. http://www.youtube.com/watch?v=Mcy_oE2L68s με ημερομηνία πρόσβασης την 5^η Ιουλίου 2014.

¹⁰⁷ Βλ. <http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=488229> και <http://www.skai.gr/news/politics/article/226152/ars-i-asulias-kasidiaris-apofasise-i-vouli-ti-dilosan-oso-i-psi-fisan-kata/>, με ημερομηνία πρόσβασης την 11^η Ιουλίου 2014.

¹⁰⁸ Βλ. http://www.enikos.gr/society/247289.Nearoi_gron8okophsan_ton_Niko_Marantzidh.html, με ημερομηνία πρόσβασης την 4^η Ιουλίου 2014.

άγνωστους δράστες κατά μελών της Χ.Α., την 1^η Νοεμβρίου του 2013 στα γραφεία του κόμματος στο Νέο Ηράκλειο, που προκάλεσε το θάνατο του Γεωργίου Φουντούλη και του Μανώλη Καπελώνη αλλά και τον σοβαρό τραυματισμό του Αλέξανδρου Γέροντα. Αιτία της δολοφονίας του Φύσσα αποτέλεσε η αντιφασιστική δράση του θύματος ενώ για τη δεύτερη πράξη ανέλαβε την ευθύνη με προκήρυξη η πρωτοεμφανιζόμενη οργάνωση «Μαχόμενες Επαναστατικές Λαϊκές Ομάδες» εν μέσω φημών για προβοκάτσια¹⁰⁹.

Γεγονότα σαν τα ανωτέρω περιγραφέντα δικαιολογούν τη θέσπιση περιορισμών στην ελευθερία της έκφρασης και συγκεκριμένα τη μη ανοχή στη ρητορική μίσους και στην προτροπή σε βία παρά το ότι υφίστανται ακόμη και αιρετικές φωνές, όπως του Βανεγκέμ, περί κατάργησης πάσης φύσεως περιορισμών στην ελευθερία της έκφρασης καθώς η προσφυγή στην ποινική ή ένοπλη καταστολή για την αντιμετώπιση κάθε μορφής βίας, όπως η ρατσιστική, αναδεικνύει το έλλειμμα αντιμετώπισής της σε προγενέστερο στάδιο (Βανεγκέμ, 2005:50) ενώ η ανοχή στον ξενοφοβικό και ρατσιστικό λόγο δε σημαίνει αποδοχή ή ενθάρρυνσή του¹¹⁰. Παρά την ορθότητα της θέσης πως δεν θα εξαφανιστεί η ρητορική του μίσους με την καταπίεση (Βανεγκέμ, 2005:82) και χωρίς την υιοθέτηση πολιτικών για την απάλειψη των συνθηκών που δημιούργησαν το φαινόμενο αυτό δια της βελτίωσης της ανθρώπινης ζωής (Βανεγκέμ, 2005:23), δε δύναται να παραγνωρίσουμε την επίδραση του ξενοφοβικού λόγου σε ορισμένα, τουλάχιστον, τμήματα πολιτών μιας κοινωνίας και επομένως την ανάγκη ύπαρξης περιορισμών υπό τις ασφαλιστικές δικλείδες - ώστε οι περιορισμοί να μην φτάνουν ως το σημείο της ακύρωσης του σχετικού δικαιώματος - που έχει διαμορφώσει η νομολογία, κυρίως, του ΕΔΔΑ.

3.4. Το ζήτημα της απαγόρευσης πολιτικών κομμάτων

Αναφερθήκαμε ανωτέρω στο φαινόμενο της Χ.Α. και στη ρητορική μίσους και που αυτή δύναται να οδηγήσει (και οδήγησε). Η εμφάνιση ενός κόμματος με το ως άνω ιδεολογικό στίγμα και κυρίως η εκλογική του απήχηση μας οδηγεί να αναρωτηθούμε μέχρι που μπορεί να εκτείνεται η προστασία της ελευθερίας της έκφρασης. Μπορεί η δημοκρατία στο πλαίσιο της προσήλωσής της στην ελευθερία έκφρασης των πολιτών

¹⁰⁹ Βλ. <http://www.koutipandoras.gr/article/42999/politiki-dolofonia-apo-fasistes-nekros-o-34hronos-paylos-fyssas> και <http://www.tanea.gr/news/greece/article/5054303/plhrofories-gia-analhps-h-eythynhs-ths-diplhs-dolofonias-sto-neo-hrakleio/>, με ημερομηνία πρόσβασης την 7^η Ιουλίου 2014.

¹¹⁰ Με όριο τη θέση ότι στην περίπτωση που η έκφραση μίσους απευθύνεται σε ομάδες με ρατσιστική ιδεολογία (με προφανή σκοπό να τις εξεγείρουν σε τέλεση αξιόποινων πράξεων) ισοδυναμεί με πράξη (μίσους) και ως τέτοια δεν προστατεύεται από την ελευθερία της έκφρασης (Βανεγκέμ, 2005:58).

και των πολιτικών κομμάτων να διακινδυνεύσει την αναίρεσή της;¹¹¹ Η απαγόρευση ενός τέτοιου κόμματος, στο πλαίσιο της προστασίας της δημοκρατίας, μπορεί να αποτελέσει μια νόμιμη και ιδανική για τη δημοκρατία λύση;

Η αναζήτηση απαντήσεων στα ανωτέρω ερωτήματα θα λάβει χώρα μέσα από μια ακολουθία σκέψεων και τη μελέτη της νομολογίας.

Καταρχάς, στην κρίση για το αν ένα κόμμα ή μια άποψη πρέπει να απαγορευθεί¹¹² είναι αναγκαίο να ληφθεί υπόψη η γοητεία που ασκεί οτιδήποτε απαγορευμένο. Οι «ξοφλημένες», αδιέξοδες απόψεις εξατμίζονται από μόνες τους. Μια απαγόρευση ενδεχομένως να τις μυθοποιήσει δίνοντάς τους παράταση ζωής με βάση το αξίωμα *«Η απαγόρευση κεντρίζει την παράβαση»* (Βανεγκέμ, 2005:28). Ακόμη κι ένα όχημα «επικίνδυνων» απόψεων θα πρέπει να βρίσκεται στο φως ώστε στο φως να βρίσκεται και η δράση του. Το φως θα διαλύσει σκιές, αμφιβολίες, θα καταστήσει σαφείς ομιχλώδεις ιδεολογίες και θα καταδικάσει στο σκοτάδι πολιτικές ακροβασίες δίνοντάς τους την ταυτότητα και τη διάσταση που τους αναλογεί. Ακόμη και η προσέγγιση απέναντι στους υποστηριχτές τέτοιων οχημάτων θα πρέπει να είναι εποικοδομητική καθώς μια στείρα καταδίκη τους χωρίς ουδεμία προσπάθεια κατανόησης και προσέγγισής των θα επιβεβαιώσει τις πεποιθήσεις τους για το υπάρχον σύστημα διακυβέρνησης. Δεν θα πρέπει, άλλωστε, να παροράται η ίδια η ανθρώπινη φύση και δη τα ελαττώματά της, οι ιδιαιτερότητές της. Η διαχρονική γοητεία που ασκεί στον άνθρωπο η βία, ως μια από αυτές, είναι πραγματική και ως τέτοια χρήζει εξέτασης και όχι μέσα από ηθικολογικές κραυγές που αποπροσανατολίζουν. Γι' αυτό και παρά το ότι είναι κατανοητή η θέση πως *«ειλικρινής συζήτηση για τη δημοκρατία και τη μεταρρύθμισή της»* με τους υποστηρικτές της βίας γενικά ή με αυτούς που την

¹¹¹ Διαφορετική είναι η περίπτωση της άρνησης της αναγνώρισης φιλοβασιλικού σωματείου καθώς ένα σωματείο δεν στοχεύει στην κατάκτηση της εξουσίας και στη διακυβέρνηση της χώρας, αν και ο Άρειος Πάγος έκρινε με την υπ' αριθμ. 928/1979 απόφασή του πως *«η διάδοσις, εξύψωσις και προβολή πολιτικών ιδεών αναφερομένων εις τα πλεονεκτήματα της Βασιλευομένης Δημοκρατίας, ουδέν άλλο ενέχει ει μη ανεπίτρεπτον απαρχήν της εκ νέου θέσεως πολιτειακού ζητήματος»* (Χρυσόγονος, 2002:472). Πάντως, τα όσα γίνονται δεκτά από το ΕΔΔΑ σε σχέση με το ζήτημα της απαγόρευσης ενός πολιτικού κόμματος, που παρατίθενται κατωτέρω, ισχύουν κατ' αναλογία και για το ζήτημα της προληπτικής απαγόρευσης εγγραφής ενός σωματείου ή της διάλυσής του, βλ. Σισιλιάνος, 2013:449-454.

¹¹² Ζήτημα το οποίο εμπίπτει και (μάλιστα περισσότερο) στην ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι (άρθρο 11 ΕΣΔΑ) όμως, όπως ειπώθηκε και ανωτέρω, λόγω της σύνδεσής της με το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης τόσο του κόμματος όσο και των ψηφοφόρων του αλλά και επειδή ο λόγος για τον οποίο ξεκίνησε η συζήτηση περί απαγόρευσης είναι, μεταξύ άλλων, τα όρια της ελευθερίας της έκφρασης και συγκεκριμένα η ρητορική μίσους όταν αυτή ασκείται από ένα πολιτικό κόμμα, κρίνεται αναγκαία η εξέταση του θέματος αυτού στην παρούσα εργασία. Εξάλλου, το ΕΔΔΑ έχει κρίνει πως *«...η δραστηριότητα των πολιτικών κομμάτων αποτελεί μορφή συλλογικής άσκησης της ελευθερίας της έκφρασης, και για το λόγο αυτό προστατεύεται από τα άρθρα 10 και 11...»* (Σισιλιάνος, 2013:444).

αποδέχονται ως μέσο πολιτικού αγώνα ενώ, ταυτόχρονα, δεν αποδέχονται ότι το Σύνταγμα αποτελεί θεμελιώδη νόμο που δεσμεύει κυβερνώντες και κυβερνώμενους δεν είναι εφικτή¹¹³ (Αλιβιζάτος, 2013:27,54) ή ακόμη και η μη προβολή από τα ΜΜΕ των βουλευτών και των θέσεων της Χ.Α. με επίκληση, μάλιστα, από δημοσιογράφους¹¹⁴ την αντίδραση των βουλευτών των λοιπών κομμάτων να καθίσουν στο ίδιο πάνελ, ίσως να ήταν επωφελέστερη για τη δημοκρατία τόσο η πρόσκληση των βουλευτών της Χ.Α. σε δημοσιογραφικές εκπομπές όσο και η πρόταση για πολιτικό διάλογο να απευθύνεται ούτως ή άλλως καθώς ο αποκλεισμός δύναται να επιφέρει μη προβλέψιμες συνέπειες, ακόμη και να λειτουργήσει διχαστικά¹¹⁵ (Αλιβιζάτος, 2013:28).

Έτσι, υποστηρίζεται πως ακριβώς λόγω του ότι βασική αρχή της δημοκρατίας είναι αυτή της ελεύθερης συνάθροισης και έκφρασης είναι αναγκαίο να είμαστε επιφυλακτικοί σε παροτρύνσεις του τύπου «καμία ελευθερία για τους εχθρούς της ελευθερίας» και πως σε κάθε περίπτωση πρόκειται πέρα από πολιτικό και για νομικό ζήτημα, συγκεκριμένη δε απάντηση στο ερώτημα περί απαγόρευσης ενός κόμματος μόνο δια της μελέτης του καταστατικού του θα μπορούσε να δοθεί (Τσακίρογλου, 2014:117).

Χρήσιμη, άλλωστε, για το ζήτημα της απαγόρευσης ενός κόμματος είναι η εξέτασή του από την σκοπιά της συμβατότητας μιας τέτοιας κίνησης με την ΕΣΔΑ. Στην υπόθεση Κομμουνιστικό Κόμμα Γερμανίας κατά Γερμανίας, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ) έκρινε ότι ο στόχος της «δικτατορίας του προλεταριάτου» που πρέσβευε το κόμμα ήταν ασύμβατος με την ΕΣΔΑ και συγκεκριμένα με το άρθρο 17¹¹⁶ αυτής περί απαγορεύσεως κατάχρησης δικαιώματος, αφού το δικαίωμα ελεύθερης έκφρασης του κόμματος οδηγούσε στην καταστροφή δικαιωμάτων ή ελευθεριών της ΕΣΔΑ που απολαμβάνουν άλλα υποκείμενα των

¹¹³ Βέβαια, ο ίδιος (Αλιβιζάτος, 2013:28), ανάλογα με τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της βίας και την έντασή της, υποστηρίζει πως μια φιλελεύθερη δημοκρατία θα πρέπει να δείχνει ανοχή σε συμβολικές πράξεις βίας, όπως η διακοπή θεατρικής παράστασης ή η ανάρτηση ενός πανό στην Ακρόπολη, αν και φυσικά οφείλει να τις αποδοκιμάσει, προκειμένου να καταστεί δυνατή η έκφραση του μηνύματος.

¹¹⁴ Το επικαλέστηκε ο Ν.Χατζηνικολάου στο διάλογό του με τον Ηλία Κασιδιάρη το βράδυ των ευρωεκλογών.

¹¹⁵ Έχοντας κατά νου τη φράση του Νίτσε «η πιο πρόστυχη λέξη και το πιο χυδαίο γράμμα είναι καλύτερα και ευγενέστερα από τη σιωπή» (Πέρσυ, 2011:29), αναρωτιέται κανείς μήπως ο ως άνω αποκλεισμός αποτελεί μια διαφορετική μορφή βίας ή αν δύναται να εκληφθεί ως εκδήλωση αλαζονείας, στάση που, ενδεχομένως, να επιτείνει την τιμωρητική διάθεση των πολιτών απέναντι στα λοιπά κόμματα, και ιδίως σε όσα έχουν κυβερνήσει έως σήμερα. Βλ. και Μαρκεζίνη, 2014:26 που θεωρεί πως «η σταδιακή περιθωριοποίηση/εξοστρακισμός του ακροδεξιού μορφώματος της Χ.Α. όσο αποθητικά και αν είναι τα τεχνάσματα και τα ιδεολογήματά της αποτελεί ίσως χαρακτηριστικό παράδειγμα άρνησης του κράτους δικαίου».

¹¹⁶ Βλ. Παράρτημα για ακριβή διατύπωση του άρθρου.

δικαιωμάτων αυτών. Το ίδιο έκρινε και στην υπόθεση Glimmerveen και Hagenbeek κατά Ολλανδίας καθώς, πάλι, αρνήθηκε, με βάση το άρθρο 17 της ΕΣΔΑ, την προστασία του άρθρου 10 αυτής περί ελευθερίας έκφρασης και του άρθρου 3 του Πρωτοκόλλου Αρ. 1 (δικαίωμα για ελεύθερες εκλογές). Τούτο διότι οι προσφεύγοντες κατείχαν φυλλάδια με αντιμεταναστευτικό περιεχόμενο προκειμένου να τα διανείμουν προεκλογικά και έτσι αποκλείστηκαν από τις εκλογές ως συμμετέχοντες σε οργάνωση που αντέκειτο στη δημόσια τάξη λόγω της ρητορικής μίσους που χρησιμοποιούσε¹¹⁷ (Σισιλιάνος, 2013:543-544). Στις υποθέσεις, όμως, Ενωμένο Κομμουνιστικό Κόμμα (ΕΚΚ) κ.ά. κατά Τουρκίας και Σοσιαλιστικό Κόμμα (ΣΚ) κ.ά. κατά Τουρκίας η ΕΕΔΑ τάχθηκε υπέρ της μη εφαρμογής του άρθρου 17 της ΕΣΔΑ καθώς θεωρούσε πως τα κόμματα αυτά δεν χρησιμοποιούν παράνομα ή αντιδημοκρατικά μέσα, δεν προτρέπουν στη βία, δεν υποσκάπτουν το εγχώριο δημοκρατικό και πλουραλιστικό πολιτικό σύστημα, δεν είναι ρατσιστικά ούτε στοχεύουν στην καταστροφή των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των άλλων (Σισιλιάνος, 2013:542). Συγκεκριμένα, το ΕΚΚ, με το καταστατικό και το πρόγραμμά του, αναγνώρισε το «Κουρδικό έθνος» και το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση των Κούρδων. Τούτο θεωρήθηκε ως απειλή για την ενότητα του τουρκικού έθνους και την εδαφική ακεραιότητα της Τουρκίας και προκάλεσε την άμεση διάλυση του κόμματος. Η προληπτική αυτή κρατική δράση θεωρήθηκε από το Δικαστήριο ως μέτρο ακραίο και μη αναγκαίο σε μια δημοκρατική κοινωνία που στρέφεται ευθέως κατά της άσκησης της ελευθερίας της έκφρασης καθώς, παρά τις κατηγορίες για «αποσχιστικές τάσεις» και «διχασμό του τουρκικού έθνους», το καταστατικό του ΕΚΚ δεν χαρακτήριζε τους Κούρδους ως μειονότητα ούτε διεκδικούσε για λογαριασμό τους ιδιαίτερη μεταχείριση ή την απόσχισή τους από την Τουρκία αλλά τη διεξαγωγή δημόσιου διαλόγου και την εύρεση λύσεων δια της ανάμιξης του στην πολιτική ζωή της χώρας. Το ΣΚ επίσης διαλύθηκε λόγω του ότι ο πρόεδρός του προέβαλε την ύπαρξη κουρδικού έθνους, γεγονός που θεωρήθηκε πως υπέθαλπε τη δημιουργία μειονοτήτων στο εσωτερικό της Τουρκίας και τη θέσπιση τουρκικής/κουρδικής ομοσπονδίας, σε βάρος της ενότητας του τουρκικού έθνους και της εδαφικής του ακεραιότητας. Το Δικαστήριο βασιζόμενο στο ότι η υλοποίηση του πολιτικού προγράμματος του ΣΚ στηριζόταν στον σεβασμό των δημοκρατικών κανόνων δια της διεξαγωγής εκλογών και δημοψηφίσματος και όχι στην πρόκληση σε

¹¹⁷ Στις παραπάνω υποθέσεις το άρθρο 17 της ΕΣΔΑ λειτούργησε ως λόγος έκπτωσης από το δικαίωμα (της ΕΣΔΑ), δύναται όμως να χρησιμοποιηθεί και ως εργαλείο ερμηνείας της ΕΣΔΑ και συγκεκριμένα προκειμένου να κριθεί αν ένας περιορισμός π.χ. εκ των προβλεπομένων στην παρ. 2 του άρθρου 10 ήταν αναγκαίος να επιβληθεί σε μια δημοκρατική κοινωνία (Σισιλιάνος, 2013:543-544).

βία, εξέγερση ή απόρριψη των δημοκρατικών αρχών, θεώρησε και στην περίπτωση αυτή τη διάλυση του κόμματος ως ακραία πράξη. Τούτο δε, παρά το αναμφισβήτητο γεγονός πως το πρόγραμμα του ΣΚ περί δημιουργίας ομοσπονδιακού κράτους ερχόταν σε αντίθεση με βασικές αρχές του τουρκικού συντάγματος καθώς το ΕΔΔΑ έχει κρίνει πως η δημοκρατική αρχή επιτρέπει την πρόταση και συζήτηση πολιτικών προγραμμάτων που αμφισβητούν ακόμη και την παρούσα οργάνωση του κράτους, εφόσον δεν υποσκάπτουν τα θεμέλια της δημοκρατίας. Ειδικά, πάντως, ως προς το τελευταίο, το Δικαστήριο, σε άλλες υποθέσεις διάλυσης πολιτικών κομμάτων στην Τουρκία, έλαβε υπόψη του, προκειμένου να παράσχει την προστασία της ΕΣΔΑ στο διαλυθέν κόμμα, και την αμελητέα απήχηση του κόμματος στην κοινή γνώμη, που καθιστά απίθανη την υλοποίηση του πολιτικού προγράμματος, επιχείρημα μάλλον πολιτικό παρά νομικό. Από την άλλη, το Δικαστήριο έκρινε πως δεν ήταν ασύμβατη με την ΕΣΔΑ η διάλυση του Κόμματος της Ευημερίας καθώς το εν λόγω κόμμα δεν απέκλειε τον ιερό πόλεμο προκειμένου να ανελιχθεί και περαιτέρω να διατηρηθεί στην εξουσία, διέθετε δυναμική εξουσίας και άρα ήταν κάτι παραπάνω από πιθανή η υλοποίηση του πολιτικού του προγράμματος ενώ το τελευταίο ήταν αντίθετο προς τις δημοκρατικές αρχές απειλώντας τα δικαιώματα και τις ελευθερίες της ΕΣΔΑ (όπως η πολυφωνία στην πολιτική συμμετοχή και η νομική θέση των γυναικών), αφού προωθούσε τις διακρίσεις μεταξύ των προσώπων βάσει της θρησκείας τους και την εφαρμογή του ιερού μουσουλμανικού νόμου (Σαρία). Σε μια ειδικότερη περίπτωση που άπτεται του ζητήματος της τρομοκρατίας, αυτή της διάλυσης ισπανικών πολιτικών κομμάτων, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι αυτή ήταν συμβατή με την ΕΣΔΑ καθώς οι ενέργειες και οι λόγοι των μελών και ηγετών τους δεν απέκλειαν την χρήση βίας ενώ απεδέχθη τη στοιχειοθέτηση του συνδέσμου μεταξύ των διαλυθέντων κομμάτων και της βασκικής ETA λαμβάνοντας περαιτέρω υπόψη τον σημαντικό κίνδυνο για την ισπανική δημοκρατία και την αποφασιστικότητα της διεθνούς κοινότητας για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας, μεταξύ άλλων, και δια της καταδίκης της δημόσιας υποστήριξής της (Σισιλιάνος, 2013:388, 445-447).

Από την παράθεση των αμέσως ανωτέρω παραδειγμάτων αποδεικνύεται αφενός πως η απαγόρευση συμμετοχής στις εκλογές ενός κόμματος δεν είναι άγνωστη στην ευρωπαϊκή έννομη τάξη αφετέρου πως η σχετική κρίση δεν είναι δυνατόν να γίνει με βάση *a priori* αντιλήψεις σχετικά με την ελευθερία της έκφρασης και την έκταση στην απόλαυσή της αλλά θα πρέπει να γίνεται *ad hoc* με βάση τα στοιχεία που υπάρχουν

κάθε φορά. Τούτο επιβεβαιώνεται και από τον Επίτροπο του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα ΔΤΑ, Νιλς Μούζινιεκς, καθώς στην Έκθεσή του αναφέρει πως εφόσον υφίστανται άφθονα στοιχεία που αποδεικνύουν ότι ένα πολιτικό κόμμα, όπως η Χ.Α., υποστηρίζει και εμπλέκεται σε πράξεις βίας, υποκινεί το μίσος και αντιτίθεται σε ορισμένες από τις βασικές αρχές της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου, ενδεχόμενη απαγόρευσή του θα ήταν σύμφωνη με τα άρθρα 10, 11 και 17 της ΕΣΔΑ. Απέναντι στην πάγια νομολογία του Αρείου Πάγου, σύμφωνα με την οποία δεν είναι δυνατή η αναγκαστική διάλυση ενός κόμματος από το νόμο ή με δικαστική απόφαση¹¹⁸, ο Επίτροπος επικαλείται το ότι ο Άρειος Πάγος δεν επέτρεψε τη συμμετοχή ενός κόμματος με το όνομα «Τυραννοκτόνοι» στις εκλογές του Μαΐου του 2012, λόγω του ότι ένα τέτοιο όνομα έδειχνε πρόθεση διάπραξης αξιόποινης πράξης. Κατά μείζονα λόγο, επομένως, θεωρεί πως δύναται να ασκήσει επίσης παρόμοιο έλεγχο όταν υφίστανται επαρκή στοιχεία που δείχνουν ότι ένα κόμμα υποστηρίζει και ασκεί φυλετικό μίσος και βία. Εξάλλου, ένα κράτος δύναται να δράσει προληπτικά, απαγορεύοντας ή διαλύοντας ένα κόμμα, πριν, δηλαδή, το κόμμα εφαρμόσει πολιτικές υπονομευτικές για την ΕΣΔΑ, άμα τη διαπιστώσει - έπειτα από ενδελεχή έλεγχο - επικείμενου κινδύνου για τη δημοκρατία¹¹⁹.

Από τα ως άνω παραδείγματα προκύπτει, επίσης, και ο ιδιαίτερος ρόλος του άρθρου 17 της ΕΣΔΑ εντός της. Με βάση τη νομολογία του ΕΔΔΑ¹²⁰ το άρθρο αυτό εφαρμόζεται σε εξαιρετικές περιπτώσεις και σε ακραίες υποθέσεις, καθώς ο γενικός σκοπός του έγκειται στο να εμποδίσει άτομα ή ολοκληρωτικές συλλογικότητες (αποδέκτες της απαγόρευσης κατάχρησης δικαιώματος στους οποίους συμπεριλαμβάνεται και το Κράτος¹²¹) να εκμεταλλευτούν τις αρχές της ΕΣΔΑ. Η ερμηνεία του άρθρου 17 που γίνεται δεκτή είναι πως δεν αρκεί η διαπίστωση ότι ένα άτομο ή μια ομάδα με τις πρακτικές που μετέρχεται αποσκοπεί στην καταστροφή

¹¹⁸ Βλ. Χρυσόγονος, 2013:64, όπου υποστηρίζεται πως «μια απαγόρευση της Χ.Α. πέρα από ανώφελη και επικίνδυνη θα ήταν και αντισυνταγματική» καθώς δεν προβλέπεται στο Σύνταγμα δυνατότητα απαγόρευσης αντιδημοκρατικών πολιτικών κομμάτων και άρα κάτι τέτοιο δεν είναι δυνατό ούτε με νόμο ούτε με δικαστική απόφαση.

¹¹⁹ Βλ. [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CommDH\(2013\)6&Language=lanGreek&Ver=original&Site=COE&BackColorInternet=B9BDEE&BackColorIntranet=FFCD4F&BackColorLogged=FFC679](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CommDH(2013)6&Language=lanGreek&Ver=original&Site=COE&BackColorInternet=B9BDEE&BackColorIntranet=FFCD4F&BackColorLogged=FFC679) (σελ. 2, 15, 16).

¹²⁰ Βλ. απόφασή του της 6^{ης} Νοεμβρίου 2011 στην υπόθεση Paksas κατά Λιθουανίας.

¹²¹ Αν και στην περίπτωση αυτή συνήθως το άρθρο 17 υποχωρεί αποκτώντας έναν επικουρικό ρόλο καθώς η κατάχρηση του Κράτους στην παρέμβαση κατά την άσκηση των ατομικών δικαιωμάτων απορροφάται από τον έλεγχο του Δικαστηρίου αν οι περιορισμοί που έθεσε (π.χ. με βάση την παρ. 2 του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ) υπερέβησαν τα όρια της αναλογικότητας και αν ήταν αναγκαίοι σε μια δημοκρατική κοινωνία (Σισιλιάνος, 2013:550).

δικαιωμάτων ή ελευθεριών άλλων προκειμένου το άτομο ή η ομάδα να αποκλείεται από την συνολική προστασία της ΕΣΔΑ, π.χ. του δικαιώματος προσωπικής ελευθερίας ή μιας δίκαιης δίκης. Το δικαίωμα της ΕΣΔΑ το οποίο η επίκληση του άρθρου 17 αναστέλλει είναι εκείνο που ένα άτομο ή μια ομάδα χρησιμοποιεί προκειμένου να καταστρέψει δικαιώματα ή ελευθερίες άλλων. Συνήθως, δε, αυτό είναι το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης, του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι (Σισιλιάνος, 2013:544-546, 550).

Η πάγια τακτική που ακολουθεί το ΕΔΔΑ στις περιπτώσεις προσφυγής ενώπιόν του κομμάτων που διαλύθηκαν από το κράτος στο οποίο δραστηριοποιούνταν για το λόγο ότι θεωρήθηκε πως πρέσβευαν αντιδημοκρατικά ιδεώδη προκειμένου να διαπιστώσει αν κάτι τέτοιο όντως ισχύει και επομένως τα κόμματα αυτά δεν δικαιούνται την προστασία της ΕΣΔΑ, με βάση το άρθρο 17 αυτής (όπως τα κράτη ισχυρίζονται), είναι ο έλεγχος του καταστατικού, του προγράμματος, των θέσεων, της δημόσιας παρουσίας των ιδυνόντων και της δράσης του κόμματος, αναζητώντας περαιτέρω αποδείξεις μέσω πράξεων της επιδίωξης ακόμη και κεκαλυμμένων αντιδημοκρατικών σκοπών¹²² (Σισιλιάνος, 2013:548-550). Κατά την κρίση του αυτή το Δικαστήριο λαμβάνει υπόψη γενικότερα τον *«σημαντικό ρόλο των πολιτικών κομμάτων στην καλή λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος»* και τη θεμελιώδη αρχή του συμβιβασμού μεταξύ της ανάγκης για προστασία αφενός της δημοκρατικής κοινωνίας αφετέρου των ατομικών δικαιωμάτων μη παραγνωρίζοντας το ότι στο παρελθόν υπήρξαν περιπτώσεις όπου πολιτικά κόμματα εκμεταλλεύτηκαν τη δημοκρατία προκειμένου να αναπτυχθούν, μετά όμως την ανέλιξή τους στην εξουσία κατέλυσαν το δημοκρατικό πολίτευμα (Σισιλιάνος, 2013:548).

Σε ό,τι αφορά την Χ.Α., ο Άρειος Πάγος αποφάσισε τη συμμετοχή της στις εκλογές του Μαΐου 2014¹²³ βασιζόμενος αφενός στο ότι *«δεν υπάρχει τελεσίδικη*

¹²² Όπως ειπώθηκε και ανωτέρω, από καθαρά τεχνικής άποψης, το Δικαστήριο ελέγχει πρώτα αν η διάλυση ενός κόμματος συνιστούσε δυσανάλογα επαχθές και μη αναγκαίο σε μια δημοκρατική κοινωνία μέτρο κατά παράβαση της παρ. 2 του άρθρου 11 (αλλά και 10) της ΕΣΔΑ ενώ *«το άρθρο 17 εφαρμόζεται όταν οι σκοποί του πολιτικού κόμματος είναι σαφώς αντίθετοι με τις αρχές της ΕΣΔΑ»*, όπως όταν περιλαμβάνονται στο καταστατικό του αντισημιτικές απόψεις (Σισιλιάνος, 2013:550)

¹²³ Και ενώ είχε κατατεθεί από εκπρόσωπο της Χ.Α., στην εισαγγελία του Αρείου Πάγου, αίτηση ίδρυσης νέου κόμματος με την επωνυμία «Εθνική Αυγή», συνοδευόμενη από το καταστατικό του που περιείχε διαφορές (με απάλειψη αναφορών όπως ότι το κόμμα *«βρίσκεται στην πρώτη γραμμή του αγώνα ενάντια στο Εθνοκτόνο Μνημόνιο καθώς και ενάντια στην πληθυσμιακή αλλοίωση με τα εκατομμύρια λαθρομετανάστες και τη διάλυση της ελληνικής κοινωνίας την οποία συστηματικά προωθούν τα κόμματα του κατεστημένου και της λεγόμενης αριστεράς»*, βλ. άρθρο 2 καταστατικού της Χ.Α. σε <http://www.xryshaygh.com/index.php/enimerosi/view/to-alhthino-katastatiko-ths-chrushs-aughs>, με ημερομηνία πρόσβασης την 22^η Ιουνίου 2014) σε σχέση με εκείνο της Χ.Α., για το ενδεχόμενο

δικαστική απόφαση σε βάρος των μελών της, αφετέρου γιατί ο έλεγχος νομιμότητας αφορά στον φάκελο που έχει υποβληθεί και το καταστατικό που ενσωματώνεται το οποίο δεν έχει καμία σχέση με όσα αναφέρουν οι δικαστικές αρχές -ως κατηγορίες- σε βάρος της Χ.Α.»¹²⁴.

3.5. Η ελευθερία των ΜΜΕ

Η ελευθερία του τύπου και γενικότερα των ΜΜΕ αποτελεί ειδικότερη έκφανση αλλά και μέσο πραγμάτωσης της ελευθερίας της έκφρασης. Για το λόγο αυτό κρίνεται σημαντική η ξεχωριστή αναφορά σε αυτή και η εξέταση του αν και πως επηρεάστηκε τα τελευταία έτη στην χώρα μας.

Η σημασία των μέσων, όπως ο τύπος, δια των οποίων πραγματώνεται το δικαίωμα της ελευθερίας της έκφρασης αναδεικνύεται για άλλη μια φορά από τη νομολογία του ΕΔΔΑ που εκτός από τη σύνδεση της ελευθερίας της έκφρασης με τη δημοκρατία, έχει δεχθεί πως «ο ρόλος του τύπου, ως προστάτη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, είναι ζωτικός στη λειτουργία της δημοκρατίας»¹²⁵. Η ανεμπόδιστη λειτουργία του τύπου εγγυάται την υγιή λειτουργία της δημοκρατίας, των δικαιωμάτων των πολιτών για πληροφόρηση και την ανεμπόδιστη διακίνηση των ιδεών»¹²⁶. Μάλιστα, έχει αναγνωρίσει το ρόλο του δημοσίου φρουρού ή «public watchdog» στον τύπο και στους δημοσιογράφους¹²⁷, δηλαδή, μια αρμοδιότητα κατά κάποιον τρόπο ελέγχου της διαχείρισης της εξουσίας εκ μέρους των πολιτικών και γενικότερα των δημοσίων προσώπων, ελεγκτική αρμοδιότητα που εκδηλώνεται δια της δημοσίευσης και του συνακόλουθου δημόσιου διαλόγου και κριτικής (Τσιροβασίλη, 2014:417) καθώς και την ανάγκη προστασίας των δημοσιογραφικών πηγών ώστε να μην υπονομευθεί ο ζωτικός ρόλος του τύπου ως «public watchdog»¹²⁸.

απαγόρευσης της τελευταίας, βλ. <http://www.zougla.gr/politiki/article/ti-anaferi-to-katastatiko-tis-e8nikis-avgis>, με ημερομηνία πρόσβασης την 22^η Ιουνίου 2014.

¹²⁴ Βλ. <http://www.capital.gr/NewsTheme.asp?id=2013008>

¹²⁵ Για το λόγο αυτό το ΕΔΔΑ είναι ιδιαίτερα διστακτικό σε ό,τι αφορά την εφαρμογή του άρθρου 17 της ΕΣΔΑ στην ελευθερία του τύπου χαρακτηρίζοντας την άσκηση της ελευθερίας της έκφρασης καταχρηστική μόνο όταν η επιδίωξη ανατροπής της κοινωνικής ειρήνης δια της έκφρασης αυτής ήταν αναμφισβήτητη (Σισιλιάνος, 2013:548).

¹²⁶ Βλ. Τσιροβασίλη, 2014:416 και Sunday Times v. UK 1979 para 65, Lingens v. Austria 1986 para 41, Sunday Times v. UK 1991 para 50, Jersild v. Denmark 1994 para 35, Goodwin v. UK 1996 para 39, News Verlags Gm 3 Hand Co KGV v. Austria 2000 para 55-56.

¹²⁷ Βλ. Sunday Times v. UK 1991 para 50, Lingens v. Austria 1986 para 46, Jersild v. Denmark 1994 para 35.

¹²⁸ Βλ. Goodwin v. UK 1996, παρ. 39, σύμφωνα με την οποία, η προστασία των δημοσιογραφικών πηγών είναι ένας από τους ακρογωνιαίους λίθους της ελευθερίας του τύπου. Δημοσιοποίησή τους θα μπορούσε να δικαιολογηθεί μόνο λόγω ενός επιτακτικού υπέρτερου δημοσίου συμφέροντος (Σισιλιάνος, 2013:399).

Βέβαια, το μέσο (MME), πολλές φορές, υπονομεύει τον εξυπηρετούμενο σκοπό (ελεύθερη έκφραση), πολεμά τον πλουραλισμό και την αυθεντικότητα της ύπαρξης, προωθεί τη μονομέρεια και τη βίωση της ύπαρξης με τρόπο αναπαραστατικό (Βανεγκέμ, 2005:54) ενώ η μεγάλη δύναμη επιρροής ιδίως της τηλεόρασης υποστηρίζεται πως έχει ως αποτέλεσμα «η έμμεση τηλεοπτική εμπειρία να υπερσκελίζει την άμεση εμπειρία της ζωής» (Χρυσόγονος, 2002:295). Άλλη μια απειλή για την ελευθερία του τύπου και των MME, που αναγνωρίζεται, πάντως, ως «όπλο ενάντια σε κάθε μορφή τυραννίας» είναι το «εμπορευματικό πνεύμα που πρωτοστάτησε στη γέννησή της» (Βανεγκέμ, 2005:10, 17). Τέλος, το πλήθος, λόγω χάρη, των μεταδιδόμενων πληροφοριών, πολλές φορές σκοπίμως, αποκρύπτει αποκαλύπτοντας, πνίγει το συγκεκριμένο (Βανεγκέμ, 2005:81), το σημαντικό.

Εγγενής υποκειμενικότητα, εμπορευματικό πνεύμα και εξυπηρέτηση συμφερόντων είναι μερικά από τα φαινόμενα που καθιστούν τα MME ανελεύθερα και άρα την ουσιαστική απόλαυση του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης χίμαιρα. Και το κράτος; Τι μερίδιο ευθύνης του αναλογεί;

Για να απαντηθεί το ερώτημα αυτό θα πρέπει να αναφερθούν, καταρχάς, οι υποχρεώσεις που του αναλογούν. Έτσι, γίνεται δεκτό πως εντασσόμενη στην ελευθερία της έκφρασης η ελευθερία των MME συνεπάγεται μια σειρά υποχρεώσεων εκ μέρους του κράτους. Μεταξύ αυτών ξεχωρίζει η μέριμνα για πλουραλισμό των μέσων παροχής της πληροφορίας διασφαλίζοντας την αποφυγή μονοπωλίων¹²⁹ και παρεπόμενων

¹²⁹ Αυτός ήταν ο στόχος (υποτιθέμενος για κάποιους καθώς στην ουσία υπηρέτησε πολιτικές σκοπιμότητες της εποχής του λόγω της επικράτησης ενός ηθικολογικού λόγου στην πολιτική ζωή της χώρας, βλ. Χαραλάμπη, Δ. στο. <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=184306>) της παρ. 9 του άρθρου 14 του Συντάγματος, που καθιέρωσε το ασυμβίβαστο της συμμετοχής ταυτοχρόνως σε επιχειρήσεις MME και σε επιχειρήσεις που συμβάλλονται με το Δημόσιο είτε των «βασικών μετόχων» (αρχικά 5% και στη συνέχεια 1% των μετοχών) είτε των συγγενών τους, οι οποίοι θεωρούνται βάσει αυτής «παρένθετα πρόσωπα», και των εκτελεστικών νόμων (3021/2002, 3310/2005 που τροποποιήθηκε με το Ν. 3414/2005) και ΚΥΑ που ακολούθησαν και προκάλεσαν την παρέμβαση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και την εκκίνηση της διαδικασίας παραβίασης του κοινοτικού δικαίου με τελικό αποτέλεσμα τη μη εφαρμογή τους. Για την πληρέστερη ενημέρωση σχετικά με το ζήτημα του βασικού μετόχου βλ. απόφαση του ΔΕΚ C-213/07 της 16^{ης} Δεκεμβρίου 2008 επί προδικαστικού ερωτήματος του ΣτΕ (<http://www.constitutionalism.gr/site/2249-ypotesi-c-213-07-basikos-metohos-mihaniki-esr/>) καθώς και την υπ' αριθμ. 3470/2011 απόφαση του ΣτΕ όπου κρίθηκε πως υφίσταται στα κράτη μέλη διακριτική ευχέρεια για θέσπιση περαιτέρω (των προβλεπόμενων στην οδηγία 93/37 ΕΟΚ) περιορισμών (δια του Συντάγματος και της έκδοσης σχετικών νόμων) σχετικά με τη συμμετοχή σε διαγωνισμό για την ανάθεση σύμβασης δημοσίων έργων, εφόσον τηρείται η αρχή της αναλογικότητας και δεν θεσπίζονται αμάχητα τεκμήρια ασυμβιβάστου μεταξύ διαφόρων ιδιοτήτων που συντρέχουν στους συμμετέχοντες. Δηλαδή, με βάση την ανωτέρω απόφαση του ΣτΕ, η έννοια των διατάξεων του άρθρου 14 παρ. 9 Σ. είναι πως «μόνη η συνδρομή μιας εκ των ασυμβιβάστων ιδιοτήτων δεν μπορεί να οδηγήσει στην απαγόρευση αναθέσεως δημοσίας συμβάσεως, αν δεν αποδεικνύεται, περαιτέρω, ότι κατά τη διαδικασία της αναθέσεως της συγκεκριμένης δημοσίας συμβάσεως, το εν λόγω πρόσωπο, το φέρων την προαναφερθείσα ιδιότητα

συνεπειών αυτών, όπως οι επεμβάσεις επί της παρεχόμενης πληροφορίας. Με άλλα λόγια, η ελευθερία της έκφρασης συμπεριλαμβάνει την απαίτηση μη επηρεασμού της κοινής γνώμης αλλά αντιθέτως την ελεύθερη και πλουραλιστική διαμόρφωσή της¹³⁰, ώστε να αποφευχθεί η δημιουργία ενός συνασπισμού ισχυρών «διαπλεκόμενων» οικονομικών συμφερόντων που θα μπορούσαν να χειραγωγήσουν πλήρως την πολιτική ζωή της χώρας «μέσω της μονομερούς κι επιλεκτικής προβολής προσώπων, κομμάτων και απόψεων» (Χρυσόγονος, 2002:271, 303). Επίσης, βάσει του άρθρου 15 παρ. 2 Σ. η ραδιοφωνία και η τηλεόραση υπάγονται στον άμεσο έλεγχο¹³¹ του κράτους¹³², με τη λειτουργία των ραδιοτηλεοπτικών σταθμών να ανάγεται έτσι σε θέμα γενικότερου δημοσίου συμφέροντος. Οι σταθμοί οφείλουν να εξυπηρετούν «...την αντικειμενική και με ίσους όρους μετάδοση πληροφοριών και ειδήσεων...την εξασφάλιση της ποιοτικής στάθμης των προγραμμάτων που επιβάλλει η κοινωνική αποστολή της ραδιοφωνίας και της τηλεόρασης και η πολιτιστική ανάπτυξη της χώρας...», με το κράτος να διατηρεί για τον εαυτό του το ρόλο του ελεγκτή με δικαίωμα ακόμη και επέμβασης στη λειτουργία των σταθμών (Τσιροβασίλη, 2014:418). Οι ανωτέρω στόχοι, πάντως, θεωρούνται ανέφικτοι (Βουϊδάσκης, 2004:274).

Όντως, τα ΜΜΕ, και ιδίως τα τηλεοπτικά κανάλια που αποτελούν το μέσο με τη μεγαλύτερη επιρροή στους πολίτες, δεν ανταποκρίνονται επιτυχώς στον θεσμικό τους ρόλο καθώς παρά την άρση του κρατικού μονοπωλίου¹³³ με την εγκαθίδρυση της ελεύθερης ραδιοτηλεόρασης το 1987 και άρα τη δυνατότητα επίτευξης του επιδιωκόμενου πλουραλισμού με την ίδρυση και ιδιωτικών μέσων, οι τηλεοπτικοί σταθμοί επικρίνονται σφοδρά όχι μόνο για την χαμηλή ποιοτική στάθμη των προγραμμάτων τους (Χρυσόγονος, 2002:301) αλλά και για τις μεθόδους που

προέβη αποδεδειγμένα σε παράνομη ή αθέμιτη ενέργεια, προκειμένου να επιτύχει να του ανατεθεί, τελικός, η εν λόγω δημόσια σύμβαση».

¹³⁰ Κρατική αποτυχία που έχει παραδεχθεί και πρώην Πρωθυπουργός, ο Κ.Μητσοτάκης, βλ. Μητσοτάκης, Κ., ΜΜΕ και δεοντολογία, στο ΜΜΕ και Δεοντολογία, Ομιλίες στο Πανεπιστήμιο Πατρών, εκδ. Πανεπιστημίου Πατρών, Πάτρα 1999, (33-55), σελ. 37, στο οποίο παραπέμπει ο Βουϊδάσκης, 2004:277

¹³¹ Ο άμεσος έλεγχος συνίσταται επίσης στο ότι απαιτείται προηγούμενη άδεια για την ίδρυση και λειτουργία των σταθμών. Μάλιστα, για την επίτευξη του πλουραλισμού και της πολυφωνίας στη ραδιοτηλεόραση απαιτείται οι άδειες να επαναπροκηρύσσονται κατά τακτά χρονικά διαστήματα (Χρυσόγονος, 2002:296, 298).

¹³² Το κράτος έχει αναθέσει τον αποκλειστικό έλεγχο (ακόμη και την αδειοδότηση των σταθμών) στο Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης (ΕΣΡ), μια ανεξάρτητη διοικητική αρχή που κατοχυρώθηκε συνταγματικά το 2001 αλλά είχε ιδρυθεί ήδη από το 1989 με το ν. 1866 (Χρυσόγονος, 2002:299).

¹³³ Με βάση τη νομολογία του ΕΔΔΑ η θέσπιση κρατικού ραδιοτηλεοπτικού μονοπωλίου παραβιάζει το άρθρο 10 της ΕΣΔΑ (βλ. και Σισιλιάνος, 2013:404) καθώς συνιστά περιορισμό δυσανάλογο και μη αναγκαίο σε μια δημοκρατική κοινωνία ενώ άλλωστε το δικαίωμα του κοινού για πληροφόρηση που απορρέει από την ελευθερία της έκφρασης πραγματώνεται μόνο σε συνθήκες πλουραλισμού των πηγών ενημέρωσης (Χρυσόγονος, 2002:297).

απεργάστηκαν προκειμένου να αποκτήσουν ρυθμιστικό ρόλο στις πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις της χώρας. Ακόμη και η μετάδοση ειδήσεων απέκτησε εμπορευματικό χαρακτήρα με τους τηλεοπτικούς σταθμούς να μεγεθύνουν τη διάρκεια των δελτίων ειδήσεων μετατρέποντάς τα σε τηλεοπτικά υπερθεάματα, με ηχητικά εφέ ανάλογα με την εικόνα που συνοδεύουν προκειμένου να προκαλέσουν τη συναισθηματική διέγερση των τηλεθεατών, επιδεικνύοντας εμφανή σκανδαλοθηρική διάθεση¹³⁴ (Βουϊδάσκης, 2004:303-311). Κατασκευασμένες ή φιλτραρισμένες ειδήσεις, κραυγές αντί συζητήσεων, σιωπή όταν έπρεπε να ασκείται κριτική, χαρακτηρίζουν τους τηλεοπτικούς σταθμούς εδώ και πολλά χρόνια. Κυρίως οι ιδιωτικοί σταθμοί - που είχαν κατά πολύ μεγαλύτερη τηλεθέαση και άρα επιρροή σε σχέση με τα δημόσια κανάλια - επιδιώκοντας παράλληλα με το κέρδος ή αποδεχόμενοι ως παράπλευρη απώλεια όχι την άνοδο του πνευματικού επιπέδου του κοινού ούτε καν τη διατηρήσή του στο ίδιο επίπεδο αλλά την κάθετη πτώση του, αποτέλεσαν τη λεγόμενη «τέταρτη εξουσία», κυριαρχώντας, μάλιστα, πλήρως επί της πολιτικής ζωής του τόπου σε σημείο που να γίνεται λόγος για δικτατορία των ΜΜΕ¹³⁵ (Νικόπουλος, 2013: 319-321), ταυτιζόμενοι με τη διαπλοκή¹³⁶ και την πολύμορφη κρίση που μαστίζει τη χώρα.

Καμία έκπληξη, λοιπόν, που τα ΜΜΕ, όντας μέρος του πάσχοντος πολιτικού συστήματος και άρα μέρος του προβλήματος, αποτέλεσαν το πρώτο βιολί μιας ενορχηστρωμένης επίθεσης φόβου με την αναπαραγωγή εκβιαστικών διλημάτων περί άτακτης χρεοκοπίας και εξόδου από την ευρωζώνη σε περίπτωση μη υιοθέτησης των επώδυνων μέτρων των τελευταίων ετών, κατ' εντολή, προφανώς, των κομμάτων εξουσίας (Χρυσόγονος, 2013:201). Και ο Μαρκεζίνης αναγνωρίζει πως κάποια ΜΜΕ

¹³⁴ Η οποία οδηγούσε τους τηλεοπτικούς σταθμούς στην παραβίαση δικαιωμάτων των πολιτών και στην επιβολή κυρώσεων εκ μέρους του ΕΣΡ, η νομιμότητα των οποίων επιβεβαιώθηκε με αποφάσεις όπως οι υπ' αριθμ. 1337/2013 και 4395/2013 του ΣτΕ. Για λεπτομέρειες επί των αποφάσεων βλ. Τσιροβασίλη, 2014:414, 419 και Νομικό Βήμα, τόμος 62, τεύχος 2, Φεβ 2014, σελ. 408-422, αντίστοιχα. Για περίπτωση ακύρωσης προστίμου του ΕΣΡ εις βάρος τηλεοπτικού σταθμού, βλ. την υπ' αριθμ. 2476/2011 απόφαση του ΣτΕ στο *Δίκαιο Μέσων Ενημέρωσης και Επικοινωνίας*, Απρ-Μαϊ-Ιούν. 2012, τ. 34, σελ. 242, 248. Η σκανδαλοθηρική διάθεση, βέβαια, δεν αποτελεί προνόμιο των καναλιών. Βλ. π.χ. το ομοφοβικό ραδιοφωνικό παραλήρημα του δημοσιογράφου Δήμου Βερύκιου (ο οποίος ζήτησε συγγνώμη λίγες ώρες αργότερα) στο <https://www.youtube.com/watch?v=4xeD0a6xv80>, με ημερομηνία πρόσβασης την 22^η Ιουνίου 2014.

¹³⁵ Ο Χρυσόγονος τα χαρακτηρίζει μέσα μαζικής ενημέρωσης - επιβολής (Χρυσόγονος, 2013:201) ενώ αλλού η λειτουργία τους περιγράφεται ως «*ενορχηστρωμένη πολυφωνική μονοφωνία της συστημικής ενημέρωσης*» (Τσακίρογλου, 2014:24).

¹³⁶ Η χορήγηση τραπεζικών δανείων και η μη φορολόγηση των εσόδων από τις διαφημίσεις αποτελούν συνήθη ανταλλάγματα για τις υπηρεσίες που προσφέρουν στην εκάστοτε κυβέρνηση (Μαρκεζίνης, 2014:15). Τη δημιουργία σχέσεων διαπλοκής μεταξύ ΜΜΕ και πολιτικής εξουσίας εκτρέφει και το παράνομο καθεστώς λειτουργίας των ιδιωτικών τηλεοπτικών σταθμών αφού η εκ μέρους της εκάστοτε κυβέρνησης παράταση της παράνομης λειτουργίας τους εξαργυρώνεται με ανοχή ή και υποστήριξη εκ μέρους των ΜΜΕ (Χρυσόγονος, 2013:35).

έπαιξαν καταλυτικό ρόλο στην καλλιέργεια υποτακτικότητας προς τους Γερμανούς με τη μορφή της οικονομικής δουλείας (Μαρκεζίνης, 2014:20-21). Ο ως άνω ακαδημαϊκός δε διστάζει να κατατάξει τη φιλοχρηματία και εξουσιομανία των ΜΜΕ στα αίτια της σημερινής ελληνικής παρακμής ενώ τα κατηγορεί πως ακόμη και τώρα μεροληπτούν υπέρ της διατήρησης ή ανόδου στην εξουσία των προστατευόμενων τους (Μαρκεζίνης, 2014:11, 30).

Ενδεικτικά και προς επιβεβαίωση των ανωτέρω αναφέρεται η περίπτωση μη τήρησης ούτε καν των προσχημάτων εκ μέρους δημοσιογράφων στο δελτίο ειδήσεων του ANT1 το βράδυ πριν τις ευρωεκλογές του 2014, παραβιάζοντας τις σχετικές διατάξεις περί απαγόρευσης έκφρασης υπέρ ή κατά οιοδήποτε κόμματος¹³⁷ και τις συνταγματικές διατάξεις περί υποχρέωσης για αντικειμενική και με ίσους όρους μετάδοση πληροφοριών και ειδήσεων. Οι δημοσιογράφοι Ρογκάκος και Κούρος τάχθηκαν ξεκάθαρα υπέρ των κυβερνητικών θέσεων κάνοντας λόγο για ανάγκη για πολιτική σταθερότητα τώρα που η οικονομία ανακάμπτει. Συγκεκριμένα ο Ρογκάκος ανέφερε ότι *«Χρειάζεται πολιτική σταθερότητα», «Επιτρέπεται τώρα να χύσουμε την καρδιά με το γάλα;», Η οικονομία ανακάμπτει - ο τόπος και η οικονομία χρειάζονται σταθερότητα», «Φτάνοντας στην κάλη να μην παίζουμε στα ζάρια την οικονομία», «Η χαλαρή ψήφος μπορεί να οδηγήσει σε ασφυξία την οικονομία, η ρευστότητα και η συζήτηση για την απομείωση του χρέους θα παγώσουν και η χώρα θα φτάσει ένα βήμα πριν από τη χρεοκοπία».* Ο Κούρος από την πλευρά του σημείωσε πως *«Η ανατροπή που ευαγγελίζεται ο ΣΥΡΙΖΑ μπορεί να οδηγήσει σε παρατεταμένη αστάθεια», η πολιτική αστάθεια «θα πυροδοτήσει φυγόκεντρες τάσεις βουλευτών» με αποτέλεσμα «το πισωγύρισμα στην οικονομία και ακύρωση των θυσιών του λαού από τη φυγή των επενδυτών».* Αυτό με τη σειρά του *«θα ανοίξει την όρεξη στους κερδοσκόπους των αγορών να επιτεθούν και πάλι στη χώρα μας».* *«Αν η ψήφος έχει τιμωρητικό χαρακτήρα, οι πρώτοι που θα το μετανιώσουν θα είναι οι τιμωροί»* κατέληξε¹³⁸.

¹³⁷ Η οποία διασφαλίζεται με την απαγόρευση μία ημέρα πριν από τη διενέργεια των ευρωεκλογών αναφοράς σε οιαδήποτε δημοσκοπήση αλλά και την απαγόρευση κατά τη διάρκεια της προηγούμενης ημέρας καθώς και κατά την ημέρα διεξαγωγής των εκλογών και μέχρι τις 19:00 μετάδοσης είτε διαφημιστικών μηνυμάτων πολιτικών κομμάτων ή εκπομπών με προεκλογικό διάλογο ή εκτιμήσεις για το εκλογικό αποτέλεσμα με εξαίρεση τις δηλώσεις των αρχηγών των πολιτικών κομμάτων που γίνονται κατά τη διάρκεια της εκλογικής διαδικασίας.

¹³⁸ Βλ. <http://tvxs.gr/news/internet-mme/telos-toy-kosmoy-sto-deltio-eidiseon-toy-ant1> και <http://tvxs.gr/news/omada-tvxs/o-syriza-i-maria-kai-i-deytera-paroyisia-toy-steliyoy-koylogloy>, με ημερομηνία πρόσβασης την 5^η Ιουλίου 2014.

Η ανωτέρω απροκάλυπτη επίθεση στο δικαίωμα ελεύθερης πολιτικής έκφρασης των πολιτών, που χαρακτηρίστηκε από κάποιους «ψυχολογικές επιχειρήσεις»¹³⁹, ξεπερνά κατά πολύ το όποιο δικαίωμα ελευθερίας στην έκφραση διαθέτει ένας δημοσιογράφος ιδίως όταν υφίστανται συγκεκριμένοι κανόνες για ένα ελάχιστο χρονικό διάστημα, όπως αυτό της προηγούμενης των εκλογών ημέρας. Περισσότερο να ειπωθεί πως προκλήθηκε σωρεία αντιδράσεων, μεταξύ άλλων, από την Αξιωματική αντιπολίτευση - που θιγόταν άμεσα από την παράβαση των κανόνων του παιχνιδιού και γι' αυτό ζήτησε την παρέμβαση του εισαγγελέα και του ΕΣΡ για την εφαρμογή του νόμου - και από την ΕΣΗΕΑ, η οποία επίσης ζήτησε την παρέμβαση του ΕΣΡ κάνοντας λόγο για μεμονωμένες συμπεριφορές που στρέφονται ευθέως κατά των δημοκρατικών θεσμών και συνιστούν καταπάτηση και αγνόηση των κανόνων της δημοσιογραφικής δεοντολογίας¹⁴⁰.

Κριτική στο σύνολό τους δέχονται τα ΜΜΕ και για το ζήτημα της διανομής του τηλεοπτικού χρόνου στα κόμματα. Συγκεκριμένα, ο συνασπισμός των κομμάτων «Δράση» και «Δημιουργία ξανά» με την ονομασία «Γέφυρες» προσέφυγε στο ΣτΕ ζητώντας την αναστολή και ακύρωση της από 30 Απριλίου 2014 υπουργικής απόφασης του Υπουργείου Εσωτερικών με την οποία καθορίστηκε ο δωρεάν ραδιοτηλεοπτικός χρόνος των κομμάτων ενόψει των ευρωεκλογών του Μαΐου 2014, θεωρώντας πως ο ν. 3023/2002 παραβιάζει τη συνταγματική αρχή της ισότητας καθώς αποκλείει την ίση δυνατότητα προεκλογικής προβολής των κομμάτων¹⁴¹, αίτηση που το ΣτΕ απέρριψε¹⁴². Μάλιστα, ο Γκυ Φερχόφσταντ, πρόεδρος της Συμμαχίας Φιλελευθέρων και Δημοκρατών για την Ευρώπη (ALDE) και υποψήφιος πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, λόγω του ότι τα ως άνω κόμματα είναι τα μοναδικά στην Ελλάδα που στηρίζουν τους Φιλελεύθερους στην Ευρώπη, απέστειλε επιστολή στο ΕΣΡ καλώντας το να παρέμβει προκειμένου να παρασχεθεί από τα τηλεοπτικά δίκτυα ο νόμιμος χρόνος προβολής των Γεφυρών ώστε να υπάρξει πλουραλισμός, αφού ένα μήνα μετά την καταγγελία των προέδρων των δύο κομμάτων στο ΕΣΡ περί φίμωσης και

¹³⁹ Βλ. <http://tvxs.gr/news/internet-mme/telos-toy-kosmoy-sto-deltio-eidiseon-toy-antl> και <http://tvxs.gr/news/omada-tvxs/o-syriza-i-maria-kai-i-deytera-paroysia-toy-steliyoy-koylogloy>, με ημερομηνία πρόσβασης την 5^η Ιουλίου 2014.

¹⁴⁰ Βλ. <http://tvxs.gr/news/omada-tvxs/o-syriza-i-maria-kai-i-deytera-paroysia-toy-steliyoy-koylogloy> και <http://www.avgi.gr/article/2766854/i-authentiki-grammi-tis-n-d-tora-apo-ton-ant-1>, με ημερομηνία πρόσβασης την 5^η Ιουλίου 2014.

¹⁴¹ Υποστηρίζεται, πάντως, πως επιτρέπεται η μη κατανομή ίσου τηλεοπτικού χρόνου στα κόμματα με βάση κριτήρια, όπως η κοινοβουλευτική τους δύναμη, η οργάνωσή τους σε εθνική κλίμακα, ο ρόλος που ιστορικά έχουν παίξει στην πολιτική ζωή κλπ. (Χρυσόγονος, 2002:302).

¹⁴² Βλ. <http://newpost.gr/post/353556/oxi-toy-ste-se-kommata-gia-ton-thleoptiko-xrono>.

αποκλεισμού των μικρών κομμάτων από το 80% του διαθέσιμου ραδιοτηλεοπτικού χρόνου, κατά παράβαση της υπ' αριθμ. 3427/2010 απόφασης της Ολομέλειας του ΣτΕ (που εξεδόθη ύστερα από αίτηση ακύρωσης της Δράσης), δεν υπήρξε κάποια απάντηση¹⁴³. Αντιδράσεις, επίσης, υπήρξαν, τον Φεβρουάριο του 2014, μετά την ανακοίνωση του ΕΣΡ των ποσοστών συμμετοχής των πολιτικών κομμάτων στις ειδησεογραφικές και ενημερωτικές εκπομπές των πανελλαδικών καναλιών, και από το κόμμα των Ανεξαρτήτων Ελλήνων, που κάνει λόγο για υποεκπροσώπησή του σε σχέση με το εκλογικό του ποσοστό και ώθηση των κομμάτων της ΝΔ, ΠΑΣΟΚ, ΔΗΜΑΡ και Χρυσής Αυγής (Χ.Α.)¹⁴⁴. Από την έκθεση για το διάστημα Οκτώβριος - Δεκέμβριος 2013, προκύπτει ότι η κατανομή του τηλεοπτικού χρόνου των καναλιών στα δελτία ειδήσεων έγινε υπέρ της ΝΔ και της Χ.Α. και εις βάρος του ΣΥΡΙΖΑ, των ΑΝΕΛ και του ΚΚΕ¹⁴⁵. Για το 2012, επίσης, από την ανακοίνωση του ΕΣΡ προέκυπτε, μετά τις εκλογές του Ιουλίου, υποεκπροσώπηση του ΣΥΡΙΖΑ και υπερέκθεση της ΝΔ, πάντα σε σχέση με τα εκλογικά ποσοστά τους¹⁴⁶.

Τα αμέσως επόμενα παραδείγματα αναφέρονται (πάλι) στη σχέση μεταξύ ΜΜΕ και εξουσίας. Αφορούν στις περιπτώσεις της εκπομπής του Σταύρου Θεοδωράκη, πρώην δημοσιογράφου και νυν επικεφαλής του κόμματος «Το Ποτάμι», για το δυστύχημα με τους μετανάστες στο Φαρμακονήσι (όπου 12 εξ αυτών πνίγηκαν κατά την προσπάθειά τους να περάσουν από την Τουρκία στην Ελλάδα) καθώς και στην περίπτωση της παραδοχής εκ μέρους της επίσης πρώην δημοσιογράφου και νυν ευρωβουλευτή με τη Νέα Δημοκρατία, Μαρίας Σπυράκη, ότι απέκρυψε πληροφορία που περιήλθε εις γνώσιν της για το καλό της χώρας. Στην πρώτη περίπτωση στον Σταύρο Θεοδωράκη προσάπτεται¹⁴⁷ ότι πήρε θέση υπέρ των λιμενικών μη προβάλλοντας τις πραγματικές θέσεις των μεταναστών και μη διεξάγοντας την έρευνα για την εκπομπή έτσι όπως θα έπρεπε (Βαξεβάνης-Αραβαντινός-Μιχοπούλου, 2014:18-

¹⁴³ Βλ. <http://www.drassi.gr/index.php?id=6106&title=%CC%E5>, με ημερομηνία πρόσβασης την 7^η Ιουνίου 2014.

¹⁴⁴ Βλ. <http://elthraki.blogspot.com/2014/02/TERENS-GIA-TA-POSOSTA-SYMMETOXHS-TWN-ANEL-STIS-THLEOPTIKES-EKPOMPES.html#.U89O1uOSyil>

¹⁴⁵ Βλ. http://redflyplanet.blogspot.com/2014/04/blog-post_3220.html

¹⁴⁶ Βλ. http://athenstvchannels.blogspot.gr/2013/04/blog-post_17.html

¹⁴⁷ Θα πρέπει, βεβαίως, για να έχουμε πλήρη εικόνα, να ληφθεί υπόψη πως το σχετικό δημοσίευμα στο περιοδικό HOTDOC έλαβε χώρα ενόψει των ευρωεκλογών του 2014 και αποτελεί μέρος μιας σειράς άρθρων στο ίδιο τεύχος με ουσιαστικό αντικείμενο την ανίχνευση των πραγματικών προθέσεων και των θέσεων του κόμματος του Σταύρου Θεοδωράκη ή την αποδόμηση του κόμματός του (ανάλογα με την οπτική του καθενός), χωρίς τούτο να σημαίνει πως τα όσα αναφέρονται στα άρθρα αυτά δεν είναι βάσιμα ή, εν πάσει περιπτώσει, δεν υποστηρίζονται με ευλογοφανή, τουλάχιστον, επιχειρήματα.

19) ενώ στη δεύτερη η Μαρία Σπυράκη δήλωσε¹⁴⁸ πως γνώριζε ότι το διάστημα ανάμεσα στις εκλογές Μαΐου - Ιουνίου του 2012 υπήρξε bank run, ότι, δηλαδή, οι πολίτες προέβησαν σε αθρόες αναλήψεις τραπεζικών καταθέσεων το οποίο αντιμετωπίστηκε με την αποστολή χρημάτων από το εξωτερικό στην Τράπεζα της Ελλάδος και την περαιτέρω διανομή τους στις τράπεζες, γεγονός που θυμήθηκε να αποκαλύψει πριν τις ευρωεκλογές του 2014 (μάλλον για να μας θυμήσει το ενδεχόμενο χρεοκοπίας ενόψει εκλογών, όπως τα ξένα δημοσιεύματα για το «σχέδιο Z» που αναφέραμε σε προηγούμενη ενότητα). Δύσκολα, όμως, πείθεται κανείς πως ο λόγος μη αποκάλυψης ενός γεγονότος, όπως το ανωτέρω, με πολιτικό αντίκτυπο ενόψει των εκλογών του 2012, υπήρξε η προστασία του δημοσίου συμφέροντος. Το δημόσιο συμφέρον έτσι όπως το αντιλαμβάνεται ποιος άραγε; Διότι ένα τέτοιο γεγονός, η αποστολή ρευστού από το εξωτερικό στην χώρα μας φανερώνει το ενδιαφέρον και το συμφέρον της ΕΕ για τη μη κατάρρευση του ελληνικού τραπεζικού συστήματος και περαιτέρω καταδεικνύει, ίσως, τη βασιμότητα του επιχειρήματος περί μεγαλύτερης διαπραγματευτικής δυνατότητας της χώρας μας στο ζήτημα του χρέους. Η ως άνω περίπτωση χρησιμεύει ως πρώτης τάξεως παράδειγμα της διαπλοκής μεταξύ της εξουσίας και των ΜΜΕ καθώς μάλλον κανείς δεν πιστεύει πως το πρόσωπο που αποκάλυψε την πληροφορία στην πρώην δημοσιογράφο θα το έπραττε αν πίστευε πως θα δημοσιοποιούσε την πληροφορία. Εφόσον οι πολιτικοί έχουν τέτοια άνεση με (συγκεκριμένους έστω) δημοσιογράφους να τους εκμυστηρεύονται πράγματα χωρίς να φοβούνται διαρροές, πώς είναι δυνατόν να υποστηριχθεί πως οι δημοσιογράφοι στη χώρα μας επιτελούν, ως οφείλουν, το ρόλο του public watchdog (δημοσίου φρουρού); Επιβεβαιωτικά προς τα ανωτέρω λειτουργεί και η παραδοχή του δημοσιογράφου Γιάννη Πρετεντέρη ότι «...όλοι ξέραμε από την πρώτη στιγμή ότι δεν είναι βιώσιμο (το χρέος), αλλά μας έλεγαν μην το πείτε τώρα, δεν είναι σωστό»¹⁴⁹.

Είναι προφανές πως προκειμένου να μη θίγεται τόσο βάνανσα το δικαίωμα στην ελευθερία της πολιτικής έκφρασης των πολιτών που μόνο σε συνθήκες πλουραλισμού δύναται να ευδοκιμήσει, είναι αναγκαία η δημιουργία εναλλακτικών μέσων ενημέρωσης. Μόνο έτσι θα προκύψει μια εναλλακτική της κυρίαρχης αφήγηση (Τσακίρογλου, 2014:209) και σταδιακά η ανάπτυξη κριτικής σκέψης.

¹⁴⁸ Βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=rB1Owk1RH1A>, με ημερομηνία πρόσβασης την 17^η Μαΐου 2014.

¹⁴⁹ Βλ. <http://www.iefimerida.gr/node/87581#ixzz31xz61Oiz>, με ημερομηνία πρόσβασης την 17^η Μαΐου 2014.

Το ως άνω ζητούμενο, η απαίτηση για πλουραλισμό στις πηγές ενημέρωσης των πολιτών, σίγουρα δεν εξυπηρετήθηκε με την περσινή παύση λειτουργίας της ΕΡΤ η οποία δημιούργησε μείζον ζήτημα περιορισμού της ελευθερίας του τύπου και των ΜΜΕ. Ιδίως ο τρόπος αναστολής της μετάδοσης και το «μαύρο» στις οθόνες όλων μας (υπό την πίεση της τρόικας για άμεσες απολύσεις, της ανάγκης, ενδεχομένως, της κυβέρνησης να δείξει πυγμή εφαρμόζοντας το «δόγμα του σοκ» στην ελληνική κοινωνία αλλά και της προσπάθειας απόλυτου ελέγχου της δημόσιας τηλεόρασης, αν και ουδείς αρνούταν τις παθογένειές της, οι οποίες, βεβαίως, δημιουργήθηκαν ή έγιναν ανεκτές από τους ίδιους που τις επικαλέστηκαν για να την κλείσουν, αφού αυτοί διόριζαν τις διοικήσεις της ΕΡΤ¹⁵⁰) προκάλεσαν τη δημοκρατική ευαισθησία πολλών πολιτών. Η επιχειρηματολογία ήταν ίσως αυτή που προκάλεσε την πιο αλγεινή εντύπωση καθώς έγινε αναφορά σε αδυναμία εξυγίανσης της ΕΡΤ εν λειτουργία, η οποία αυτομάτως μεταφράζεται σε αδυναμία διακυβέρνησης, και στη χαμηλή τηλεθέση της δημόσιας τηλεόρασης, επιχείρημα που παραπέμπει στην αντίληψη του παραγόμενου αγαθού από τη δημόσια τηλεόραση όχι ως πολιτιστικού προϊόντος με σκοπό την εκπαίδευση των πολιτών αλλά ως εμπορικού προϊόντος που ο τηλεθεατής θα είναι ήδη εκπαιδευμένος να καταναλώνει. Το μέγεθος των αρνητικών συνεπειών, έστω και σε επίπεδο εν δυνάμει διακινδύνευσης, του εγχειρήματος γίνεται αντιληπτό μόνο σε συνδυασμό με ό,τι ειπώθηκε για τη σύνδεση της ελευθερίας των ΜΜΕ με τη δημοκρατία, την έλλειψη πλουραλισμού στην ενημέρωση που παρατηρείται στους τηλεοπτικούς σταθμούς στην χώρα μας και τη νομολογία του ΕΔΔΑ, βάσει της οποίας *«το κράτος οφείλει να παρέχει τις κατάλληλες εγγυήσεις κατά του πολιτικού ελέγχου από την εθνική ραδιοτηλεόραση, ιδίως όπου οι ιδιωτικοί σταθμοί αδυνατούν να προσφέρουν μια αυθεντική εναλλακτική λύση»* (Σισιλιάνος, 2013:403).

Σε τελική ανάλυση, όμως, το αν επήλθε πράγματι προσβολή του προαναφερθέντος πλουραλισμού στην ενημέρωση που απαιτείται σε μια δημοκρατική κοινωνία και επομένως και της ελευθερίας έκφρασης δια της παύσης λειτουργίας της ΕΡΤ, πρόκειται και για νομικό ζήτημα. Επ' αυτού, η Ολομέλεια του ΣτΕ, με την υπ' αριθμόν 1901/2014 απόφασή της, έκρινε κατά πλειοψηφία (με ψήφους 15 υπέρ και 10

¹⁵⁰ Βλ. συνέντευξη του δημοσιογράφου Αυγερόπουλου, Γ., στο HOTDOC, τ. 52, Μάιος 2014, σελ. 69, ο οποίος μάλιστα γύρισε και ντοκιμαντέρ με τίτλο «Το χαμένο σήμα της δημοκρατίας» για το θέμα της παύσης της λειτουργίας της ΕΡΤ.

κατά¹⁵¹) συνταγματικό, νόμιμο και μη αντίθετο στην ευρωπαϊκή νομοθεσία το κλείσιμο της ΕΡΤ στις 12 Ιουνίου του 2013, απορρίπτοντας την αίτηση της «Πανελληνίας Ομοσπονδίας Συλλόγων Προσωπικού Επιχειρήσεων Ραδιοφωνίας - Τηλεόρασης» (ΠΟΣΠΕΡΤ) και του πρόεδρου της Παναγιώτη Καλφαγιάννη λόγω του ότι το κλείσιμο ήταν προσωρινό, αφού μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα δημιουργήθηκε και εξέπεμψε σήμα ο νέος φορέας της δημόσιας τηλεόρασης. Συγκεκριμένα, έκρινε πως από το άρθρο 15 Σ. δεν προκύπτει ότι επιβάλλεται η λειτουργία δημόσιου φορέα ραδιοτηλεόρασης αλλά, αντιθέτως, τούτο ανήκει στη διακριτική ευχέρεια του νομοθέτη που θα το κρίνει με βάση την οικονομική δυνατότητα του κράτους σε κάθε συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Έκρινε, επίσης, ότι η κατάργηση της ΕΡΤ δεν αντίκειται στο άρθρο 10 της ΕΣΔΑ ή στον ΧΘΔ της ΕΕ και στη ΣΛΕΕ (πρωτόκολλο 29 σχετικά με το σύστημα δημόσιας ραδιοτηλεόρασης στα κράτη μέλη) από τη στιγμή που, πέραν των δημοσιονομικών λόγων, καταργήθηκε για να ιδρυθεί νέος φορέας δημόσιας ραδιοτηλεόρασης, σύμφωνα με τον νόμο 4173/2013, ενώ μέχρι τη λειτουργία του νέου φορέα, άρχισε να λειτουργεί μεταβατικός φορέας δημόσιας τηλεόρασης¹⁵².

Και άλλα όμως φαινόμενα παρατηρούνται στη χώρα μας που, παρά την ανωτέρω σημασία του τύπου, τουλάχιστον σε πρώτο επίπεδο φαίνεται να υπονομεύουν το θεσμικό του ρόλο, όπως η ποινικοποίηση του πολιτικού λόγου. Παραδείγματος χάριν, μετά από μήνυση βουλευτή του κόμματος των Ανεξάρτητων Ελλήνων και συγκεκριμένα της Ραχήλ Μακρή, συνελήφθη η δημοσιογράφος Δέσποινα Κονταράκη για το δημοσίευμα στην εφημερίδα «Ελεύθερος Τύπος της Κυριακής» ότι *«η αλήστου μνήμης κραυγή της ανεκδιήγητης Ραχήλ Μακρή των ΑΝ.ΕΛ., «ότι βάζετε αθώους στη φυλακή»¹⁵³, είναι το λιγότερο τραγική. Ανευθυνότητα, η Ραχήλ Μακρή βάφτισε αθώους εκείνους που έδιναν εντολές ή συμμετείχαν στα τάγματα εφόδου, που ξεχύνονταν τις νύχτες στους δρόμους προς αναζήτηση θυμάτων. Εκείνους που έθρεψαν το μίσος και*

¹⁵¹ Οι δέκα σύμβουλοι Επικρατείας, που μειοψήφησαν, υποστήριξαν ότι η κατάργηση της ΕΡΤ και των θυγατρικών της προσκρούει στο άρθρο 15 Σ. αναφέροντας, μεταξύ άλλων, ότι «ο νομοθέτης δεν επιτρέπεται να καταργήσει το φορέα της δημόσιας ραδιοτηλεόρασης και δη επ' αόριστον». Μάλιστα, προσθέτουν, «η υποχρέωση αυτή του νομοθέτη, συναπτόμενη και με την τήρηση της αρχής της συνεχούς λειτουργίας της δημόσιας υπηρεσίας, καθίσταται ακόμη εντονότερη στην προκειμένη περίπτωση, λόγω του ότι οι ιδιωτικοί φορείς ραδιοτηλεόρασης λειτουργούν παρανόμως μέχρι σήμερα με την ανοχή της Πολιτείας».

¹⁵² Βλ. <http://www.skai.gr/news/greece/article/258709/ste-sudagmatiko-nomimo-kai-sumfono-me-tin-europaiki-nomothesia-to-kleisimo-tis-ert/>

¹⁵³ Μετά τη δημοσίευση του βίντεο, στις αρχές Απριλίου του 2014, από τον βουλευτή της Χ.Α. Ηλία Κασιδιάρη με τη συνομιλία του ιδίου με τον πρώην γενικό γραμματέα της Κυβέρνησης Μπαλτάκο, στο οποίο ο δεύτερος αποδέχεται την έλλειψη στοιχείων για τη φυλάκιση των βουλευτών της Χ.Α. αποδίδοντάς την σε κυβερνητική παρέμβαση (των υπουργών Δένδια, Αθανασίου), βλ. <http://news.in.gr/greece/article/?aid=1231308256>.

οδήγησαν στις δολοφονίες του Παύλου Φύσσα και του Σάχζαντ Λουγκμάν»¹⁵⁴. Η υποβολή μηνυτήριας αναφοράς και η επακόλουθη σύλληψη της δημοσιογράφου προκάλεσε την αντίδραση της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Ενώσεων Συντακτών (ΠΟΕΣΥ) και της Ένωσης Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων Αθηνών (ΕΣΗΕΑ)¹⁵⁵. Αξίζει να σημειωθεί πως την επομένη του συμβάντος η βουλευτής των Ανεξάρτητων Ελλήνων κατήγγειλε την εφημερίδα «Ελεύθερος Τύπος» για τη δημοσιοποίηση της μήνυσής της, των στοιχείων της κατοικίας της και της ταυτότητάς της κατά παράβαση, όπως υποστήριξε, των προσωπικών της δεδομένων. Υποστήριξε, δε, πως το δημοσίευμα είχε στόχο να «βλάψει την σωματική της ακεραιότητα και να στρέψει συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες εναντίον της»¹⁵⁶.

Μύνυση, επίσης, θα καταθέσει - κατά τα λεγόμενα του ιδίου - και ο υπουργός δικαιοσύνης Αθανασίου κατά του HOTDOC και του δημοσιογράφου Βαξεβάνη για δημοσίευμα στο ως άνω έντυπο σχετικά με εκ μέρους του υπουργού απόκρυψη περιουσιακών στοιχείων από τη δήλωση πόθεν έσχες¹⁵⁷.

Τονίζεται, πως το ίδιο το Σύνταγμα (άρθρο 14 παρ. 5) προβλέπει ότι «Καθένας ο οποίος θίγεται από ανακριβές δημοσίευμα ή εκπομπή έχει δικαίωμα απάντησης το δε μέσο ενημέρωσης έχει αντιστοίχως υποχρέωση πλήρους και άμεσης επανόρθωσης. Καθένας ο οποίος θίγεται από υβριστικό ή δυσφημιστικό δημοσίευμα ή εκπομπή έχει, επίσης, δικαίωμα απάντησης, το δε μέσο ενημέρωσης έχει αντιστοίχως υποχρέωση άμεσης δημοσίευσης ή μετάδοσης της απάντησης...». Το ανωτέρω δικαίωμα αποτελεί συνήθη κύρωση στον τύπο και, με βάση το ΕΔΔΑ, εμπίπτει στο πεδίο προστασίας του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ αποτελώντας σημαντικό στοιχείο της ελευθερίας της έκφρασης, «εκπορευόμενο από την ανάγκη αμφισβήτησης αναληθών πληροφοριών και εξασφάλισης του πλουραλισμού των απόψεων» (Σισιλιάνος, 2013:402). Διατυπώνεται, πάντως, η άποψη πως το δικαίωμα απάντησης δεν επαρκεί καθώς έχουν ήδη δημιουργηθεί αλγινές εντυπώσεις στο κοινό (Χρυσόγονος, 2002:290).

Περαιτέρω, η μήνυση κατά προσώπου που θεωρούμε ότι μας προσβάλλει αποτελεί αναφαίρετο δικαίωμα του καθενός από εμάς, τελικός, δε, κριτής του αν έχει

¹⁵⁴ Βλ. http://www.enikos.gr/society/226145_Synelh8h_dhmosiografos_meta_apo_mhnysh_.html με ημερομηνία πρόσβασης την 7^η Απριλίου 2014.

¹⁵⁵ Βλ. <http://www.tvxs.gr/news/ellada/sto-stoxastro-i-raxil-makri-gia-tin-minysi-se-dimosiografoys> με ημερομηνία πρόσβασης την 7^η Απριλίου 2014.

¹⁵⁶ Βλ. http://www.enikos.gr/politics/226278_Raxhl_Makrh_sto_enikosgr:_Kindynevei_h_.html με ημερομηνία πρόσβασης την 8^η Απριλίου 2014.

¹⁵⁷ Βλ. <http://www.tanea.gr/news/greece/article/5137807/mhnysh-kata-hot-doc-kai-baksebanh-tha-katathesei-o-athanasioy/> με ημερομηνία πρόσβασης την 5^η Ιουλίου 2014.

τελεστεί το αδίκημα της εξύβρισης και συκοφαντικής δυσφήμισης είναι το αρμόδιο δικαστήριο. Σύμφωνα, άλλωστε, με το άρθρο 10 παρ. 2 της ΕΣΔΑ, περιορισμός της ελευθερίας της έκφρασης, δηλαδή, της ελευθερίας της γνώμης, της λήψης και μετάδοσης πληροφοριών και ιδεών, είναι δυνατή, μεταξύ άλλων, «για την προστασία της υπόληψης ή των δικαιωμάτων των άλλων». Η υποστήριξη συγκεκριμένης θέσης, είτε υπέρ της βουλευτού είτε υπέρ της δημοσιογράφου, θα ήταν κάτι παρακινδυνευμένο με δεδομένο ότι η βουλευτής αρνείται ότι έχει προβεί σε τέτοια δήλωση και ζητεί να προσκομιστούν σχετικές αποδείξεις όπως τα πρακτικά της συνεδρίασης της Βουλής κλπ. Από την άλλη, βουλευτές άλλων κομμάτων υποστηρίζουν ότι πράγματι προέβη σε αυτές τις δηλώσεις.

Βέβαια, δεν μπορεί να αμφισβητηθεί πως η ποινικοποίηση της πολιτικής ζωής - αναμφίβολα η ελευθερία του τύπου εντάσσεται στην πολιτική ζωή μιας κοινωνίας - ευνοεί τον περιορισμό της ελευθερίας του τύπου και συνακόλουθα και της ελευθερίας της έκφρασης. Η ανωτέρω θέση επικυρώνεται από τη νομολογία του ΕΔΔΑ αν λάβουμε υπόψη τα όσα δέχτηκε το ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Lingens v. Austria*, της 8^{ης} Ιουλίου 1986¹⁵⁸, η οποία αφορούσε στην καταδίκη δημοσιογράφου από αυστριακά δικαστήρια για δυσφήμιση, έπειτα από δημοσίευσμά του με το οποίο αποκαλούσε τον αυστριακό καγκελάριο, Bruno Kreisky, «ανήθικο, ανάξιο και φτηνό ομορτυνιστή». Συγκεκριμένα, το ΕΔΔΑ έκρινε¹⁵⁹ πως «πρέπει να γίνει μια προσεκτική διάκριση μεταξύ γεγονότων και αξιολογικών κρίσεων. Η ύπαρξη γεγονότων μπορεί να αποδειχθεί ενώ η αλήθεια των αξιολογικών κρίσεων δεν είναι επιδεκτική απόδειξης»¹⁶⁰. Με βάση τα ανωτέρω, έκρινε πως το νομικό σύστημα που απαιτεί τέτοια απόδειξη και η με βάση αυτό τιμωρία δημοσιογράφου για τις αξιολογικές κρίσεις, στις οποίες προέβη, «αντιβαίνει στην ελευθερία της γνώμης, η οποία αποτελεί θεμελιώδες μέρος του δικαιώματος που διασφαλίζεται στο άρθρο 10 της ΕΣΔΑ». Ιδιαίτερο ρόλο έπαιξε για την κρίση του δικαστηρίου το ότι «τα γεγονότα στα οποία ο δημοσιογράφος βάσισε την αξιολογική του κρίση ήταν αδιαμφισβήτητα, όπως επίσης και η καλή του πίστη» αλλά και οι συνθήκες υπό τις οποίες το δημοσίευμα έλαβε χώρα¹⁶¹. Εξίσου σημαντικό είναι πως

¹⁵⁸ Η συγκεκριμένη απόφαση, που χρησιμοποιείται για να καταδειχθεί το εύρος της ανεκτικότητας που το ΕΔΔΑ κρίνει ότι απαιτεί η σωστή λειτουργία του πολιτικού συστήματος, αφορά δημοσίευμα που, όπως και στο ζήτημα της δήλωσης της βουλευτή του κόμματος των Ανεξαρτήτων Ελλήνων (αν υποθεθεί ότι έγινε), σχετίζεται με τον φασισμό και τους ναζί, αυτή τη φορά στην Αυστρία.

¹⁵⁹ Βλ. παράγραφο 46 της απόφασης.

¹⁶⁰ Βλ. και Σισιλιάνος, 2013:401.

¹⁶¹ Βλ. παράγραφο 43 της απόφασης όπου αναφέρεται ότι «*regard must be had to the background against which these articles were written*».

το ΕΔΔΑ με την απόφασή του αυτή δέχθηκε πως «Η ελευθερία του τύπου, επιπροσθέτως, παρέχει στο κοινό ένα από τα καλύτερα μέσα για τη διαπίστωση και το σχηματισμό γνώμης για τις ιδέες και τις συμπεριφορές των πολιτικών ηγετών. Γενικότερα, η ελευθερία του πολιτικού διαλόγου βρίσκεται στον πυρήνα της έννοιας της δημοκρατικής κοινωνίας που κυριαρχεί σε ολόκληρη την ΕΣΔΑ. Τα όρια της αποδεκτής κριτικής είναι, κατ' αναλογία, ευρύτερα για έναν πολιτικό σε σύγκριση με έναν ιδιώτη. Αντίθετα προς τον τελευταίο, ο πολιτικός αναπόφευκτα και εν γνώσει του θέτει τον εαυτό του σε στενό έλεγχο κάθε του λέξης και πράξης τόσο από τους δημοσιογράφους όσο και από το κοινό συνολικά και πρέπει, επομένως, να επιδεικνύει μεγαλύτερο βαθμό ανοχής»¹⁶². Αναμφίβολα, το άρθρο 10 παρ. 2 της ΕΣΔΑ, επιτρέπει να προστατεύεται ο σεβασμός των άλλων, δηλαδή, όλων των ατόμων, και αυτή η προστασία επεκτείνεται και στους πολιτικούς, ακόμη και όταν ενεργούν ιδιωτικώς, αλλά σε αυτές τις περιπτώσεις η προστασία αυτή θα πρέπει να σταθμίζεται σε σχέση με το συμφέρον της ανοιχτής συζήτησης πολιτικών θεμάτων»¹⁶³.

Από την άλλη, ξεκάθαρο πλήγμα στην ελευθερία του τύπου και της ελευθερίας της έκφρασης αποτέλεσε η σύλληψη του δημοσιογράφου και εκδότη του περιοδικού HOTDOC, Βαξεβάνη Κώστα, τον Οκτώβριο του 2012, για παραβίαση προσωπικών δεδομένων μετά την εκ μέρους του δημοσιοποίηση της λίστας Λαγκάρντ. Η σύλληψη προκάλεσε αντιδράσεις, όπως αυτή του προέδρου και του ΔΣ της ΕΣΗΕΑ, που με τις ανακοινώσεις τους¹⁶⁴ κατήγγειλαν την υποκριτική σπουδή της Εισαγγελίας να οδηγήσει το δικαίωμα στην ενημέρωση στο Αυτόφωρο και του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών που σε σχετική ανακοίνωσή του¹⁶⁵ εξέφρασε την έκπληξή του για την παροιμιώδη ταχύτητα της αυτεπάγγελτης κίνησης της αυτόφωρης διαδικασίας στηλιτεύοντας τη μονομερή ευαισθησία των αρμοδίων αρχών που εκπέμπει στην κοινωνία το μήνυμα πως οι δημοκρατικοί θεσμοί στοχεύουν αποκλειστικά στην προστασία του συστήματος εξουσίας. Την ανησυχία του εξέφρασε και ο Οργανισμός για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη (ΟΑΣΕ)¹⁶⁶. Πάντως, τόσο

¹⁶² Βλ. και Σισιλιάνος, 2013:405-406 για την ελευθερία της έκφρασης στον πολιτικό λόγο μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο του δημόσιου διαλόγου.

¹⁶³ Βλ. παράγραφο 42 της απόφασης.

¹⁶⁴ Βλ. http://news247.gr/eidiseis/antidraseis_gia_to_entalma_sullhpsis_se_varos_vaksevanh.1986574.html και http://www.enikos.gr/media/92271.H_ESHEA_gia_Baxevanh_.html, με ημερομηνία πρόσβασης την 13^η Ιουλίου 2014.

¹⁶⁵ Βλ. <http://www.inewsgr.com/9/sto-plevro-tou-vaxevani-o-dikigorikos-syllogos-athinon.htm>, με ημερομηνία πρόσβασης την 13^η Ιουλίου 2014.

¹⁶⁶ Βλ. <http://www.inewsgr.com/9/sto-plevro-tou-vaxevani-o-dikigorikos-syllogos-athinon.htm>, με ημερομηνία πρόσβασης την 13^η Ιουλίου 2014.

πρωτοδίκως όσο και στο εφετείο μετά την έφεση της Εισαγγελίας, ο δημοσιογράφος αθωώθηκε¹⁶⁷.

Προχωρώντας στην παράθεση παραδειγμάτων που επιβεβαιώνουν την κακή ποιότητα των τηλεοπτικών προγραμμάτων και την έλλειψη πλουραλισμού στα ΜΜΕ της χώρας μας την εξεταζόμενη περίοδο των τελευταίων ετών δεν θα μπορούσε να παραληφθεί μια αναφορά στον κατακλυσμό του ελληνικού τηλεοπτικού τοπίου από τουρκικές σειρές με το επιχείρημα ότι είναι πολύ φθηνότερες από τη δημιουργία μιας ελληνικής παραγωγής, γεγονός που δεν απαντά στο ερώτημα γιατί θα έπρεπε ειδικά τέτοιες τραγικές, για τη χώρα μας, στιγμές να επιλεγεί η λύση της προβολής τουρκικών και όχι άλλης εθνικότητας σειρών. Το ζήτημα απασχόλησε και την επιστημονική συνάντηση που πραγματοποιήθηκε στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, την 28^η Νοεμβρίου 2013, με τίτλο «Πολιτιστική διπλωματία και τουρκικά σίριαλ: Η επίδραση των τουρκικών σειρών στην Ελλάδα» που διοργάνωσε το Κέντρο Ανατολικών Σπουδών για τον πολιτισμό και την επικοινωνία του Παντείου Πανεπιστημίου. Στη συνάντηση αυτή επισημάνθηκαν οι κίνδυνοι από την προπαγάνδα δια της μυθοπλασίας που επιχειρείται - κατευθυνόμενη κυβερνητικά από την Τουρκία ή όχι δεν έχει σημασία - διαμέσου της προβολής των τουρκικών σειρών στην χώρα μας. Συγκεκριμένα, στοχεύουν με την προσέγγιση του άλλου, ως πρακτική εφαρμογή της θεωρίας της επαφής, στην αποδόμηση της εικόνας της Τουρκίας και στη δημιουργία μιας νέας ώστε να εκλείψουν τα αρνητικά στερεότυπα στην αντίληψη των Ελλήνων για τους Τούρκους. Τούτο όμως, όπως χαρακτηριστικά επισημάνθηκε, *«θεραπεύει το σύμπτωμα αλλά όχι την ασθένεια»* αφού, αντιλαμβάνεται τα προβλήματα στις ελληνοτουρκικές σχέσεις ως αποτέλεσμα στερεοτύπων και όχι ενός υπαρκτού ανταγωνισμού και μιας πραγματικής σύγκρουσης συμφερόντων. Το ίδιο πραγματική είναι και η τουρκική επιθετικότητα, η δε απόκρυψη των προβλημάτων στις ελληνοτουρκικές σχέσεις π.χ. δια της μη μετάδοσης των συχνών παραβιάσεων του ελληνικού εναέριου χώρου και δια του βομβαρδισμού των ελλήνων τηλεθεατών με χαμηλής ποιότητας τουρκικά σίριαλ, μόνο επικίνδυνη μπορεί να χαρακτηριστεί. Δεν θα πρέπει, άλλωστε, να λησμονούμε πως η διεθνοπολιτική ισχύς στηρίζεται σε αφηγήματα ισχύος, σε αφηγήσεις που συγκροτούν την εθνική

¹⁶⁷ Βλ. <http://www.skai.gr/news/greece/article/246776/athoos-kai-sto-efeteio-o-kostas-vaxevanis-gia-ti-lista-lagard/>, με ημερομηνία πρόσβασης την 13^η Ιουλίου 2014.

αυτοεικόνα¹⁶⁸. Με βάση την ανωτέρω παραδοχή, οι τηλεοπτικοί σταθμοί που προβάλλουν τουρκικές σειρές προσφέρουν υπηρεσίες στο νεοοθωμανισμό, παρέχοντάς του βήμα προβολής αλλά και έμμεσης επιβολής της νέας εικόνας της Τουρκίας. Οι σταθμοί αυτοί έρχονται, κατά τον τρόπο αυτόν, σε αντίθεση με το θεσμικό ρόλο τους, έτσι όπως αυτός αποτυπώνεται στο ίδιο το Σύνταγμα (Νικόπουλος, 2013:321). Το κράτος δεν έχει την πολυτέλεια να μένει απαθές αλλά οφείλει να ασκήσει τον ελεγκτικό του ρόλο, σε αντίθετη, δε, περίπτωση, διακινδυνεύει να θεωρηθεί συνένοχο στον εκτουρκισμό των πολιτών¹⁶⁹.

Παρόμοιο παράδειγμα με αυτό της προβολής των τουρκικών σειρών, το ότι ο τηλεοπτικός σταθμός ΣΚΑΙ θεώρησε καταλληλότερο χρονικό διάστημα για την προβολή της σειράς «1821» - που από πολλούς εκλήφθηκε ως προσπάθεια αποδόμησης των ηρώων του 1821 και της ίδιας της επανάστασης (Νικόπουλος, 2013:321) - , άσχετα με την ακρίβεια ή όχι των όσων διαλαμβάνονται στη σειρά, με χορηγό μάλιστα την Εθνική Τράπεζα, τον Ιανουάριο του 2011. Ο ίδιος σταθμός, φέτος, προέβαλε την ανωτέρω σειρά την ημέρα της επετείου της επανάστασης του 1821 και τη σειρά «Ιησούς: Θεωρίες συνωμοσίας», όπου διατυπώνονται αμφιλεγόμενες απόψεις για τον Χριστό, τη Μεγάλη Εβδομάδα, γεγονός που προκάλεσε την αντίδραση του Μητροπολίτη Πειραιώς Σεραφείμ, ο οποίος εξέδωσε ανακοίνωση με την οποία καταλόγισε στον ΣΚΑΙ «...απαράδεκτη, και σαφώς αντιχριστιανική και απάνθρωπη συμπεριφορά...» θεωρώντας τη «...διάδοση των αισχών του Σιωνιστικού λόμπι...» και «βλάσφημη ενέργεια κατά της Αγίας Εκκλησίας»¹⁷⁰. Βέβαια, αν θέλουμε να μιλήσουμε με όρους τηλεοπτικούς ή όρους κέρδους μιας επιχείρησης, είναι λογικό σειρές με θρησκευτικό περιεχόμενο, είτε υπέρ του χριστιανισμού είτε όχι, να προκαλούν το ενδιαφέρον των τηλεθεατών τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο και επομένως η επιλογή ενός καναλιού να προβάλλει τέτοιες σειρές τη Μεγάλη Εβδομάδα φαντάζει απολύτως φυσιολογική. Το ζήτημα του αν πρέπει να προβάλλονται στη χώρα μας σειρές που

¹⁶⁸ Βλ. <http://www.youtube.com/watch?v=VpR3zc3q0Hs> και <http://www.kans.gr/> ομιλία του Αθ.Ν. Σαμαρά, λέκτορα Διεθνούς και Πολιτικής Επικοινωνίας στο Πανεπιστήμιο Πειραιώς, με ημερομηνία πρόσβασης την 4^η Μαΐου 2014.

¹⁶⁹ Τα όσα ανωτέρω αναφέρθηκαν δε νομιμοποιούν φυσικά επιθέσεις κατά των ΜΜΕ, όπως την επίθεση της Χ.Α. στον τηλεοπτικό σταθμό ΜΕΓΑ, το Μάρτιο του 2013, από 500 περίπου οπαδούς και μέλη της μετά από συγκέντρωσή τους για να διαμαρτυρηθούν για την προβολή από τον τηλεοπτικό σταθμό τουρκικών σειρών την ημέρα της εθνικής επετείου. Στην επίθεση συμμετείχαν και μερικοί βουλευτές της Χ.Α. με χαρακτηριστικότερο τον κοινοβουλευτικό της εκπρόσωπο, Παππά Χρήστο, ο οποίος ούρλησε δημόσια στην είσοδο του σταθμού.

¹⁷⁰ Βλ. http://www.enikos.gr/society/228975,Peiraiws_Serafeim:_Antixristianikh_kai_html, με ημερομηνία πρόσβασης την 18-5-2014.

διατυπώνουν, όπως ειπώθηκε και ανωτέρω, αμφιλεγόμενες θέσεις για τον Χριστό και τον Χριστιανισμό γενικότερα ή για την ιστορία μας, όπως στην περίπτωση της σειράς «1821», αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα λειτουργίας της ελευθερίας της έκφρασης με την έννοια ότι δεν φαίνεται να υπάρχει έρεισμα για τη μη προβολή τους. Εξάλλου, ακόμη και ο τίτλος της θρησκευτικής εκπομπής (Θεωρίες συνωμοσίας) παραπέμπει στο ότι οι απόψεις που θα διατυπωθούν σε αυτήν δεν απαιτούν να εκλαμβάνονται ως η απόλυτη και μοναδική αλήθεια, κάθε άλλο μάλιστα. Σε ό,τι αφορά τη σειρά «1821», κάθε λόγος έχει και αντίλογο, και ο διάλογος, πότε με επιχειρήματα που προκύπτουν από μελέτη των πηγών, πότε αναγόμενα σε συνωμοσιολογικά σενάρια, σε κάθε περίπτωση επιφέρει την αναγκαία διάδραση που μπορεί να εξελιχθεί σε ζύμωση ή έστω ερέθισμα για περαιτέρω έρευνα και εντέλει γνώση επί θεμάτων που, ενδεχομένως, μέχρι τότε να θεωρούσαμε δεδομένα, αρκούμενοι σε μια επιφανειακή και πρωτόλεια γνώση ή εντύπωση.

Οφείλει να αναγνωρίσει κανείς πως η ως άνω περιγραφείσα κατάσταση σχετικά με την απόλαυση της ελευθερίας του τύπου και των ΜΜΕ γενικότερα στην χώρα μας δεν είναι ενθαρρυντική. Τις ανησυχίες μας μοιράζονται (επιβεβαιώνοντας την αξιολόγησή μας) και δύο εκθέσεις, αυτή του State Department και του Freedom House¹⁷¹.

Καταρχάς, η έκθεση του United States Department of State, του 2013, για την προστασία των ΔτΑ στην χώρα μας συμπεριλαμβάνει την περιγραφή της σύλληψης δύο φωτορεπόρτερ, τον Απρίλιο του 2013, επειδή φωτογράφιζαν αστυνομικούς την ώρα διαδήλωσης κατά της λογοκρισίας, το κλείσιμο της ΕΡΤ και ό,τι επακολούθησε, φαινόμενα βίας και απειλών κατά δημοσιογράφων, που κυρίως σχετιζόνταν με την Χ.Α., αλλά και την αθώωση του δημοσιογράφου Βαξεβάνη για την υπόθεση δημοσίευσης της λίστας Λαγκάρντ¹⁷².

Τέλος, τα μελανά χρώματα με τα οποία αποτυπώσαμε τον τρόπο λειτουργίας των ΜΜΕ επικυρώνονται από την κατάταξη της Ελλάδας στην χειρότερη μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ θέση σε ό,τι αφορά την ελευθερία του τύπου. Τούτο τουλάχιστον προκύπτει από την έκθεση του Freedom House, του 2014, για την ελευθερία του τύπου σε παγκόσμιο επίπεδο, στην οποία έκθεση η χώρα μας

¹⁷¹ Ανεξάρτητος αμερικανικός οργανισμός με ρόλο περιφρούρησης και επέκτασης της ελευθερίας στον κόσμο βλ. <http://freedomhouse.org/about-us#.U3b5J9KSyi1>, με ημερομηνία πρόσβασης την 17^η Μαΐου 2014.

¹⁷² Βλ. <http://www.state.gov/documents/organization/220496.pdf>, σελ. 12-13.

κατατάσσεται στις μερικώς ελεύθερες χώρες¹⁷³ και στην 92^η θέση μεταξύ 197 χωρών¹⁷⁴. Μάλιστα, στη χώρα μας παρατηρήθηκε η μεγαλύτερη πτώση στο επίπεδο ελευθερίας του τύπου από το 2009 έως το 2013 μεταξύ των χωρών αυτών¹⁷⁵. Η χειροτέρευση της θέσης της χώρας μας στην ανωτέρω κατάταξη από το 2012 έως και το 2013 οφείλεται κυρίως στο ξαφνικό κλείσιμο της EPT, στην αύξηση των υποθέσεων δια του τύπου δυσφήμισης καθώς και στην αδιαφανή διαδικασία απονομής των αδειών τηλεπικοινωνίας¹⁷⁶. Πράγματι, η εκ μέρους του κράτους ανοχή της παράνομης λειτουργίας των τηλεοπτικών και ραδιοφωνικών σταθμών¹⁷⁷ δημιουργεί εξαρτήσεις και επομένως κρίνεται ασύμβατη με τον σκοπό του πλουραλισμού της πληροφόρησης. Εξάλλου, το γεγονός πως σε παγκόσμιο επίπεδο ο βαθμός στον οποίο οι πολίτες απολαμβάνουν το αγαθό της ελευθερίας του τύπου βρίσκεται στο χαμηλότερο σημείο της τελευταίας δεκαετίας δεν θα πρέπει να μας παρηγορεί αλλά να μας ανησυχεί ακόμη περισσότερο¹⁷⁸.

3.6. Εκκλησία και ελευθερία της έκφρασης

Αν και η στάση της εκκλησίας απέναντι σε ζητήματα που σχετίζονται κατ' ουσίαν με τη στάση της απέναντι στην ίδια την ελευθερία της έκφρασης φαίνεται εκ πρώτης όψεως να μη διαφοροποιείται σε σχέση με τα προηγούμενα της κρίσης χρόνια, επιλέχθηκε να συμπεριληφθεί στην παρούσα εργασία, έστω ως τελευταίος σταθμός στην περιπλάνησή μας, αφενός λόγω της έντασης των αντιδράσεων των εκπροσώπων της αφετέρου προκειμένου να διαγνωσθούν οι συμμαχίες της για τη διατήρηση

¹⁷³ Στην κατάσταση αυτή είχε ταξινομηθεί ήδη από το 2012 βλ. http://freedomhouse.org/sites/default/files/FOTP2014_Overview_Essay.pdf, σελ. 12 Έκθεσης, με ημερομηνία πρόσβασης την 17^η Μαΐου 2014.

¹⁷⁴ Βλ. περιοδικό HOTDOC, τεύχος 52, Μαΐου 2014, σελ 76 και <http://freedomhouse.org/report/freedom-press-2014/press-freedom-rankings#.U3byS9KSyi1>, με ημερομηνία πρόσβασης την 17^η Μαΐου 2014.

¹⁷⁵ Βλ. http://freedomhouse.org/sites/default/files/FOTP2014_Overview_Essay.pdf, σελ. 6 Έκθεσης, με ημερομηνία πρόσβασης την 17^η Μαΐου 2014.

¹⁷⁶ Βλ. http://freedomhouse.org/sites/default/files/FOTP2014_Overview_Essay.pdf, σελ. 12 Έκθεσης, με ημερομηνία πρόσβασης την 17^η Μαΐου 2014.

¹⁷⁷ Με την υπ' αριθμ. 1206/2012 απόφαση του ΣτΕ έγινε δεκτό ότι «τα άρθρα 5, 5^α και 14 του Συντάγματος κατοχυρώνουν την ελευθερία της έκφρασης, βασική εκδήλωση της οποίας αποτελεί το δικαίωμα του καθενός να διαδίδει μέσω του τύπου, της ραδιοφωνίας και της τηλεόρασης ειδήσεις, σχόλια και απόψεις (δικαίωμα του πληροφορείν - βλ. Ολομέλεια ΣτΕ 1213/2010), υπό την επιφύλαξη, όμως, των συνταγματικών αρχών της ισότητας και του κράτους δικαίου, που παραβιάζονται με την επ' αόριστον ανοχή της λειτουργίας ραδιοφωνικών σταθμών που ιδρύθηκαν και λειτουργούν παρανόμως, χωρίς διοικητική άδεια», Βλ. Δίκαιο Μέσων Ενημέρωσης και Επικοινωνίας, Απρ-Μάϊ-Ιούν. 2012, τ. 34, σελ. 237. Σημειώνεται, πάντως, ότι η ως άνω απόφαση παραπέμπει στην Ολομέλεια του ΣτΕ για την εξέταση του ζητήματος της αντισυνταγματικότητας των διατάξεων που αφορούν την παράταση λειτουργίας των παρανόμως λειτουργούντων ραδιοφωνικών σταθμών.

¹⁷⁸ Βλ. <http://www.freedomhouse.org/report/freedom-press/freedom-press-2014#.U3bx79KSyi0>, με ημερομηνία πρόσβασης την 17^η Μαΐου 2014.

(τουλάχιστον) του ρόλου της στην ελληνική κοινωνία, με θύμα, πολλές φορές, των συμμαχιών του συντηρητισμού, την ελευθερία της έκφρασης.

Υποστηρίζεται πως στην χώρα μας παρατηρείται διαχρονικά δυσπιστία τόσο του κράτους όσο και της κοινωνίας απέναντι στην *εθνική, εθνοτική και θρησκευτική*, μεταξύ άλλων, διαφορετικότητα λόγω ελλείμματος φιλελευθερισμού (Αλιβιζάτος, 2011:670). Ενώ το διακύβευμα της εισαγωγής στην χώρα μας στοιχείων εκ των λοιπών συνταγμάτων των δυτικών χωρών καθώς και πιο πρόσφατα της σύμπλευσης με τη νομολογία του ΕΔΔΑ και του ΔΕΕ είναι η χώρα να καταστεί αναπόσπαστο τμήμα του δυτικού συνταγματικού πολιτισμού άνευ αστερίσκων, πολλές φορές, η προσπάθεια αυτή εκλαμβάνεται ως απόπειρα διάβρωσης των ελληνικών παραδόσεων. Θα έλεγε κανείς πως η Ελλάδα αποτελεί πεδίο μάχης νεωτερικών και προνεωτερικών στοιχείων (Αλιβιζάτος, 2011:672-673). Η μετάβαση δεν ολοκληρώνεται όσο το ζήτημα της απόλαυσης δικαιωμάτων, όπως η ελευθερία της έκφρασης ανεξαρτήτως θρησκεύματος, γίνεται αντικείμενο πολιτικής εκμετάλλευσης είτε από πολιτευτές σε τοπικό επίπεδο είτε από κόμματα που διαγωνίζονται μεταξύ τους στο ποιο θα έχει την πιο συντηρητική ατζέντα. Εξάλλου, κεντρικό ρόλο κατέχει στη μάχη αυτή ο μη διαχωρισμός του κράτους από την εκκλησία, με την τελευταία να διεκδικεί - όχι κατ' ανάγκην με την ηγεσία της καθώς αυτό εξαρτάται από την προσωπικότητα του εκάστοτε αρχιεπισκόπου, αλλά διαμέσου, κυρίως, του ανώτατου κλήρου, συνήθως μητροπολιτών - ενεργότερο ρόλο στη δημόσια και ιδιωτική ζωή των πολιτών, ακόμη και λόγο για τα κοινά. Οι ανωτέρω διαπιστώσεις προκύπτουν από συγκεκριμένες δηλώσεις και παρεμβάσεις των πολιτικών και θρησκευτικών παραγόντων που παρατίθενται κατωτέρω.

Το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας αλλά και της ελευθερίας της έκφρασης αποτέλεσαν «θύματα» του προεκλογικού αγώνα για την τοπική αυτοδιοίκηση στη χώρα μας. Συγκεκριμένα, ο υποψήφιος κ. Άρης Σπηλιωτόπουλος δήλωσε πως *«Η συμμετοχική δημοκρατία είναι αυτό στο οποίο πιστεύω και το υποστήριζα πάντα. Και αυτό στην πράξη σημαίνει συγκεκριμένους θεσμούς και πολιτικές πρακτικές για να συμμετέχει στην λήψη των αποφάσεων για θέματα μείζονος ενδιαφέροντος, η κοινωνία των πολιτών»* προσθέτοντας ότι *«Το τοπικό δημοψήφισμα είναι τέτοιος θεσμός και η υπόθεση του τζαμιού τέτοιο ζήτημα. Δεν είναι ζήτημα για να εφαρμόσω την άποψή μου αλλά για να εκφραστεί άμεσα η κοινωνία»*. Στη συνέχεια αντιδράσεων από άλλα κόμματα (ΠΑΣΟΚ, ΔΗΜΑΡ) και του συνυποψηφίου του κ.

Καμίνη για τις ανωτέρω δηλώσεις διευκρίνισε μέσω Twitter ότι «*Δεν συζητάμε για το αν οι μουσουλμάνοι πρέπει να έχουν λατρευτικό χώρο (αυτό εξυπακούεται) αλλά αν πρέπει να είναι στο κέντρο της Αθήνας!*». Όμως, η αντιμετώπιση του τζαμιού ως χωματερής είναι τουλάχιστον ανησυχητική καθώς σε περίπτωση που υιοθετούνταν μια τέτοια πρόταση είναι πιθανό το ενδεχόμενο στο σύνολο της Αθήνας ή και της Αττικής ολόκληρης ουδείς δήμος να επιθυμεί να δημιουργηθεί εντός του ένα τζαμί. Τότε πως θα υλοποιηθεί η αυτονόητη κατά τον ανωτέρω ανάγκη των μουσουλμάνων να έχουν λατρευτικό χώρο;¹⁷⁹ Ή μήπως το δικαίωμα στη διεξαγωγή «τοπικού» δημοψηφίσματος θα το απολαμβάνουν μόνο οι κάτοικοι ορισμένου δήμου; Είναι διαφορετικό πράγμα η συζήτηση για την επιλογή του τόπου δημιουργίας του τζαμιού και διαφορετικό η επίκληση της συμμετοχικής δημοκρατίας ως προεκλογικού «κράχτη» θυσιάζοντας στο βωμό της προσέλευσης ψήφων ένα ζήτημα τόσο σημαντικό, όπως ο σεβασμός στα ανθρώπινα δικαιώματα¹⁸⁰. Πάντως, το ΣτΕ με την υπ' αριθμ. 2399/2014 απόφασή του ενέκρινε ως νόμιμη την κρατική χρηματοδότηση για την κατασκευή ισλαμικού τεμένους στο Βοτανικό επί της Ιεράς Οδού.

Η ελευθερία της έκφρασης, στην περίπτωση του ομοφοβικού λόγου και γενικότερα των δικαιωμάτων των ομοφυλοφίλων αυτή τη φορά, θίγεται από φαινόμενα που φανερώνουν τον ρόλο της εκκλησίας στην χώρα μας και τις ιδεολογικές με αυτήν συγγένειες της πολιτικής εξουσίας. Πρόκειται για την συχνή χρήση αλγεινών χαρακτηρισμών για τους ομοφυλοφίλους από εκπροσώπους της εκκλησίας. Μάλιστα, η ιδιότητα του υβριστή (δημόσιο πρόσωπο και δη πνευματικός ταγός) προσδίδει άλλη βαρύτητα στην ύβρη¹⁸¹. Οι εκπρόσωποι της εκκλησίας απευθύνονται στο ποίμνιό τους με σκοπό αλλά και δυνατότητα επιρροής του. Και ενώ οι θρησκευτικές παραδόσεις είναι καθόλα σεβαστές, η κατ' επανάληψη διατύπωση ρατσιστικών και σεξιστικών θέσεων - που θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι επηρεάζει αθέμιτα και σίγουρα απρόκλητα και τον προεκλογικό αγώνα για την τοπική αυτοδιοίκηση στην περίπτωση των σχολίων που διατύπωσε σε κήρυγμά του ο μητροπολίτης Προικονήσου κ. Ιωσήφ για τον υποψήφιο στο δήμο της Αθήνας Γρηγόρη Βαλλιανάτο - επαναφέρει με ενάργεια το ζήτημα του διαχωρισμού κράτους - εκκλησίας. Συγκεκριμένα, δήλωσε «Ο

¹⁷⁹ Ας σημειωθεί πως η απουσία τζαμιού θεωρείται προσβολή του δικαιώματος της ελεύθερης έκφρασης των πεποιθήσεων των ατόμων (LABEL, 2000:76).

¹⁸⁰ Βλ. <http://news.in.gr/greece/article/?aid=1231309016> και <http://news.in.gr/greece/article/?aid=1231308405>, με ημερομηνία πρόσβασης την 4^η Απριλίου 2014.

¹⁸¹ Η άποψη πως οι υβριστικοί χαρακτηρισμοί «υπογραμμίζουν, με ένα είδος ηθικής αναστροφής, τον αναχρονιστικό χαρακτήρα του υβριστή» (Βανεγκέμ, 2005:64) δεν αναιρεί (και ίσως ούτε καν αμβλύνει) την επιρροή που ασκεί η έκφραση αυτών των απόψεων από την εκκλησία.

κόσμος έχει ξετσιπωθεί εντελώς. Αυτός που έχει λίγη αισχύνη, θεωρείται εξωγήινος», «βγήκε η πομπή στο δρόμο», «Ο άλλος ζητάει να τον ψηφίσει ο κόσμος, προβάλλοντας το ακατονόμαστο πάθος του. Το σινάφι των τοιούτων βγήκε και ζητάει την ψήφο μας. Ψηφίστε μας, γιατί έχουμε πάει με τόσους άνδρες ή είμαστε συνοδοί ή είμαστε φορείς του AIDS. Πλήρης ξετσιπωσιά»¹⁸².

Τέτοιες απόψεις βρίσκουν στήριγμα και ενθάρρυνση σε κυβερνητικές πολιτικές, όπως η μη συμπερίληψη των ομοφυλόφιλων ζευγαριών στο νόμο για το σύμφωνο ελευθέρως συμβίωσης που έχει ήδη διαπιστωθεί από το ΕΔΔΑ¹⁸³ ότι έρχεται σε αντίθεση με το άρθρο 14 και το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ και η επιδειχθείσα από τον υπουργό Δικαιοσύνης Χ. Αθανασίου έλλειψη διάθεσης άμεσης, τουλάχιστον, συμμόρφωσης με την καταδικαστική για τη χώρα μας απόφαση του ΕΔΔΑ¹⁸⁴. Εξάλλου, παρόμοια θέση για τους ομοφυλόφιλους είχε εκφράσει και μάλιστα αμέσως μετά την έκδοση της εν λόγω απόφασης του ΕΔΔΑ, ο μητροπολίτης Πειραιώς Σεραφείμ αναφωνώντας χαρακτηριστικά εναντίον των βουλευτών *«Ποιοι είστε εσείς, οι εκπρόσωποι της νεωτερικότητας, που τολμούν και βάζουν τους εαυτούς των πάνω από τον Θεό και καταργούν το Ευαγγέλιο και τη διδασκαλία των Αγίων Πατέρων;»* και απείλησε με αφορισμό όσους βουλευτές υπερψηφίσουν την επέκταση του συμφώνου συμβίωσης στα ομόφυλα ζευγάρια, υποστηρίζοντας ότι *«επιχειρείται το φοβερό αυτό αμάρτημα της ομοφυλοφιλίας, του κιναιδισμού, του σοδομισμού, της αρσενοκοιτίας, της παρά φύσιν ασέλγειας, που προεκτείνεται στην παιδεραστία και παιδοφιλία, να παρουσιασθεί ως φυσιολογική κατάσταση, ως απλή διαφορετικότητα»¹⁸⁵.*

Θεωρείται, σε κάθε περίπτωση, σημαντικό ότι στις 9 Φεβρουαρίου του 2012 εξεδόθη η πρώτη απόφαση του ΕΔΔΑ που εφαρμόζει την ελευθερία της έκφρασης στον σεξουαλικό προσανατολισμό. Συγκεκριμένα, στην υπόθεση Vejdeland κ.ά. κατά Σουηδίας, έκρινε αφενός ότι δεν στοιχειοθετείται παραβίαση του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ

¹⁸² Στο <http://www.gazzetta.gr/plus/article/596902/mitropolitiss-kata-vallianatoy-gia-toioytoys>, με ημερομηνία πρόσβασης την 10^η Απριλίου 2014.

¹⁸³ Με την από 7^η Νοεμβρίου 2013 απόφασή του στην υπόθεση Βαλλιανάτος και άλλοι κατά Ελλάδας [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{"fulltext":\["VALLIANATOS"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\],"itemid":\["001-128294"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{).

¹⁸⁴ «Είναι ένα πολύ σοβαρό θέμα που αφορά το αστικό δίκαιο. Περιμένουμε να δούμε το τελικό κείμενο της απόφασης του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου καθώς είναι διαφορούμενες οι εκδοχές που μας έρχονται, θα γίνει εσωτερική διαβούλευση με τους εκπροσώπους του ΠΑΣΟΚ που ήδη έχουν πάρει θετική θέση και θα αποφασίσουμε», βλ. <http://www.inewsgr.com/292/athanasiou-tha-perimeno-prota-tin-apofasi-tou-evropaikou-dikastiriou.htm>. Πάντως, μέχρι το Σεπτέμβριο του 2014 δεν έχει λάβει χώρα συμμόρφωση της χώρας μας με αποτέλεσμα η Ελλάδα να παραπεμφθεί εκ νέου στο ΕΔΔΑ μετά από νέα προσφυγή 162 ομόφυλων ζευγαριών, βλ. <http://news.in.gr/greece/article/?aid=1231336468>.

¹⁸⁵ Βλ. <http://www.tanea.gr/news/greece/article/5058198/o-mhtropolitiss-peiraiws-aforizei-thn-epektash-toy-symfwnoy-symbiwsis/>, με ημερομηνία πρόσβασης την 10^η Απριλίου 2014.

στην περίπτωση καταδίκης (για πρόκληση αναταραχής έναντι συγκεκριμένης ομάδας) ατόμων που διένειμαν σε γυμνάσιο της Σουηδίας έντυπο υλικό με προσβλητικά σχόλια κατά των ομοφυλοφίλων, όπως το ότι η ομοφυλοφιλία είναι μια «αποκλίνουσα σεξουαλική ροπή», έχει «ηθικά καταστροφικές επιπτώσεις επί της ουσίας της κοινωνίας» και είναι υπεύθυνη για την ανάπτυξη του ιού HIV και του AIDS (Σισιλιάνος, 2013:417), αφετέρου ότι οι διακρίσεις λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού είναι το ίδιο σοβαρές με τις φυλετικές και τις εκ καταγωγής ή χρώματος. Έκρινε, περαιτέρω, πως τα ως άνω σχόλια ακόμη κι αν δεν καλούν ευθέως σε πράξεις μίσους, συνιστούν σοβαρούς και επιβλαβείς ισχυρισμούς, τασσόμενο, έτσι, υπέρ της αναγκαιότητας του περιορισμού της ελευθερίας της έκφρασης στα πλαίσια μιας δημοκρατικής κοινωνίας, όπου είναι απαραίτητη η προστασία της φήμης και των δικαιωμάτων όλων¹⁸⁶. Άραγε, με βάση τα όσα έγιναν δεκτά από το ΕΔΔΑ στην ως άνω απόφασή του, πώς αξιολογούνται από την άποψη της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τα λεγόμενα των μητροπολιτών; Πώς θα πρέπει να αξιολογηθεί η δήλωση του μητροπολίτη Σεραφείμ ότι η ομοφυλοφιλία αποτελεί «... παρά φύσιν εκτροπή η οποία δεν παρατηρείται ούτε στα ζώα»¹⁸⁷; Δεν αποτελεί άραγε ρητορική μίσους που πρέπει με κάποιον τρόπο να αποδοκιμαστεί από την πολιτεία; Επίσης, η ανωτέρω απόφαση του ΕΔΔΑ έκρινε πρώτον, ότι η παρότρυνση σε μίσος δεν συνεπάγεται κατ' ανάγκην και πράξεις βίας και δεύτερον, ότι η προσβολή, γελοιοποίηση και συκοφάντηση συγκεκριμένων ομάδων αποτελεί επαρκές στοιχείο για την καταπολέμηση του ρατσιστικού λόγου από τις αρχές¹⁸⁸.

Κατά των ομοφυλοφίλων και συγκεκριμένα κατά της διεξαγωγής του Thessaloniki Pride, το οποίο χαρακτήρισε «αίσχος», στράφηκε και ο Μητροπολίτης Άνθιμος με δηλώσεις του τον Ιούνιο του 2014. Συνέχισε, λέγοντας πως πρόκειται για «μια διαστροφή της ανθρώπινης ύπαρξης»¹⁸⁹. Στο ίδιο πνεύμα και ο Μητροπολίτης Πειραιώς Σεραφείμ που σχολιάζοντας την πρόσφατη δολοφονία μιας άστεγης γυναίκας

¹⁸⁶ Βλ. *Δίκαιο Μέσων Ενημέρωσης και Επικοινωνίας*, Απρ-Μάϊ-Ιούν. 2012, τ. 34, σελ. 146-147 και [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{"fulltext":\["national youth"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\],"itemid":\["001-109046"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{) και Σισιλιάνος, 2013:417.

¹⁸⁷ <http://www.tanea.gr/news/greece/article/5058198/o-mhtropoliths-peiraiws-aforizei-thn-epektash-toy-symfwnoy-symbiwshs/>

¹⁸⁸ Βλ. *Δίκαιο Μέσων Ενημέρωσης και Επικοινωνίας*, Απρ-Μάϊ-Ιούν. 2012, τ. 34, σελ. 146-147 και [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{"fulltext":\["national youth"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\],"itemid":\["001-109046"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{).

¹⁸⁹ Βλ. <http://www.skai.gr/news/greece/article/260208/aishos-to-thessaloniki-pride-sumfona-me-ton-mitropolit-anthimo/> με ημερομηνία πρόσβασης την 18^η Ιουνίου 2014.

από έναν 22χρονο σατανιστή και τον σατανισμό γενικότερα καταφέρθηκε για ακόμη μια φορά κατά της ομοφυλοφιλίας και της διεξαγωγής των Athens και Thessaloniki Pride. Συγκεκριμένα, ανέφερε πως «...Η ανατροπή της ανθρώπινης οντολογίας και η καταδολίευση και άρνηση της ανθρώπινης μεταφυσικής και ο εγκλεισμός του ανθρωπίνου προσώπου στα όρια της ενδοκοσμικότητας έχουν περιβληθεί το στεφάνι της μοντέρνας αντίληψης όπως ξανασυνέβη πρόσφατα στην Αθήνα και την Θεσσαλονίκη με τη βορβορώδη διαφήμιση της ψυχοσωματικής εκτροπής και του ευτελισμού της ανθρώπινης σεξουαλικότητας....»¹⁹⁰.

Τα άμεσα αντανakλαστικά της εκκλησίας και των εκπροσώπων της δοκίμασε και ο συγγραφέας και (πρώην πια) μέλος του κόμματος «Το Ποτάμι», Ν. Δήμου, που παραιτήθηκε¹⁹¹ λόγω των αντιδράσεων που προκλήθηκαν όταν, μεταξύ άλλων¹⁹², δήλωσε, τον Απρίλιο του 2014, ότι «...Όσο πλησιάζει το Πάσχα και σκέπτομαι πως πάλι θα ξοδέψουμε χρήματα για να φέρουμε το (δήθεν) Άγιο Φως και να το υποδεχούμε με τιμές αρχηγού κράτους, γίνομαι εμμανής αντικληρικός. Και υποθέτω πως το ίδιο θα γινόταν και ο Ιησούς, που από ότι ξέρουμε, δεν πίστευε σε ειδωλολατρικά σύμβολα - και μάλλον θα μοίραζε τα χρήματα στους φτωχούς». Ο μητροπολίτης Καλαβρύτων Αμβρόσιος εξέφρασε την άποψη πως ο συγγραφέας θα έπρεπε να αφοριστεί «εάν υπήρχε στιβαρή εκκλησιαστική διοίκηση» ενώ προέβη και σε χαρακτηρισμούς, όπως «ασεβέστατο ανθρωπάκι» και «αθεόφοβος» για το συγγραφέα. Συγκεκριμένα, δήλωσε: «Ξεπρόβαλε και πάλι ο αθεόφοβος, για να προσβάλει την αγία Ορθοδοξία μας! Πρόκειται για το ανθρωπάκι, το δημοσιογράφο - στρεβλωτή και διαστρεβλωτή της αλήθειας δημοσιογράφο - Νίκο Δήμου! Είπεν ο αθεόφοβος, ότι το Άγιο Φως, το οποίο πηγάζει θαυματουργικά από τον Πανάγιο Τάφο του Χριστού μας, είναι μύθος, η δε ευλαβική αποδοχή του εκ μέρους των ευσεβών χριστιανών, συνιστά ειδωλολατρείαν!». Έτσι έβγαλε αυτό, που έκρυβε μέσα του, δηλ. την σαπίλα της ψυχής του, την ασέβεια προς τον Θεό! Και αυτό είναι φυσικό! Ο καθένας μας, της ευκαιρίας δοθείσης, βγάζει αυτό, που έχει μέσα του! Έτσι, λοιπόν, ο σκύλος γανγίζει! Ο γαΐδαρος γκαρίζει! Ο βάτραχος κράζει κοάξ-κοάξ! Και ο άθεος βγάζει προς τα έξω τη σαπίλα της ψυχής του! Εάν υπήρχε στιβαρά εκκλησιαστική Διοίκηση, τότε θα είχε εκδώσει ΑΦΟΡΙΣΜΟ για το ασεβέστατο αυτό ανθρωπάκι». Ο συγγραφέας απάντησε λέγοντας «Ευχαριστώ πολύ για το μήνυμα

¹⁹⁰ Βλ. http://www.enikos.gr/society/243969.Mhtropoliths_Serafeim:_Na_apagoreytoyn_o.html, με ημερομηνία πρόσβασης την 22^η Ιουνίου 2014.

¹⁹¹ Βλ. <http://www.kathimerini.gr/763281/article/epikairothta/politikh/paraith8hke-apo-to-potami-o-nikos-dhmoy>

¹⁹² Βλ. <http://www.protagon.gr/?i=protagon.el.article&id=33252> για το πλήρες άρθρο.

αγάπης δύο ημέρες πριν από το Πάσχα» ενώ οι δηλώσεις του μητροπολίτη προκάλεσαν και την έντονη αντίδραση της βουλευτή της Νέας Δημοκρατίας Φωτεινής Πιπιλή, η οποία κάλεσε τον αρχιεπίσκοπο Ιερώνυμο να προστατεύσει την ελευθερία της έκφρασης δηλώνοντας: «Μακαριώτατε Αρχιεπίσκοπε. Η βλασφημία Αμβρόσιου μας σοκάρισε. Δεν ταιριάζουν στην Ορθοδοξία φασιστοειδή»¹⁹³. Κι ενώ με βάση την κρίση του ΕΔΔΑ ότι η πλουραλιστική συζήτηση απαιτεί την παρουσίαση ακόμη και αιρετικών απόψεων, εφόσον δεν προτρέπουν στη βία (Σισιλιάνος, 2013:416-417), η άποψη του συγγραφέα φαίνεται συμβατή με την ΕΣΔΑ, ερωτηματικά δημιουργούνται για την σιωπή των αρμοδίων αρχών στην αντίδραση του Μητροπολίτη.

Τελευταίο παράδειγμα με το οποίο η Εκκλησία παρεμβαίνει στις εκλογές υπήρξε η θέση του Μητροπολίτη Μεσογαίας και Λαυρεωτικής Νικολάου πως οιοσδήποτε δεν ψηφίζει ανθρώπους που πιστεύουν στον Θεό αμαρτάνει. Συγκεκριμένα, παρότρυνε το ποίμνιό του να ψηφίσει «μόνον ανθρώπους που πιστεύουν στον Θεό, που τιμούν την ιστορία και τις παραδόσεις μας, που σέβονται τον εαυτό τους, που αγαπούν την Ελλάδα πάνω από τα συμφέροντά τους, πρόσωπα τίμια και με σεβασμό στην ιερή παρακαταθήκη που κληρονομήσαμε» καθώς «Πώς να εμπιστευθούμε ηγέτες δίχως σοβαρότητα και αρχές, δίχως φόβο Θεού και σεβασμό στην ιστορία, δίχως ευαισθησία πίστεως, δίχως σταθερές και αξίες; Αν σε τέτοιους εμπιστευθούμε την ψήφο μας, αμαρτάνουμε». Προλαβαίνει, δε, και όσους τυχόν καταλογίσουν στην παρέμβασή του υπέρβαση του ρόλου της εκκλησίας, παραπέμποντας στην κρισιμότητα των καιρών: «μας λένε ότι η Εκκλησία πρέπει να σιωπήσει. Δεν είναι δουλειά της να ταραξεί τον κόσμο. Είναι όμως αποστολή της να αφυπνίζει. Γι' αυτό και τώρα είναι η ώρα που πρέπει να μιλήσει. Αν πάλι σιωπήσουμε, τότε "και οι λίθοι κεκράζονται". Ας προσέξουμε πολύ σε αυτές τις εκλογές. Το μήνυμα που θα δώσουμε πρέπει να είναι πνευματικό». Συνεχίζει όμως παίρνοντας θέση για μια σειρά από θέματα καταφερόμενος κατά των πολιτικών: «η αλήθεια είναι ότι η ευθύνη γενικά των πολιτικών εκπροσώπων μας είναι μεγάλη. Αυτοί μας χάλασαν. Αυτοί μας έφτιαξαν μία κοινωνία ανεκτική στα ναρκωτικά, ασεβή στα ιερά, άτονη ή αναρχική στις αντιδράσεις. Αποποινικοποίησαν τη μοιχεία, νομιμοποίησαν τις αμβλώσεις, θεσμοθέτησαν τον πολιτικό γάμο και τις ανίερες συμβιώσεις, κατήγγησαν την αργία της Κυριακής. Και τώρα; Τώρα θέλουν να καίνε τους νεκρούς, να παντρεύουν άτομα του ιδίου φύλου, να παίρνουν τα όργανά μας εικάζοντας

¹⁹³ Βλ. http://www.enikos.gr/politics/228977,H_Pipilh_zhtaei_apo_ton_Ierwnymo_thn_apo.html, με ημερομηνία πρόσβασης την 18^η Μαΐου 2014.

τη συναίνεσή μας, να διευκολύνουν τους ανθρώπους να φεύγουν από αυτόν τον κόσμο με πολιτική κηδεία, αδιάβαστοι, δίχως μια προσευχή, δίχως μια ευλογία για την άλλη ζωή, με μοναδική σφραγίδα ένα μικρό ηλεκτρονικό τσιπάκι και ένα τεράστιο ψέμα μέσα και γύρω τους»¹⁹⁴.

Ένα σαφώς ειδικότερο ζήτημα, που σχετίζεται όμως με τα ανωτέρω και συγκεκριμένα με το ζήτημα των σχέσεων κράτους και εκκλησίας και την ελευθερία της έκφρασης, αποτελεί η ποινικοποίηση της βλασφημίας, η οποία στην Ελλάδα γίνεται δια του 7^{ου} Κεφαλαίου του ΠΚ με τίτλο «Επιβουλή της θρησκευτικής ειρήνης» και συγκεκριμένα δια των άρθρων 198 «Κακόβουλη βλασφημία¹⁹⁵» και 199 «Καθύβριση θρησκευμάτων».

Εκφράζεται, όμως, η άποψη πως τούτο συνιστά κατάλοιπο άλλων εποχών¹⁹⁶, «...ενός θρησκευτικού ολοκληρωτισμού ασυμβίβαστου με την ανθρώπινη πρόοδο» (Βανεγκέμ, 2005:21,22), περιορισμό της ελευθερίας έκφρασης, ότι η τελευταία πρέπει να είναι απεριόριστη και η βλασφημία όχι απλά ανεκτή αλλά και ποινικά και αξιολογικά αδιάφορη, άποψη που βρίσκει έρεισμα στη θέση ότι «καμιά ιδέα δεν μπορεί να απαιτεί σεβασμό, καμιά ομάδα δεν μπορεί να απαιτεί σεβασμό των πεποιθήσεών της. Μόνον τα πρόσωπα αξίζουν σεβασμό ...» (LABEL, 2000:10). Ειδικά για τη βλασφημία, υποστηρίζεται πως η ποινικοποίησή της δεν έρχεται σε προφανή αντίθεση με τη συνταγματική αρχή της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης αλλά αποτελεί θεμιτό περιορισμό της όταν εκφράζεται κατά τρόπο προσβλητικό προς την κρατικώς αναγνωρισμένη θρησκευτικότητα. Στο παρελθόν, η διάταξη του άρθρου 198 ΠΚ περί απαγόρευσης της βλασφημίας αποτέλεσε μέσο για τον περιορισμό της ελευθερίας έκφρασης, όπως στην περίπτωση της απόφασης 17115/1988 του Μονομελούς

¹⁹⁴ Βλ. <http://www.skai.gr/news/greece/article/257998/mitropolitismesogaias-psifiste-mono-anthropous-pou-pisteuoun-ston-theo-allios-amartanete/>, με ημερομηνία πρόσβασης την 18^η Μαΐου 2014.

¹⁹⁵ Με βάση την υπ' αριθμ. 1083/2004 απόφαση του Ε' τμήματος του Αρείου Πάγου που ερμηνεύει την παρ. 2 του άρθρου 198 του Ποινικού Κώδικα «Ως βλασφημία, με την οποία εκδηλώνεται η έλλειψη του οφειλομένου σεβασμού προς τα θεία, νοείται, κατά την έννοια της διατάξεως αυτής, η οποιαδήποτε προφορική ή έγγραφη εκδήλωση που ενέχει χλευασμό ή προσβλητικές, απρεπείς ή χυδαίες εκφράσεις εκείνου που θεωρείται από αναγνωρισμένη θρησκεία ιερό. Η εκδήλωση δε αυτή χαρακτηρίζεται δημόσια, όταν είναι δυνατόν να υποπέσει στην αντίληψη αορίστου αριθμού προσώπων, ασχέτως αν αυτή έλαβε χώρα σε δημόσιο ή ιδιωτικό τόπο ή την αντελήφθησαν τρίτα πρόσωπα».

¹⁹⁶ Στις οποίες η ποινικοποίηση της βλασφημίας ήταν κατανοητή αφενός λόγω του ότι σε μια ελέω θεού μοναρχία όπου ο ηγεμόνας, ως ο επί γης αντιπρόσωπος του Θεού, είχε κάθε συμφέρον να προστατεύει από χλευασμούς και ύβρεις τη θεία μεγαλειότητα καθώς έμμεσα στρεφόντουσαν και εναντίον του και αφετέρου λόγω της διάχυτης δεισιδαιμονίας που εκφραζόταν και με την πεποίθηση ότι η βλασφημία ενός θα μπορούσε να επιφέρει δυστυχία σε ολόκληρο το βασίλειο (αντίληψη του θεού ως τιμωρού), γεγονός που δεν μπορούσε να επιτρέψει ο βασιλεύς. Δεν θα πρέπει να παραβλέπεται και το μη ανεκτό μήνυμα προς πολλές κατευθύνσεις που θα μπορούσε να εξαχθεί από μια ατιμώρητη βλασφημία ότι δηλαδή αυτός που δεν φοβάται τον Θεό δεν θα φοβηθεί και τον βασιλιά του (LABEL, 2000:55-56).

Πρωτοδικείου Αθηνών που έκρινε ότι οι δημιουργοί της ταινίας «Ο τελευταίος πειρασμός» διέπραξαν κακόβουλη βλασφημία για τον τρόπο με τον οποίο παρουσίαζαν τον Χριστό (LABEL, 2000:35-36, 39-40).

Γεγονός, πάντως, είναι πως το ΕΔΔΑ, λόγω της διαφοροποίησης που παρατηρείται σε ό,τι αφορά το περιεχόμενο των ηθών ανάλογα με τον τόπο, τον χρόνο και τις κοινωνικές συνθήκες ή, με άλλα λόγια, επειδή δεν υφίσταται ενιαία ευρωπαϊκή αντίληψη περί ηθικής, δέχεται πως οι εθνικές αρχές δύνανται να εκτιμήσουν καλύτερα το αν υφίσταται ανάγκη περιορισμού της έκφρασης για προστασία των ηθών, αναγνωρίζοντάς τους ευρύ περιθώριο κατά τη σχετική τους εκτίμηση (Σισιλιάνος, 2013:422-423).

Το συμπέρασμα από τα ανωτέρω αναφερθέντα αλλά και από τη διατύπωση των ποινικών διατάξεων, του άρθρου 198 και 199 ΠΚ, είναι πως αποδεικνύεται η μη θρησκευτική ουδετερότητα του ελληνικού κράτους, αφού αποδέχεται την ύπαρξη του Θεού και τιμωρεί όποιον κακόβουλα και δημόσια τον υβρίζει ή όποιον με βλασφημία δημόσια εκδηλώνει έλλειψη σεβασμού προς τα θεία, καθώς και όποιον δημόσια και κακόβουλα καθυβρίζει με οποιονδήποτε τρόπο την Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία του Χριστού ή άλλη θρησκεία ανεκτή στην Ελλάδα (LABEL, 2000:28). Προστατευόμενο δε αγαθό είναι το θείο¹⁹⁷ χωρίς να απαιτείται από τις διατάξεις να επέρχεται προσβολή των θρησκευτικών πεποιθήσεων πολιτών. Στην ουσία η περί βλασφημίας διάταξη προστατεύει την εκκλησία και την επικρατούσα θρησκεία σε όλες τις περιπτώσεις που δεν καλύπτονται από το άρθρο 199 ΠΚ (καθύβριση θρησκευμάτων). Τούτο διότι, συνήθως, στα δικαστήρια φθάνουν υποθέσεις όπου ο δράστης έχει ως μόνη πρόθεση να προσβάλει, απειλήσει κλπ. άλλον άνθρωπο και όχι τα θεία άσχετα με το γεγονός πως ενώ το κάνει αυτό χρησιμοποιεί υβριστικές φράσεις

¹⁹⁷ Σύμφωνα με την υπ' αριθμ. 1298/2002 απόφαση του Ε' τμήματος του Αρείου Πάγου που κλήθηκε να κρίνει αν είναι δυνατή η παράσταση πολιτικής αγωγής από πολίτη «...λόγω ηθικής βλάβης από την προσβολή του θρησκευτικού του αισθήματος και της συνειδήσεως του, ως Χριστιανός Ορθόδοξος», «...οι διατάξεις των άρθρων 198 παρ. 1 και 199 ΠΚ, αποσκοπούν στην απόκρουση της τελούμενης δημόσια και κακόβουλα καθυβρίσεως του Θεού και της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού και κάθε άλλης θρησκείας ανεκτής στην Ελλάδα και στην προστασία αυτών, προς εξασφάλιση της θρησκευτικής ειρήνης των πολιτών. Συνεπώς, η προστασία του έννομου αυτού αγαθού, που έχει άυλο χαρακτήρα και εμπίπτει στην έννοια του δημοσίου συμφέροντος, δεν θίγει αμέσως τα άτομα που απολαμβάνουν το αγαθό αυτό, αφού αυτά υφίστανται την προσβολή εμμέσως και εξ' αντανακλάσεως. ... ο άυλος χαρακτήρας και η ιερότητα των εννόμων αγαθών που προστατεύονται από τις μνημονευθείσες ποινικές διατάξεις, τις καθιστούν ασυμβίβαστες με την έννοια του ιδιωτικού συμφέροντος που μπορεί να αποκαθίσταται με την επιδίκαση, πραγματική ή συμβολική, ορισμένου χρηματικού ποσού (ΑΠ 1/2000, Π.Χρ.Ν/12) αφού προέχει η προστασία του δημοσίου συμφέροντος για τη διατήρηση των αγαθών της θρησκευτικής ειρήνης, αλλά και του θρησκευτικού αισθήματος, του αισθήματος της ευλάβειας, και της θρησκευτικής ελευθερίας, ανεξάρτητα από τους φορείς στους οποίους αντανακλά η προσβολή των αγαθών αυτών».

της καθομιλουμένης, μεταξύ άλλων, αναφερόμενος και στα θεία. Ακόμη όμως και το θύμα αντιλαμβάνεται τις φράσεις αυτές ως προσβολή της δικής του τιμής και όχι των θείων *«συχνά αγνοώντας την ύπαρξη διάταξης που τιμωρεί τη βλασφημία και την πρόβλεψη αυτεπάγγελτης δίωξης»* (LABEL, 2000:40).

Από τα ανωτέρω συνάγεται ότι συνιστά πολιτική επιλογή¹⁹⁸, άμεσα σχετιζόμενη με το μοντέλο κράτους και το θρησκευτικό ή όχι χαρακτήρα του και επομένως και με τις σχέσεις με την εκκλησία που η εκάστοτε κυβέρνηση επιθυμεί να έχει, η καθιέρωση της θρησκευτικής ειρήνης ως εννόμου αγαθού δημοσίου συμφέροντος και η ανάληψη της προστασίας της στο όνομα των πολιτών και όχι στο όνομα του θρησκευτικού χαρακτήρα του κράτους, όπως στην πραγματικότητα συμβαίνει.

Παρακάτω παρατίθενται δύο χαρακτηριστικά γεγονότα που σχετίζονται με τις ανωτέρω διατάξεις και το ζήτημα της βλασφημίας.

Τον Σεπτέμβριο του 2012, ο Φίλιππος Λοΐζος, blogger που διαχειριζόταν τη σελίδα του «Γέροντα Παστίτσιου» στο Facebook, στην οποία σατίριζε τον αποθανόντα έλληνα ορθόδοξο μοναχό, Γέροντα Παΐσιο, υποκαθιστώντας το όνομα και το πρόσωπό του με παστίτσιο και ασκώντας κριτική στην εκμετάλλευση των προφητειών του μοναχού από ελληνικές ορθόδοξες ιστοσελίδες, συνελήφθη και του ασκήθηκε δίωξη για κακόβουλη βλασφημία και προσβολή θρησκευμάτων μετά από ερώτηση στη Βουλή του βουλευτή της Χ.Α. Παππά Χρήστου για την ως άνω σελίδα και τον ισχυρισμό του ότι *«υβρίζει, ειρωνεύεται και προσπαθεί να ευτελίσει την ιερή μορφή της Ελληνορθοδοξίας, τον Γέροντα Παΐσιο»*. Η Ελληνική Ένωση για τα ΔτΑ (ΕΕΔΑ), με δελτίο τύπου, το Σεπτέμβριο του 2012, αντέδρασε στην ανωτέρω σύλληψη θεωρώντας την *«...Ένα κεφάλαιο ντροπής με το οποίο η Ελλάδα αυτοβούλως τοποθετεί τον εαυτό της στο ίδιο κάδρο με θεοκρατικά καθεστώτα»* και ζήτησε την κατάργηση των σχετικών περί βλασφημίας και καθύβρισης θρησκευμάτων διατάξεων, ως *«κραυγαλέο νομικό αναχρονισμό»* αφού *«η έννομη τάξη αφενός μεν υποκαθιστά τη θρησκευτική εξουσία στον κολασμό της αμαρτίας αφετέρου δε μεταχειρίζεται προνομιακά και εντέλει*

¹⁹⁸ Τούτο προκύπτει και από τα όσα γίνονται δεκτά από το διοικητικό δίκαιο. Συγκεκριμένα, δημόσιο είναι το συμφέρον, όταν υποκείμενό του είναι ο λαός ενός κράτους και αφορά στην ικανοποίηση βασικών αναγκών των μελών της κρατικής κοινωνίας. Αποτελεί νομική έννοια, ο ειδικότερος προσδιορισμός της οποίας ανήκει κάθε φορά στο νομοθετικό όργανο (Σπηλιωτόπουλος, 1997:90-91).

αδικαιολόγητα το θρησκευτικό συναίσθημα της πλειοψηφίας έναντι της ελευθερίας έκφρασης και της σάτιρας»¹⁹⁹.

Τον Ιανουάριο του 2014 ο Λοΐζος καταδικάστηκε σε 10μηνη φυλάκιση με αναστολή για εξύβριση θρησκευμάτων κατ' εξακολούθηση²⁰⁰. Αμέσως μετά η ΕΕΔΑ, με ανακοίνωσή της, καταδίκασε τη «μετά από δεκαετίες αναβίωση της διάταξης», εκφράζοντας τη βεβαιότητά της «για μια θεσμική και ιδεολογική οπισθοδρόμηση που δεν φαίνεται να έχει τέλος» και διαπιστώνει πως «...η ελευθερία του λόγου...» τελεί υπό αμφισβήτηση ακόμη και «...από τους πολιτειακά εντεταλμένους προστάτες της»²⁰¹. Αρκετά ενδιαφέρον είναι το ότι θεωρεί πως «οι κινητοποιήσεις και οι συμμαχίες της Χ.Α. ήδη πιάνουν τόπο καθώς οι ιδεολογικές της επιλογές έχουν διαχυθεί σε θεσμούς που υποτίθεται ότι υπάρχουν για να προστατεύουν τα ανθρώπινα δικαιώματα» ενώ στο βιβλίο *Ο Θεός δεν έχει ανάγκη εισαγγελέα: Εκκλησία, βλασφημία και Χρυσή Αυγή*, έναν συλλογικό τόμο της ΕΕΔΑ, γίνεται λόγος «...για μια καινούργια ανίερη συμμαχία στον αγώνα κατά της βλασφημίας. Μια συμμαχία με το νεοναζισμό υπό την ανοχή, τη συγκατάβαση ή ακόμα και με τη συνεργία τμημάτων της Ορθόδοξης Εκκλησίας»²⁰², θέση που αναφέρεται στις κοινές αντιδράσεις της Χ.Α. και εκπροσώπων της εκκλησίας κατά της θεατρικής παράστασης *Corpus Christi* και της ιστοσελίδας Γέρων Παστίτισιος.

Και η Διεθνής Αμνηστία, με δημόσια δήλωσή της μετά την καταδίκη του Φίλιππου Λοΐζου, «εξέφρασε τις σοβαρές ανησυχίες της σχετικά με ένα ακόμα πλήγμα στην ελευθερία της έκφρασης» ενώ επανέλαβε πως «το δικαίωμα στην ελευθερία του θρησκευματος δεν επεκτείνεται μέχρι την προστασία από το κράτος των θρησκευτικών πεποιθήσεων ενός προσώπου από την κριτική ή τον σχολιασμό». Επικαλείται, δε, την επισήμανση της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Ο.Η.Ε. ότι «η νομοθεσία για τη βλασφημία δεν πρέπει να χρησιμοποιείται για να εμποδίζεται ή να τιμωρείται η θεμιτή κριτική σε θρησκευτικούς ηγέτες ή ο αιτιολογημένος σχολιασμός δογμάτων πίστης», θέση που προβλέπεται στην παρ. 48 του Γενικού Σχολίου με αριθμό 34 της Επιτροπής

¹⁹⁹ Βλ. <http://www.hlhr.gr/index.php?MDL=pages&SiteID=706>, με ημερομηνία πρόσβασης την 11^η Ιουλίου 2014.

²⁰⁰ Βλ. <http://news.in.gr/greece/article/?aid=1231287695>, με ημερομηνία πρόσβασης την 11^η Ιουλίου 2014.

²⁰¹ Βλ. <http://www.mixanitouxronou.gr/entones-antidrasis-gia-tin-katadiki-tou-pastitsiou-gia-exivrisi-thrskvmatos-apantoun-chioumor-ke-theatrika-dromena/>, με ημερομηνία πρόσβασης την 11^η Ιουλίου 2014.

²⁰² Βλ. <http://www.politeianet.gr/books/9789605040529-sullogiko-nefeli-o-theos-den-echei-anagki-eisaggelea-221080>.

Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Ο.Η.Ε.²⁰³, που ορίζει το περιεχόμενο της ελευθερίας της έκφρασης και των περιορισμών της κατά το Διεθνές Σύμφωνο των Ατομικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων²⁰⁴. Τέλος, η Διεθνής Αμνηστία κάλεσε «*τις ελληνικές αρχές να καταργήσουν την αναχρονιστική νομοθεσία περί βλασφημίας*»²⁰⁵. Αξίζει να προστεθεί πως στο ζήτημα αναφέρεται και η έκθεση του United States Department of State, του 2013, για την προστασία των ΔτΑ στην χώρα μας²⁰⁶.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα προσπάθειας χειραγώγησης της ελευθερίας της έκφρασης στην τέχνη με χρήση των ανωτέρω διατάξεων αποτέλεσε και η ανακοίνωση της Ιεράς Συνόδου, τον Ιούνιο του 2012, κατά της θεατρικής παράστασης Corpus Christi χαρακτηρίζοντάς το βλάσφημο θεατρικό έργο που δυσφημίζει το θεανδρικό πρόσωπο του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού. Συγκεκριμένα, η Ιερά Σύνοδος θεώρησε το έργο «απαράδεκτο» διότι «*ούτε επί ιστορικής βάσεως ερείδεται, ούτε επί των Ιερών Κειμένων μπορεί να πάρει κάποιος επιχειρήματα ως προς το περιεχόμενο του εν λόγω θεατρικού έργου και την παρουσίαση αυτού στο κοινό, αλλά και παράλληλα αντίκειται εις την μακρά παράδοση της Πατρίδος και της Εκκλησίας μας. Καλόν είναι και απαραίτητο, οι συγγραφείς του θεατρικού έργου να σέβονται τη μεγάλη Ορθόδοξη παράδοση του Λαού μας και τη διδασκαλία της Εκκλησίας μας*» ενώ εκφράζει τη λύπη της «*για τη νοσηρή φαντασία των συγγραφέων του θεατρικού έργου*». Η ανακοίνωση της Ιεράς Συνόδου καταλήγει με μια προτροπή αποδοκιμασίας του θεατρικού έργου²⁰⁷. Μάλιστα, ο μητροπολίτης Πειραιώς Σεραφείμ υπέβαλε μήνυση για καθύβριση του θρησκευάματος που προκάλεσε την άσκηση ποινικής δίωξης από την Εισαγγελία Πρωτοδικών Αθήνας κατά των συντελεστών και ηθοποιών της παράστασης²⁰⁸. Πάντως, μετά από αίτηση ασφαλιστικών μέτρων κατά της διεξαγωγής της παράστασης ελήφθη απόφαση, τον Οκτώβριο του 2012, ότι το θεατρικό έργο Corpus Christi δεν εμπίπτει στις διατάξεις του ΠΚ περί κακόβουλης βλασφημίας. Παρά την ανωτέρω απόφαση, στο θέατρο Χυτήριο κατά την προγραμματισμένη πρεμιέρα (που είχε ήδη αναβληθεί για μία εβδομάδα λόγω των αντιδράσεων), έλαβαν χώρα, εκ νέου, επεισόδια και παρεμπόδιση των πολιτών που είχαν προσέλθει για να παρακολουθήσουν την παράσταση από 100 με

²⁰³ Βλ. <http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/docs/GC34.pdf>, με ημερομηνία πρόσβασης την 11^η Ιουλίου 2014.

²⁰⁴ Βλ. <http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=4bd686e52>

²⁰⁵ Βλ. <http://www.amnesty.org.gr/blogger-pastitsios>, με ημερομηνία πρόσβασης την 11^η Ιουλίου 2014.

²⁰⁶ Βλ. <http://www.state.gov/documents/organization/220496.pdf>, σελ. 14.

²⁰⁷ Βλ. <http://tvxs.gr/news/theatro/iera-synodos-apodikimaste-blasfimo-corpus-christi>, με ημερομηνία πρόσβασης την 5^η Ιουλίου 2014.

²⁰⁸ Βλ. <http://www.tovima.gr/society/article/?aid=484225>, με ημερομηνία πρόσβασης την 5^η Ιουλίου 2014.

200 συγκεντρωμένους, που αποτελούνταν από μέλη παραθρησκευτικών και εθνικιστικών οργανώσεων αλλά και βουλευτές της Χ.Α.²⁰⁹. Επρόκειτο φυσικά για πράξεις που στόχευαν στη λογοκρισία, όπως επισήμανε και το Μορφωτικό Ίδρυμα της ΕΣΗΕΑ σε σχετική του ανακοίνωση, ενώ η ματαίωση της παράστασης για άλλη μια φορά παρά την ύπαρξη δικαστικής απόφασης, που επέτρεπε την πραγματοποίησή της, αποτέλεσε μια συμβολική νίκη του σκοταδισμού και του φασισμού κατά της δημοκρατίας. Τελικά, η παράσταση κατέβηκε πρόωρα²¹⁰.

Αξίζει επίσης να επισημανθεί πως εν μέσω της τεράστιας οικονομικής κρίσης που μαστίζει τη χώρα με το ποσοστό της ανεργίας να ανέρχεται στο 27,8 %²¹¹, που μεταφράζεται σε 1.342.299 ανέργους²¹², η διάταξη του άρθρου 198 παρ. 2 του ΠΚ τροποποιήθηκε με μετατροπή της ποινής για δημόσια εκδήλωση με βλασφημία έλλειψης σεβασμού προς τα θεία από φυλάκιση έως 3 μήνες σε κράτηση έως 6 μήνες ή σε πρόστιμο έως τρεις χιλιάδες ευρώ²¹³. Αναζητώντας κάποια λογική στην τροποποίηση παρατηρήσαμε πως σύμφωνα με το άρθρο 82 παρ. 3 ΠΚ, ως ίσχυε την στιγμή της τροποποίησης του άρθρου 198 παρ. 2 ΠΚ, που όριζε ως τιμή μετατροπής της κάθε ημέρας φυλάκισης από 3 έως 100 ευρώ ενώ της κράτησης από 1 έως 30, η τροποποίηση ήταν ένα θετικό βήμα με την έννοια ότι μειώνονταν το ανώτατο όριο του χρηματικού ποσού που θα καλούνταν κάποιος να καταβάλει ακόμη κι αν του είχε επιβληθεί η μέγιστη προβλεπόμενη ποινή (των 6 μηνών κράτησης). Όμως, με σχετική τροποποίηση του άρθρου 82 παρ. 3 ΠΚ λίγους μήνες αργότερα²¹⁴ εξισώθηκε το ποσό μετατροπής μιας ημέρας κράτησης με εκείνο της μιας ημέρας φυλάκισης και πλέον ισχύει και για τα δύο είδη ποινών το ποσό των από 5 έως 100 ευρώ. Εξέλιξη που δύναται να εκληφθεί ως μέτρο εισπρακτικού χαρακτήρα εκ μέρους ενός κράτους που εκμεταλλεύεται ακόμη και τον θρησκευτικό του χαρακτήρα.

²⁰⁹ Μάλιστα, ο κοινοβουλευτικός της εκπρόσωπος Παππάς Χρήστος απέσπασε από τα χέρια της αστυνομίας (!) έναν προσαχθέντα απελευθερώνοντάς τον, πράξη για την οποία σχηματίστηκε δικογραφία.

²¹⁰ Βλ. <http://www.tovima.gr/society/article/?aid=479056>, <http://www.ethnos.gr/article.asp?catid=22767&subid=2&pubid=63723866> και <http://www.ethnos.gr/article.asp?catid=22768&subid=2&pubid=63732394>, με ημερομηνία πρόσβασης την 5^η Ιουλίου 2014.

²¹¹ Βλ. <http://www.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE>

²¹² Βλ. <http://www.imerisia.gr/article.asp?catid=26516&subid=2&pubid=113290245>

²¹³ Η διάταξη τροποποιήθηκε με την παρ.3α άρθρου 24 Ν.4055/2012, ΦΕΚ Α 51/12.3.2012. Έναρξη ισχύος 2 Απριλίου 2012.

²¹⁴ Με την υποπαράγραφο ΙΓ.1 του εδαφ.2 άρθρου πρώτου Ν.4093/2012, ΦΕΚ Α 222/12.11.2012.

3.7. Η διαδραστικότητα του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης, η προέλευση των απειλών εναντίον του και ο ρόλος του κράτους με παραδείγματα

Στις προηγούμενες υποενότητες παρακολουθήσαμε μια σειρά από παραδείγματα από τη χώρα μας των τελευταίων ετών που είτε αποδεικνύουν αυθαίρετους περιορισμούς στην ελευθερία της έκφρασης είτε γενικότερα αναδεικνύουν την ανάγκη για θέσπιση ή τήρηση ορίων στην απόλαυση του δικαιώματος.

Κατωτέρω, θα προχωρήσουμε στη σύνδεση κάποιων εκ των ήδη αναφερθέντων παραδειγμάτων με τη διαδραστικότητα που χαρακτηρίζει το δικαίωμα της ελευθερίας της έκφρασης και τους φορείς που δύνανται να το απειλήσουν, χαρακτηριστικά που εξετάσαμε στην υποενότητα 3.1.

Σχετικά, λοιπόν, με τη διαδραστικότητα του δικαιώματος, όταν ένας εκπρόσωπος της εκκλησίας ή της Χ.Α. εκφράζεται κατά των ομοφυλοφίλων θεωρεί πως έχει δικαίωμα να εκφραστεί όμως το περιεχόμενο της έκφρασής του είναι τέτοιο που αντανakλά στο δικαίωμα έκφρασης και αυτοπροσδιορισμού των ομοφυλοφίλων περιορίζοντάς το όσο το επιτρέπει τόσο το άτομο στο οποίο αφορά όσο και κυρίως η κοινωνία και το κράτος στο οποίο το άτομο αυτό ανήκει. Το ίδιο συμβαίνει στην περίπτωση της έκφρασης του ξενοφοβικού λόγου, π.χ. από τη Χ.Α., αφού ο εκφραστής του απολαμβάνοντας την ελευθερία να εκφράζεται με τρόπο ακραίο κατά των μεταναστών, τους οδηγεί στην περιθωριοποίηση ενθαρρύνοντας ταυτόχρονα ακραίες συμπεριφορές εναντίον τους. Κατά αντίστοιχο τρόπο η στοχοποίηση του κομμουνισμού από πολιτικά πρόσωπα (Μπαλτάκο, Γεωργιάδη) κατά τη γνώμη τους αποτελεί νόμιμη εκδήλωση του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης που απολαμβάνουν, όμως, από την άλλη, δύναται να επιφέρει περιορισμό της ελευθερίας της έκφρασης όσων ασπάζονται τη συγκεκριμένη ιδεολογία.

Τα παραπάνω παραδείγματα αφορούσαν σε επιθέσεις κατά μιας ομάδας πολιτών, όμως η δημιουργία, συνήθως, ενός διπόλου κατά την άσκηση του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης ισχύει, όπως είναι προφανές, και στην περίπτωση που κάποιος ή κάποιοι στρέφονται κατά μεμονωμένου προσώπου όπως η περίπτωση της προτροπής του προέδρου των Ανεξαρτήτων Ελλήνων, Πάνου Καμμένου, σε πολίτες να λυντσάρουν το Δήμαρχο Πάχτα. Στη συγκεκριμένη περίπτωση συγκρούεται το δικαίωμα του Καμμένου να εκφρασθεί πολιτικά ως προς τη δράση του Δημάρχου με το δικαίωμα του Πάχτα να έχει την άποψή του στο

συγκεκριμένο ζήτημα για το οποίο ο πρώτος του καταλόγιζε ευθύνη. Σε μια άλλη περίπτωση, αυτή της δήλωσης του Αλαβάνου περί πλατείας Ταχρίρ, θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως το δικαίωμα ελεύθερης έκφρασης της άποψής του περί ανάγκης αντίδρασης στην ακολουθούμενη πολιτική, στην κυβέρνηση κλπ. συγκρούεται με το δικαίωμα των πολιτών για ασφάλεια, το περιουσιακό δικαίωμα των ιδιοκτητών καταστημάτων στην περιοχή της πλατείας Συντάγματος ή και την ελευθερία έκφρασης των βουλευτών της κυβέρνησης που εκδηλώνεται με τη στήριξη της ακολουθούμενης πολιτικής κ.ο.κ.

Αναφορικά με την προέλευση των απειλών κατά του δικαιώματος, περίπτωση εμπλοκής του κράτους στο εν λόγω ζήτημα δια παραλείψεως αποτελεί η εκ μέρους του παραβίαση των υποχρεώσεών του για προστασία της ελευθερίας της έκφρασης και του πλουραλισμού, παραβίαση που εκδηλώνεται δια της μη άσκησης του προβλεπόμενου συνταγματικά (άρθρο 15Σ.) ελέγχου στους ραδιοτηλεοπτικούς σταθμούς προκειμένου οι τελευταίοι να εξυπηρετούν *«...την αντικειμενική και με ίσους όρους μετάδοση πληροφοριών και ειδήσεων...την εξασφάλιση της ποιοτικής στάθμης των προγραμμάτων που επιβάλλει η κοινωνική αποστολή της ραδιοφωνίας και της τηλεόρασης και η πολιτιστική ανάπτυξη της χώρας...»* αφού στην τελευταία περίπτωση τα ΜΜΕ (φορέας με επιρροή - ιδιώτης) είναι εκείνα που π.χ. με το να μην παρέχουν τηλεοπτικό χρόνο στα πολιτικά κόμματα κατά τρόπο που να αντιστοιχεί όντως στα εκλογικά τους ποσοστά θίγουν το δικαίωμα στην ελεύθερη έκφραση των πολιτικών κομμάτων (και έμμεσα των πολιτών) ή με τη δημιουργία μονοπωλίων στην ενημέρωση θίγουν το δικαίωμα των πολιτών για πλουραλισμό στην ενημέρωση.

Εξάλλου, αποτελεί ευθύνη του κράτους και της δικαιοσύνης να σταθμίσουν αν κάποιες μορφές άσκησης του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης είναι μέσα στα επιτρεπόμενα όρια ή αποτελούν καταχρηστική του άσκηση. Έτσι, στην περίπτωση π.χ. της προτροπής περί λιντσαρίσματος του Δημάρχου Πάχτα παρενέβη η δικαιοσύνη για την έρευνα ακόμη και ποινικών ευθυνών του προέδρου των ΑΝΕΛ ενώ δε συνέβη κάτι τέτοιο στην περίπτωση της δήλωσης Αλαβάνου περί πλατείας Ταχρίρ. Πάντως, στην περίπτωση των επεισοδίων στο Χυτήριο με την παράσταση Corpus Christi, το κράτος ξεκάθαρα απέτυχε να προστατεύσει την ελευθερία της έκφρασης των συντελεστών και των θεατών της παράστασης, αφού η παράσταση κατέβηκε νωρίτερα λόγω των αντιδράσεων που συνεχίζονταν παρά την έκδοση δικαστικής απόφασης με

την οποία κρίθηκε ότι το εν λόγω θεατρικό έργο δεν εμπίπτει στις περί βλασφημίας διατάξεις.

Αλλωστε, στην περίπτωση της νομοθέτησης δια της εκδόσεως πράξεων νομοθετικού περιεχομένου ή της ψήφισης νομοσχεδίων με τη διαδικασία του κατεπείγοντος και με τη συμπερίληψη μιας σειράς από μέτρα σε ένα μόνο άρθρο είναι η Κυβέρνηση που περιορίζει την ελευθερία της έκφρασης των βουλευτών. Κλασική, βέβαια, περίπτωση ευθύ περιορισμού της ελευθερίας της έκφρασης (και συνάθροισης) των πολιτών εκ μέρους της Κυβέρνησης αποτελεί η απαγόρευση δημόσιων συναθροίσεων και πορειών κατά την επίσκεψη της Μέρκελ και του Σόιμπλε (χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ο περιορισμός αυτός είναι αυθαίρετος).

Από την άλλη, κλασική περίπτωση ευθύ περιορισμού της ελευθερίας της έκφρασης από ιδιώτες αποτελούν πράξεις όπως επιθέσεις σε μετανάστες και ομοφυλόφιλους που παρατηρούνται στην χώρα μας τα τελευταία χρόνια, η επίθεση από νεαρά άτομα στον καθηγητή Πανεπιστημίου και στέλεχος του κόμματος «το Ποτάμι», Μαραντζίδη Νίκου, για τις ιδέες που εξέφρασε κατά της Αριστεράς και η πρόκληση επεισοδίων στο χώρο διεξαγωγής της θεατρικής παράστασης Corpus Christi. Τόσο στην ως άνω περίπτωση όσο και στην περίπτωση που οι ανωτέρω επιθέσεις ήταν οργανωμένες από την Χ.Α. η ευθύνη του κράτους έγκειται αφενός στην αναζήτηση των υπαιτίων των ρατσιστικών επιθέσεων αφετέρου στη λήψη προληπτικών μέτρων προστασίας των μειονοτήτων και στην ανάδειξη της σημασίας του σεβασμού της αντίθετης με τη δική μας άποψης.

4. Κριτική αποτίμηση της θεσμικής κατοχύρωσης των ΔτΑ

Η θέσπιση συντάγματος και η ενσωμάτωση σε αυτό της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αλλά και η διεθνοποίηση του ζητήματος με την Οικουμενική Διακήρυξη για τα ΔτΑ το 1948 συνηθίζεται να αξιολογούνται ως κατάκτηση των σύγχρονων κοινωνιών²¹⁵. Ιδιαίτερα στον ευρωπαϊκό χώρο και δη της ΕΕ θεωρείται ότι

²¹⁵ Με το συνταγματικό κράτος να αναφέρεται ως η πιο θεσμοποιημένη μορφή κοινωνικής συμβίωσης στην ανθρώπινη ιστορία (Χρυσόγονος, 2013:22-23) ενώ κατά τον Νικόπουλο νομικώς και εν τοις πράγμασι δε νοείται οργανωμένη Πατρίδα χωρίς συνταγματική οργάνωση αλλά και ούτε δημοκρατία χωρίς συνταγματικός οργανωμένο Κράτος - Πατρίδα (Νικόπουλος, 2013:47). Ακόμη και το Σύνταγμα, πάντως, έχει θεωρηθεί ότι χρησιμοποιείται ως ανάχωμα δημιουργημένο από την πολιτική τάξη ώστε να παραμένει υπεράνω νόμου (Κοντογιώργης, 2014:47) ή για δημιουργία εντυπώσεων (βλ. π.χ. ανακοίνωση των θέσεων της Νέας Δημοκρατίας για τη συνταγματική μεταρρύθμιση πριν τις ευρωεκλογές) και αποφυγή πραγματικών μεταρρυθμίσεων (Αλιβιζάτος, 2013:91-92), και γενικότερα για σκοπούς αλλότριους (Αλιβιζάτος, 2011:661, όπου αναφέρεται πως μετά τη δημιουργία ανεξάρτητου ελληνικού κράτους το αίτημα για Σύνταγμα «δυτικού τύπου» προβλήθηκε και από τοπικούς παράγοντες και

οι πολίτες απολαμβάνουν υψηλό επίπεδο προστασίας των θεμελιωδών τους δικαιωμάτων καθώς η προστασία αυτή προβλέπεται σε επίπεδο κρατών, με σχετική συνταγματική πρόβλεψη, σε επίπεδο ΕΣΔΑ, στην οποία όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ έχουν προσχωρήσει όντας και μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης, αλλά και σε επίπεδο ΕΕ, με την απόκτηση νομικής ισχύος του ΧΘΔ με τη Συνθήκη της Λισσαβόνας. Ιδιαίτερα σημαντική για την προστασία των ΔτΑ είναι και η συνεισφορά της νομολογίας του ΕΔΔΑ και του ΔΕΕ (Παπαγιάννης, 2008:754-758). Σε ποιο βαθμό όμως η αξιολόγηση αυτή αντικατοπτρίζει την πραγματικότητα; Στην προσπάθεια να απαντηθεί το ανωτέρω ερώτημα θα λάβει χώρα μια καταγραφή της ασκηθείσας κριτικής στα ΔτΑ που περιλαμβάνει την αμφισβήτηση τόσο των σκοπών που εξυπηρετούν όσο και της αποτελεσματικότητάς τους.

Η κριτική στα ανθρώπινα δικαιώματα ξεκίνησε νωρίς. Έτσι, η κριτική του Burke επικεντρώνεται στον αφηρημένο χαρακτήρα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που τα καθιστά αναποτελεσματικά ενώ ο Marx, πέρα από την υιοθέτηση της ανωτέρω άποψης, προχωρά έτι περισσότερο αναγνωρίζοντάς τα ως κοινωνικές και νομικές κατασκευές που εξυπηρετούν τη λογική του κεφαλαίου και τα συμφέροντα «του εγωιστικού και κτητικού ατόμου του καπιταλισμού»²¹⁶ καταλήγοντας πως μόνο «η προλεταριακή επανάσταση θα υλοποιήσει τις προσδοκίες των ανθρωπίνων δικαιωμάτων» (Δουζίνας, 2006: 229, 233, 235). Στο ίδιο πνεύμα ο Σολζενίτσιν, αντιλαμβανόμενος τα ανθρώπινα δικαιώματα ως ατομικιστική εκδήλωση παρατηρούσε πως «ήρθε η στιγμή στη Δύση να προασπίσουμε όχι τόσο τα ανθρώπινα δικαιώματα όσο τις ανθρώπινες υποχρεώσεις ...Αυτός ο άκρατος ατομικισμός μας εκβάλλει στον μηδενισμό, τον ανεξέλεγκτο καταναλωτικό μηδενισμό...» (Νικόπουλος, 2013:20). Κατά άλλη άποψη τα ΔτΑ, ως τίποτε περισσότερο από μια «πανταχού παρούσα ξύλινη γλώσσα» των ΜΜΕ και των κυβερνήσεων λειτουργούν παραπλανητικά και

πρόκριτους που το αντιμετωπίζουν ως εργαλείο που θα τους εξασφάλιζε την επάνοδό τους στην εξουσία) ενώ η προώθηση της κατοχύρωσης σε αυτό επιμέρους ρυθμίσεων που, φυσιολογικά αποτελούν αρμοδιότητα του κοινού νομοθέτη, αποσκοπεί στην μακρόπνοη χειραγώγηση των συνειδήσεων (Αλιβιζάτος, 2011:672).

²¹⁶ Διαφωνεί ο Καστοριάδης, που, περαιτέρω, θεωρεί ότι το πρόβλημα των ΔτΑ είναι η αποσπασματικότητά τους και ο αμυντικός τους χαρακτήρας, όχι ότι είναι «τυπικά», χωρίς, δηλαδή, ουσιαστική ισχύ, παρόλο που αναγνωρίζει ότι πολλές φορές καθίστανται ανώδυνα «μέσα στη γενική πολιτική έρημο» (Καστοριάδης, 2000: 280-281).

κατευναστικά αφού «αποδέχονται την κατάσταση των πραγμάτων και ντύνουν το κυρίαρχο επιμέρους με το μανδύα του καθολικού»²¹⁷ (Κακογιάννη, 2014:192, 227).

Επίσης, συχνά ασκείται η κριτική ότι ο «“άνθρωπος” των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι ο Δυτικός λευκός της μεσαίας τάξης...», ο οποίος έγινε το παγκόσμιο μέτρο του βαθμού προστασίας των ΔτΑ αλλά και παγκόσμιο πρότυπο τρόπου ζωής (Δουζίνας, 2006:237). Περαιτέρω, η χρησιμοποίηση της δημοκρατίας και των ΔτΑ ως εργαλεία άσκησης εξωτερικής πολιτικής από το νεοσυντηρητισμό που προσπαθεί να πείσει ότι υφίσταται δικαίωμα στρατιωτικής επέμβασης σε κάθε μέρος του πλανήτη για την επιβολή των υποτιθέμενα οικουμενικών αυτών αξιών σε καταπιεσμένους λαούς (Τσακίρογλου, 2014:82-83) και, σε ηπιότερο επίπεδο, η εκ μέρους της ΕΕ πρακτική προώθησης των ΔτΑ δια της εισαγωγής ρήτρας προστασίας τους (πολιτική αιρεσιμότητα) στις συμφωνίες σύνδεσης που συνάπτει με τρίτες χώρες, με οικονομικά, κυρίως, ανταλλάγματα, επιβεβαιώνουν όσους αποδίδουν στην προσπάθεια διεθνοποίησης των ΔτΑ είτε διάθεση πολιτιστικής ομογενοποίησης - με την χρήση τους ως δουρείου ίππου (ή πολιορκητικού κριού αν προτιμάτε) της παγκοσμιοποίησης σε επίπεδο δικαίου - (Δουζίνας, 2006:526-527), είτε, γενικότερα, δόλο εξυπηρέτησης αλλότριων σκοπών²¹⁸ (Παραράς, 2010:14).

Πράγματι, πολλές φορές, η εξέλιξη των κοινωνικών και κρατικών δομών μη δυτικών χωρών δια της υιοθέτησης εκ μέρους τους εννοιών, όπως οι ατομικές ελευθερίες και η δημοκρατία, θεωρήθηκε παρείσφρηση και εκδυτικισμός, μια βλαβερή ξενόφερτη επίδραση. Τέτοιου είδους απόψεις στην πιο ακραία τους μορφή τροφοδοτούν το φαινόμενο του «δυτικισμού», δηλαδή, «την αποανθρωποποίηση στην οπτική με την οποία αντιμετωπίζουν τη Δύση οι εχθροί της» (Buruma-Margalit, 2007:10,13). Καθόλου τυχαία, λοιπόν, «στην 2^η Παγκόσμια Διάσκεψη του Ο.Η.Ε. για τα ανθρώπινα δικαιώματα (Βιέννη, Ιούνιος 1993) έγινε δεκτό, μετά από επιμονή αρκετών κρατών του λεγόμενου «τρίτου κόσμου», ότι η αποδοχή της οικουμενικότητας²¹⁹ των

²¹⁷ Διαφωνεί ο Αλιβιζάτος με τη «βουλευσιαρχική» σχολή που αντιλαμβάνεται το δίκαιο ως παιχνίδι, ως εργαλείο στα χέρια των εκάστοτε κρατούντων για να εξυπηρετούν με τον καλύτερο τρόπο τα συμφέροντά τους και τον Δουζίνα καθώς, όπως αναφέρει ο Χάμπερμας, σε ένα συνταγματικό κράτος δεν υπάρχει «εσωτερικός εχθρός» μόνον παραβάτες του νόμου (Αλιβιζάτος, 2013:51-53).

²¹⁸ Με επιχείρημα όσων υποστηρίζουν κάτι τέτοιο την επιλεκτική στάση ορισμένων μεγάλων χωρών απέναντι στην προστασία των ΔτΑ σε παγκόσμιο επίπεδο (Παραράς, 2010:14).

²¹⁹ Η οποία οικουμενικότητα, με την έννοια της επέκτασης σε μη δυτικούς τύπου κοινωνίες των κατοχυρωμένων στην Οικουμενική Διακήρυξη του 1948, την ΕΣΔΑ και άλλα διεθνή κείμενα, ΔτΑ, δεν γίνεται από όλους αποδεκτό ότι είναι δυνατή, για λόγους που αφορούν στα ίδια τα δικαιώματα και κυρίως λόγω της αυτοαναίρεσής τους, ως αποτέλεσμα της σύγκρουσης των αρχών της μη διάκρισης αφενός και του σεβασμού στη διαφορετικότητα αλλά και λόγω του ότι αποτελούν καρπό του δυτικού

δικαιωμάτων που προβλέπονται στην Οικουμενική Διακήρυξη του 1948, δεν μπορεί να παραβλέπει “τη σημασία των εθνικών και περιφερειακών ιδιαιτεροτήτων καθώς και τα διαφορετικά ιστορικά, πολιτισμικά και θρησκευτικά δεδομένα”» (Νικολόπουλος, 2008:92).

Σε ό,τι αφορά την αποτελεσματικότητα της κανονιστικής κατοχύρωσης των ΔτΑ, είναι γεγονός πως διαπιστώνεται χάσμα ανάμεσα στους κανόνες δικαίου που τα προστατεύουν και την κοινωνική πραγματικότητα, η οποία χαρακτηρίζεται από πλήθος παραβιάσεων σε παγκόσμιο επίπεδο²²⁰, σε σημείο που να διατυπώνονται επιφυλάξεις για τις προθέσεις οργανισμών, όπως του Ο.Η.Ε.²²¹ αλλά ακόμη και για τη χρησιμότητα της συνταγματικής κατοχύρωσης δικαιωμάτων²²² π.χ. στη ζωή και στην ελευθερία της έκφρασης κατά τρόπο αφηρημένο ιδιαίτερα όταν πρόκειται για θύματα λιμού ή πολέμου, αναλφάβητους, θύματα οικονομικής κρίσης, αστέγους ή και ανέργους (Δουζίνας, 2006:222). Με άλλα λόγια, η παρά τη συνταγματική κατοχύρωση των ΔτΑ κατά κόρον παραβιάσή τους αποδεικνύει ότι η απόλαυση των τυπικά κατοχυρωμένων δικαιωμάτων κάθε άλλο παρά αυτονόητη πρέπει να θεωρείται. Δεν θα πρέπει άλλωστε να ξεχνάμε πως τα ΔτΑ αποτελούν καρπό μακραίωνων αγώνων πολλές φορές ακόμη και αιματηρών, ενάντια σε κάθε μορφή εξουσίας κυρίως όμως ενάντια στην πολιτική εξουσία (Βουϊδάσκη, 2004:320-321 και Καστοριάδης, 2000:137, 280). Υποστηρίζεται, λοιπόν, πως υφίσταται μια διαρκής μάχη μεταξύ του εξουσιαζόμενου για διατήρηση των κεκτημένων δικαιωμάτων του και του εξουσιαστή για απαλλαγή από τις δεσμεύσεις του, δηλαδή, για υπονόμευση των σχετικών δικαιωμάτων²²³. Έτσι, στην πράξη, σωρεία αστερίσκων συνωστίζονται ακόμη και στο ενδεχόμενο άσκησης

πνευματικού, επηρεασμένου από τον χριστιανισμό, πολιτισμού. Η θέση ότι δεν είναι δυνατή η επιβολή των ΔτΑ σε κράτη που θεωρείται ότι τα παραβιάζουν κρίνεται συμβατή με αξίες και αρχές του δυτικού νομικού πολιτισμού, όπως η αυτοδιάθεση των λαών, η μη επέμβαση στα εσωτερικά των κρατών κλπ. Με βάση τα ανωτέρω και ιδίως το σεβασμό στη διαφορετικότητα, διαπιστώνεται η επικράτηση του σχετικισμού σε σχέση με τον οικουμενισμό των ΔτΑ (Παραράς, 2010:14-19, 29-32).

²²⁰ Βλ. Fleiner –Norm – Wirklichkeit, Probleme der Rechtssetzung, Basel, 1984, σελ. 279-348 στο οποίο παραπέμπει ο Βουϊδάσκη, 2004:317 και Νικόπουλο, 2013:103, που κάνει λόγο για «καθεστώς παγκόσμιας υποκρισίας» καθώς όλοι μιλούν για δημοκρατία, ελευθερία και δικαιοσύνη ενώ «βιώνουμε την πιο στυγνή δικτατορία του μίσους, της εκμετάλλευσης και του ακόρεστου κέρδους».

²²¹ Που λειτουργεί ως καταπιεστής των λαών υπό το πρόσχημα της διατήρησης της ειρήνης και της εξασφάλισης της δημοκρατίας καθώς ακόμη και το δικαίωμα βέτο που διαθέτουν τα πέντε μόνιμα μέλη του Συμβουλίου Ασφαλείας του Ο.Η.Ε. εξυπηρετεί τα συμφέροντα των ισχυρών (Νικόπουλος, 2013:104).

²²² Βλ. Νικόπουλο, 2013:312 που αναφωνεί πως διατάξεις, όπως της παρ. 2 και 3 του άρθρου 1 του Συντάγματος, που καθιερώνουν τη λαϊκή κυριαρχία ως θεμέλιο του πολιτεύματος και ορίζουν πως όλες οι εξουσίες πηγάζουν από το Λαό, υπάρχουν υπέρ αυτού και του Έθνους και ασκούνται όπως ορίζει το Σύνταγμα, δεν έχουν λόγο ύπαρξης «αφού παραβιάζονται με τόση ευκολία, ασύστολα και αδιάντροπα».

²²³ Βλ. Καστοριάδης, 2000: 282, όπου τα ΔτΑ προσδιορίζονται ως αμυντικά (μέσα άμυνας) απέναντι σε μια εξουσία που στέκεται έξω από την κοινωνία και είναι κατ' αρχήν εχθρική προς αυτή.

των αφού «τα δικαιώματα κάνουν τον άνθρωπο». Λιγότερα δικαιώματα ή πραγματική δυνατότητα άσκησής τους, λιγότερο άνθρωπος. Η ανθρώπινη ιδιότητα σε μια μη στατική αντίληψη, εξαρτώμενη από τις συνθήκες αξιοπρεπούς διαβίωσης και τα επίπεδα αποδοχής της διαφορετικότητας (φυλετικής, σεξουαλικής κλπ) που της προσδίδουν το πραγματικό της νόημα (Δουζίνας, 2006:522-523).

Εύλογα, επομένως, διερωτάται κανείς μήπως σε τελική ανάλυση η συνταγματική κατοχύρωση των ΔτΑ αποτελεί ένα είδος «αμορτισέρ», δηλαδή, αποσβεστήρα των κοινωνικών κραδασμών ως «το αποτέλεσμα της απάτης του δικαίου, ...το παράδοξο και ουτοπικό στοιχείο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων» (Δουζίνας, 2006:524), της πανίσχυρης, δηλαδή, συνταγματικής απάτης, ότι η ύπαρξη του συντάγματος αποτελεί πανάκεια, όταν στην πραγματικότητα στις περισσότερες περιπτώσεις πρόκειται για «σκέτα κουρελόχαρτα» (Καστοριάδης, 2000:204-205).

Ίσως, πάλι, ο ως άνω μηχανισμός να βασίζεται στην αρχή ότι όταν κάτι είναι απαγορευμένο ο πολίτης μάχεται για την άρση της απαγόρευσης όταν όμως κάτι επιτρέπεται, έστω σε θεωρητικό και αφηρημένο επίπεδο, η επιθυμία για απόκτησή του κάμπτεται. Ενδεχομένως για τον πολίτη να είναι περισσότερο σημαντικό να αισθάνεται ελεύθερος παρά να είναι. Η ατομική διαχείριση της ελευθερίας φαίνεται αβάσταχτη σε πολλούς καθώς συνεπάγεται μεγαλύτερη ατομική ευθύνη για την καθοδήγηση της ζωής τους σε βαθμό που να διαπιστώνεται ύπαρξη «συνδρόμου απόδρασης από την ελευθερία»²²⁴. Θα έλεγε κανείς ότι η κατοχύρωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ναρκώνει ή κοιμίζει τους πολίτες αλλά ταυτόχρονα διαφαίνεται και η αποδοχή εκ μέρους των πολιτών αυτής της κατάστασης.

Κάποιοι παρατηρούν παρόμοιο φαινόμενο αποδοχής σχεδόν χωρίς αντίδραση ή με απάθεια και στην χώρα μας φτάνοντας στο σημείο να ομιλούν για ελληνικό παράδοξο το οποίο αποδίδουν σε λόγους, όπως το ότι η χώρα είναι δημογραφικά γερασμένη και στον ψυχολογικό εκβιασμό των πολιτών από τη συνεργία της πολιτικής εξουσίας και των ΜΜΕ με την αναπαραγωγή του φόβου περί άτακτης χρεοκοπίας και εξόδου από την ευρωζώνη (Χρυσόγονος, 2013:200-201). Πρόκειται ίσως, ως ανεφέρθη, για το φαινόμενο της «άρνησης του υποκειμένου να αναλάβει την ευθύνη. Η

²²⁴ Βλ. Wnuk-Lipinski, E., Freedom and equality. An old dilemma in a new context, στο Deacon, B., Social Policy, Social justice and Citizenship in Eastern Europe, Alderhot, Gover 1992, σελ. 178-189 στο οποίο παραπέμπει ο Βουϊδάσκης, 2004:338, διαπίστωση η οποία, αν και αναφέρεται στους πολίτες των χωρών του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού μετά την κατάρρευσή του, δύναται, ίσως, να επεκταθεί σε κοινωνίες, όπου οι πολίτες αγνοούν τα δικαιώματά τους ή για άλλους λόγους δεν τα διεκδικούν.

ανάγκη να εναποθέσουμε τη λύση του προβλήματος σε ένα υποκείμενο που υποτίθεται ότι *ξέρει*» είναι η αιτία της διαιώνισης της υποτέλειας των καταπιεσμένων και όχι η δήθεν άγνοιά τους (Κακογιάννη, 2014:14-15). Κατ' άλλους, οφείλεται σε παραίτηση, η οποία αποτελεί συνέπεια της κοινωνικής μελαγχολίας που δημιουργήθηκε από το βίωμα της κρίσης ως απώλεια (Κακογιάννη, 2014:96). Υποστηρίζεται, μάλιστα, και η άποψη πως ο άνθρωπος, ως ον, δεν ποθεί την ελευθερία αλλά αντιθέτως αναζητά συχνά την τυραννία καθώς του προσφέρει ανακούφιση από το βάρος της λογικής σκέψης και του επιτρέπει απαγορευμένες παρορμήσεις μίσους και βίας. Η ως άνω προτίμηση, όπως και η αναζήτηση ασφάλειας αντί ελευθερίας, εμφανίζεται ιδίως στην περίπτωση κινδύνων που δεν γίνονται κατανοητοί από τον άνθρωπο (Τσακίρογλου, 2014:52-53).

Μια άλλη προσέγγιση ή μετάφραση σε νομικό επίπεδο του ελληνικού παραδόξου και των όσων ανωτέρω περιγράφησαν γι' αυτό θα μπορούσε να είναι ότι μια τέτοια κατάσταση αδράνειας ή απάθειας και η συνακόλουθη έμμεση τιθάσευση της ελευθερίας της έκφρασης φαίνεται πως έχουν επιτευχθεί δια της προσβολής άλλων θεμελιωδών δικαιωμάτων, η ουσιαστική απόλαυση των οποίων αποτελεί προϋπόθεση για την άσκηση του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης. Όπως προέκυψε από τις προηγούμενες ενότητες, πραγματικός στόχος του πολιτικού συστήματος μιας κοινωνίας σε κατάσταση εξαίρεσης αποτελεί η ελευθερία της σκέψης (άρθρο 9 ΕΣΔΑ)²²⁵, αφού σε περίπτωση έλλειψής της το άτομο είτε δεν μπορεί να εκφραστεί είτε αυτό που έχει να εκφράσει είναι ασήμαντο. Πόσο μάλλον να δύναται να φανταστεί *«κάποια αλλαγή στην ύπαρξή του πέρα από την επιλογή άλλων ζυγών»* (Βανεγκέμ, 2005:13). Σε μια *«σκηνοθετημένη ζωή»* (Βανεγκέμ, 2005:17) τι εμβέλεια και ποια δυναμική μπορεί να διεκδικήσει η ελευθερία έκφρασης; Στην ακύρωσή της, άλλωστε, συντελεί *«ο κατακερματισμός της γνώσης που κάνει δύσκολη την κατανόηση του σύγχρονου κόσμου»* (Τσακίρογλου, 2014:65). Είναι ιδιαίτερα σημαντικό να αντιληφθούμε ότι η ελευθερία της γνώμης συμπεριλαμβάνει την ελευθερία να μην αντιλαμβανόμαστε τι πραγματικά συμβαίνει γύρω μας, το οποίο στην πραγματικότητα είναι σκλαβιά. Όμως, η άγνοια του κόσμου ως έχει αναιρεί την ελευθερία δράσης. Και ενώ η γνώμη χειραγωγείται, η αλήθεια όχι (Τσακίρογλου, 2014:49). Άρα, για την επίτευξη της δημοκρατίας απαιτείται η διαρκής αναζήτηση της αλήθειας.

²²⁵ *«Η ελευθερία της γνώμης είναι στενά συνδεδεμένη αλλά ευρύτερη από την ελευθερία της σκέψης»* (Σισιλιάνος, 2013:397).

Παρά τα ανωτέρω και ανεξάρτητα από το αν συμερίζεται κανείς τις ανησυχίες για το ενδεχόμενο της έναρξης της εποχής *«του τέλους των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του θριάμβου μιας μονολιθικής ανθρωπότητας»* (Δουζίνας, 2006:533), τα ΔτΑ δεν έχουν πάψει να αποτελούν, ταυτόχρονα, σύμβολο και έπαθλο λαϊκών αγώνων ενάντια στην καταπίεση και εκμετάλλευση γεγονός που τους προσδίδει δύο θεσμικές όψεις αφενός ως *«μια αρχή ενίσχυσης του κύρους του κράτους και αφετέρου μια προστατευτική αρχή ενάντια στην απύθμενη κρατική επιθυμία»* (Δουζίνας, 2006:526-527).

Καθίσταται, επομένως, σημαντικό να κατανοήσουμε πως η ανωτέρω παθητική στάση εκ μέρους των πολιτών είναι καταστροφική δεδομένου ότι για την απόλαυση ενός ακόμη και τυπικά κατοχυρωμένου δικαιώματος απαιτείται πολλές φορές η ακόμη και δια της δικαστικής οδού διεκδίκησή του λόγω της συχνής τάσης της κρατικής εξουσίας, έτσι όπως ασκείται δια της εκτελεστικής εξουσίας, αυτό που με άλλα λόγια καλείται Διοίκηση, να μην εφαρμόζει τα νόμιμα αλλά τα ειωθότα στον επιμέρους κλάδο της, επιβεβαιώνοντας ως έναν βαθμό τα λεγόμενα του Burke ότι, δηλαδή, *«δεν υπάρχουν γενικά δικαιώματα του ανθρώπου ή, αν υπάρχουν, δεν έχουν αξία. Τα μόνα πραγματικά δικαιώματα δημιουργούνται από μια ιδιαίτερη ιστορία, παράδοση και κουλτούρα»* (Δουζίνας, 2006:223 και Καστοριάδης, 2000:167). Κι ενώ ο Burke αναφερόταν σε διαφορές μεταξύ των εθνών, στην πράξη διαφορές ως προς την παραχώρηση δικαιωμάτων ή αλλιώς, ως προς την εφαρμογή των ισχυόντων σε κρατικό επίπεδο, παρατηρούνται ακόμη και σε επιμέρους επαγγελματικούς κλάδους του ίδιου κράτους.

Με άλλα λόγια, η θεσμική κατοχύρωση δεν αρκεί για την απόλαυση ενός δικαιώματος ενώ πολλές φορές δεν αρκεί ούτε καν η πρόβλεψη ενδίκου βοηθήματος σε περίπτωση παραβίασής του²²⁶ καθώς η κανονιστική ποιότητα ή δύναμη ενός Συντάγματος εν προκειμένω δεν είναι ποτέ δεδομένη ή στατική αλλά διαρκώς

²²⁶ Με βάση τα στατιστικά στοιχεία του ΕΔΔΑ, τα τελευταία χρόνια η χώρα μας βρίσκεται στις πρώτες θέσεις παραβίασης του δικαιώματος πραγματικής προσφυγής (άρθρο 13 της ΕΣΔΑ, σύμφωνα με το οποίο *«Παν πρόσωπο του οποίου τα αναγνωριζόμενα εν τη παρούση Συμβάσει δικαιώματα και ελευθερίες παραβιάστησαν, έχει το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής ενώπιον εθνικής αρχής, έστω και αν η παραβίαση διεπράχθη υπό προσώπων ενεργούντων εν τη εκτέλεση των δημοσίων καθηκόντων των»* και 47 ΧΘΔ) μεταξύ των χωρών του Συμβουλίου της Ευρώπης, γεγονός ιδιαίτερα ανησυχητικό λόγω της σύνδεσής του με την ελευθερία της έκφρασης αλλά και γενικότερα με το κράτος δικαίου. Όντως, το εύρος των κατ' έτος παραβιάσεων του δικαιώματος πραγματικής προσφυγής στην χώρα μας με 8 παραβιάσεις το 2009, 17 το 2010, 32 το 2011, 25 το 2012 και 9 το 2013 εντυπωσιάζει (βλ. επόμενη υποσημείωση για τις ιστοσελίδες όπου δύναται να αναζητηθούν). Η έννοια του ως άνω δικαιώματος είναι πως το προβλεπόμενο εθνικό ένδικο βοήθημα πρέπει να είναι αποτελεσματικό και στην πράξη πετυχαίνοντας την άρση των συνεπειών της παραβίασης της ΕΣΔΑ στο ίδιο το θύμα. Μόνο τότε τα κατοχυρωμένα στην ΕΣΔΑ δικαιώματα αποδεικνύονται *«πραγματικά και αποτελεσματικά και όχι θεωρητικά και απατηλά»* (Σισιλιάνος, 2013: 484).

ζητούμενη και μεταβαλλόμενη (Χρυσόγονος, 2013:23). Τρανή απόδειξη η κατά κόρον παραβίαση του Συντάγματος στην χώρα μας τα τελευταία χρόνια²²⁷. Άλλωστε, αν δεν ήταν έτσι, ουδεμία χρησιμότητα θα είχε η διάταξη του άρθρου 120 παρ. 4 Σ. περί δικαιώματος και υποχρέωσης των Ελλήνων να αντιστέκονται με κάθε μέσο εναντίον οποιουδήποτε επιχειρεί να καταλύσει το Σύνταγμα με τη βία²²⁸. Σε ένα περιβάλλον που χαρακτηρίζεται, τόσο στην υπόλοιπη Ευρώπη όσο και στην Ελλάδα, από την εξαφάνιση της πολιτικής ιδιότητας με τον αποκλεισμό της μάζας των ευρωπαίων πολιτών από τη συμμετοχή στην πολιτική ζωή (Κακογιάννη, 2014:25), προκειμένου να μην καθίστανται τα ΔτΑ, μεταξύ των οποίων και το θεμελιώδες δικαίωμα της ελεύθερης έκφρασης, και η λαϊκή κυριαρχία κενά περιεχομένου και περαιτέρω η κατοχύρωσή τους να μη χρησιμεύει ακόμη και ως άλλοθι της εξουσίας²²⁹ ή «*ως απλή βιτρίνα για τις αντιδημοκρατικές πρακτικές των ευρωπαϊκών ελίτ*» (Τσακίρογλου, 2014:192), απαιτείται η δημιουργία πολιτικά ενεργών πολιτών και όχι υπηκόων²³⁰.

Στις μέρες μας όπου η καταστολή της αντίστασης της ελληνικής κοινωνίας κλιμακώνεται - μάλλον ακριβώς γι' αυτό - άνθρωποι που μέχρι την έναρξη της κρίσης δεν ασχολούνταν με την πολιτική αφυπνίζονται, βαπτίζονται πολιτικά και σπάνε τις αλυσίδες του φαύλου κύκλου της «επιθυμίας - κατανάλωσης - ματαίωσης»²³¹ (Κακογιάννη, 2014:166, 171, 180) καθώς ενώπιόν τους φαινόμενα όπως ο πλουτισμός,

²²⁷ Αναφερθήκαμε σε προηγούμενη ενότητα ενδεικτικά σε κάποιες δικαστικές αποφάσεις που διέγνωσαν την αντισυνταγματικότητα διάφορων κυβερνητικών μέτρων. Ενδιαφέρον, όμως, παρουσιάζουν και τα στατιστικά στοιχεία του ΕΔΔΑ για την κατάσταση της ελευθερίας της έκφρασης στην χώρα μας, αν και δεν μπορεί κανείς να στηριχθεί αποκλειστικά σε αυτά προκειμένου να εξάγει ασφαλή συμπεράσματα καθώς αφορούν μόνο τις περιπτώσεις όπου κάποιος προσέφυγε στο Δικαστήριο. Έτσι, σε σχέση με το άρθρο 10 της ΕΣΔΑ, στην Ελλάδα παρατηρήθηκαν μία παραβίαση το 2009, επίσης μία το 2010, καμία το 2011 και το 2012 και μία το 2013., βλ. http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_2009_ENG.pdf, http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_2010_ENG.pdf, http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_2011_ENG.pdf, http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_2012_ENG.pdf, http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_2013_ENG.pdf για τα ως άνω στοιχεία.

²²⁸ Ενδιαφέρονσα, μάλλον προκλητική και πάντως ευθεία αναφορά στη σημερινή κατάσταση της χώρας μας συνιστά η θέση πως η διάταξη ενεργοποιείται και όταν παρατηρείται συστηματική παραβίαση του Συντάγματος έστω από νομίμως εκλεγείσα κυβέρνηση με δικαίωμα, μάλιστα, χρήσης εκ των πολιτών οιαδήποτε πρόσφορου μέσου ακόμη και παράνομου, βίας κλπ. προκειμένου να αποτραπεί η κατάλυση του Συντάγματος (Νικόπουλος, 2013:364-365).

²²⁹ Βλ. και Βανεγκέμ, 2005:19.

²³⁰ «Ο Τζων Στιούαρτ Μιλ διακρίνει τους πολίτες σε ενεργούς και παθητικούς και διευκρινίζει ότι συνήθως οι κυβερνώντες προτιμούν τους δεύτερους επειδή είναι πολύ πιο εύκολο να εξουσιάζεις υπάκουους παρά αδιάφορους, αλλά η δημοκρατία, όπως λέει, έχει ανάγκη από τους πρώτους» (Γιαννής, 2002:9-10).

²³¹ Ακόμη και αν η απόρριψη της οικονομίας της απόλαυσης και του καταναλωτισμού, η υιοθέτηση του οικουμενικού και η μετατροπή του υποταγμένου εαυτού σε αντιστεκόμενο πολίτη-υποκείμενο έρχεται ως αποτέλεσμα της αποτυχίας της ατομικότητας και της συνειδητοποίησης της ελλειμματικής του ταυτότητας ή αισθημάτων αδικίας και απόγνωσης (Κακογιάννη, 2014:191).

η κατανάλωση και ο καπιταλισμός συνολικά «απομαγεύονται» ή, με άλλα λόγια, απομυθοποιούνται (Τσακίρογλου, 2014:18). Ο πολλαπλασιασμός των αφυπνιζόμενων και των ελεύθερα εκφραζόμενων πολιτών και η μεταξύ τους συνέργεια είτε σε επίπεδο κοινωνίας των πολιτών είτε στην πολιτική αρένα²³² καθώς και, περαιτέρω, η συνέργεια μεταξύ των κινημάτων της κοινωνίας των πολιτών και των πολιτικών κομμάτων²³³, φαίνεται να αποτελούν τη μοναδική ελπίδα όχι μόνο για την αντιμετώπιση της παρούσας κρίσης αλλά και για να αποκτήσουν τα ΔτΑ, όπως αυτό της ελευθερίας έκφρασης, ουσιαστική αλλά και διαφορετική δυναμική, περιεχόμενο, στόχευση και αποτελεσματικότητα, κάτι που όπως διεφάνη ανωτέρω είναι απαραίτητο για την ποιότητα αν όχι για την ύπαρξη της ίδιας της δημοκρατίας μας.

Με την έξοδο του πολίτη από την απάθεια και την ιδιώτευση, δηλαδή, εφόσον μια (καταρχάς εσωτερική) αφύπνιση πραγματοποιηθεί και «ο άνθρωπος των αντανακλαστικών...που σύρεται από το λουρί» και που διάφοροι ανέλεγκτοι μηχανισμοί τον κρατούν δέσμιο «στην ψευδαίσθηση της ατομικότητας και της ελευθερίας του»²³⁴, αρχίσει να σκέπτεται πολιτικά²³⁵, ώστε σταδιακά να διεκδικήσει την ενεργότερη εμπλοκή του στη διαδικασία διάπλασης του πολιτικού συστήματος²³⁶, ίσως οδηγηθούμε σε μια «νέα φάση πυκνής πολιτικής δημιουργικότητας» και περαιτέρω, ενδεχομένως, στην αναγωγή των ΔτΑ ως κυρίαρχης, στην κοινωνία, αξίας σε αντικατάσταση της κυριαρχίας της οικονομίας (Τσακίρογλου, 2014:75 και Καστοριάδης, 2000:167, 212). Εάν οι ανωτέρω συνθήκες ευοδωθούν, ίσως αργήσει η

²³² Όπως για παράδειγμα συνέβη με τη συμμετοχή των Indignados (Αγανακτισμένοι) της Ισπανίας ως κόμμα με την ονομασία «Podemos» (Μπορούμε ελληνιστί) στις πρόσφατες ευρωεκλογές, βλ. http://www.enikos.gr/international/239465,Oi_Ispanoi_Aganaktismenoi_pane_sthn_Eyrow.html με ημερομηνία πρόσβασης την 5^η Ιουλίου 2014.

²³³ Συνέργεια των ατόμων αλλά και μεταξύ των κινημάτων της κοινωνίας των πολιτών και των πολιτικών κομμάτων είναι απαραίτητη για το μετασχηματισμό της κοινωνίας (Τσακίρογλου, 2014:145), αν και υποστηρίζεται και η άποψη πως μόνο η κοινωνία των πολιτών και η δημιουργία νέων συνεργατικών θεσμών αποτελούν ικανές μορφές αντίστασης στην κρίση καθώς «το κράτος ανήκει ουσιαστικά στις τράπεζες» (Τσακίρογλου, 2014:85).

²³⁴ Η προφητεία του Καστοριάδη περί δημιουργίας του ανθρώπου των αντανακλαστικών (Καστοριάδης, 2000:168) σήμερα μάλλον αποτελεί απτή πραγματικότητα.

²³⁵ Δηλαδή, να σκέπτεται περί της πολιτικής και άρα - εφόσον «πολιτική σημαίνει αμφισβήτηση των κατεστημένων θεσμών» (Καστοριάδης, 2000: 266) - να αμφισβητεί τη συγκεκριμένη μορφή νόμων και θεσμών, στη διαμόρφωση των οποίων δε συμμετέχει.

²³⁶ Παρόλο που υποστηρίζεται αφενός πως «ούτε η άμεση δημοκρατία αποτελεί λύση» για την ανάκαμψή μας καθώς αποτελεί ουτοπία στον κόσμο της νεωτερικότητας λόγω του ότι τα προβλήματα είναι περίπλοκα χωρίς, παράλληλα, να υφίσταται δυνατότητα πλήρους ενημέρωσης των πολιτών ή επαρκούς χρόνος για διαβούλευση (Αλιβιζάτος, 2013:101-110). Όμως, το πρόβλημα δεν είναι διαδικαστικό αφού η δημοκρατία δεν στηρίζεται απλώς σε διαδικασίες, αλλά χρειάζεται, μεταξύ άλλων, και δημοκρατικώς εκπαιδευμένα (δηλαδή με τρόπο κριτικό) άτομα, βλ. περισσότερα σε Καστοριάδη, 2000: 261-288, στο κεφάλαιο Η δημοκρατία ως διαδικασία και ως καθεστώς.

επιβεβαίωση όσων προφητεύουν το τέλος των ΔτΑ και η ελευθερία της έκφρασης να αποκτήσει ουσιαστικό περιεχόμενο.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Έχοντας διανύσει μια διαδρομή που εκτείνεται από την περιγραφή του θεσμικού πλαισίου του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης έως την απεικόνιση της ελληνικής συγκυρίας των τελευταίων ετών είτε μέσα από θεωρίες όπως η κατάσταση εξαίρεσης είτε μέσα από την παράθεση μιας σειράς από γεγονότα που αφορούν στην ελευθερία της έκφρασης και παρά τις επιμέρους επισημάνσεις ή διαπιστώσεις που προηγήθηκαν, το βασικό αίτημα για μια συνολική αποτίμηση του βαθμού απόλαυσης της ελευθερίας της έκφρασης τα τελευταία έτη στην χώρα μας παραμένει.

Ας προσπαθήσουμε, λοιπόν, να προσδιορίσουμε το πρόσημο της επίδοσης της χώρας μας ανακεφαλαιώνοντας συνοπτικά όσα καταφέραμε να αναδείξουμε με την παρούσα έρευνα.

Καταρχάς, ανεδείχθη η περίοπτη θέση του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης αφενός λόγω της αλληλεπίδρασής του με πλήθος άλλων δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται και αυτά συνταγματικά, στην ΕΣΔΑ και στον ΧΘΔ της ΕΕ, αφετέρου λόγω της σημασίας του για την ίδια τη δημοκρατία.

Με δεδομένο πως μόνο σε ένα δημοκρατικό πολίτευμα είναι δυνατόν να ευδοκιμεί ένα δικαίωμα σαν αυτό της ελευθερίας της έκφρασης, διερευνήσαμε τόσο εάν στην χώρα μας με σκοπό την αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης έχει επικρατήσει μια κατάσταση εξαίρεσης που την χαρακτηρίζει η αναστολή δικαίου έως την αποκατάσταση της ομαλότητας όσο και την κατάσταση της δικαιοσύνης η ανεξαρτησία της οποίας είναι θεμελιώδης για τη δημοκρατία.

Σε ό,τι αφορά τη θεωρία περί κατάστασης εξαίρεσης, γεγονός είναι πως η χώρα μας ουδέποτε επικαλέστηκε είτε το άρθρο 48 Σ. είτε το άρθρο 15 της ΕΣΔΑ. Οπότε, επισήμως - και παρά την επίκληση κατάστασης έκτακτης ανάγκης ακόμη και σε αιτιολογικές εκθέσεις νόμων ή την ύπαρξη χαρακτηριστικών που προσιδιάζουν στην κατάσταση εξαίρεσης - ουδεμία αναστολή δικαίου συντρέχει και επομένως υφίσταται απαίτηση για πλήρη απόλαυση του δικαιώματος.

Σχετικά με τη δικαιοσύνη, είναι γεγονός πως τα τελευταία χρόνια βρέθηκε εν μέσω διασταυρούμενων πυρών της κοινωνίας και της πολιτικής εξουσίας. Όμως, τούτο οφείλεται περισσότερο στους ταραγμένους καιρούς και στη διόγκωση των αντιδράσεων που αυτοί επιφέρουν. Επομένως, παρά την ύπαρξη τυχόν επιμέρους αστοχιών, συνολικά αποτιμώντας το έργο της δικαιοσύνης και λαμβάνοντας υπόψη τα σημαντικά διαχρονικά προβλήματα που αντιμετωπίζει - όπως οι καθυστερήσεις στην απονομή δικαιοσύνης - κρίνεται πως λειτουργεί ικανοποιητικά ως έσχατος εγγυητής των δικαιωμάτων των πολιτών στεκόμενη στο ύψος των περιστάσεων.

Από την άλλη, στην ελληνική κοινωνία κυριάρχησαν αισθήματα φόβου και απογοήτευσης εν μέρει και εξαιτίας του επικοινωνιακού χειρισμού της κρίσης τόσο σε ελληνικό όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Ειδικά η προσπάθεια απόδοσης ευθυνών τότε στη μια επαγγελματική κατηγορία πολιτών και τότε στην άλλη και εντέλει στο σύνολο της κοινωνίας αφενός επένδυε στη διάβρωση της κοινωνικής συνοχής αφετέρου στην ενοχοποίηση της κοινωνίας με απώτερο σκοπό τον ευκολότερο έλεγχό της. Ανεξάρτητα, δε, από τις προθέσεις και τα αίτια του συγκεκριμένου χειρισμού ουδείς αμφισβητεί πως ένας φοβισμένος και απογοητευμένος πολίτης δε δύναται να εκφρασθεί ελεύθερα. Εξάλλου, σε πολλές περιπτώσεις ο πολιτικός λόγος κινούνταν στα όρια της ελευθερίας της έκφρασης ενώ σε άλλες εκτρεπόταν σε ρητορική μίσους ή προτροπή στη βία - που εκφράστηκε κυρίως αλλά όχι μόνο από την Χ.Α. - συντελώντας, μάλιστα, στη διάχυση της βίας στην ελληνική κοινωνία με αποκορύφωμα τις δολοφονίες των Φύσσα, Φουντούλη και Καπελώνη.

Αναμφίβολα, και η κατάσταση που επικρατεί στα ΜΜΕ της χώρας μας και συγκεκριμένα η χαμηλή ποιότητα, η έλλειψη πλουραλισμού στην ενημέρωση και οι σχέσεις με το πολιτικό σύστημα αλλά και ο βαθύς συντηρητισμός της Εκκλησίας, η έκφραση του οποίου εκδηλώνεται ακόμη και με τη χρήση ακραίου ρατσιστικού λόγου εκ μέρους της, συνιστούν χαρακτηριστικά με ιδιαίτερα αρνητικό αντίκτυπο στην ελευθερία της έκφρασης. Αν και τόσο για τα ΜΜΕ όσο και για την Εκκλησία τα όσα διαπιστώσαμε δεν αφορούν μόνο στην περίοδο της κρίσης αλλά πρόκειται είτε για φαινόμενα δεκαετιών στην πρώτη περίπτωση είτε για μάλλον εγγενή τους χαρακτηριστικά στη δεύτερη, στο ταραγμένο παρόν που βιώνουμε οι παθογένειές τους λειτουργούν πολλαπλασιαστικά επιτείνοντας επικίνδυνα τον κοινωνικό διχασμό.

Όμως, η μεγαλύτερη αδυναμία στην απόλαυση της ελευθερίας της έκφρασης στην χώρα μας είναι δομική και μπορεί να αναδείχθηκε εντονότερα ή και να εντάθηκε

τα τελευταία έτη δεν οφείλει, παρόλα αυτά, την ύπαρξή της στη σημερινή ελληνική συγκυρία. Πρόκειται για τους περιορισμένους τρόπους με τους οποίους δύναται να εκφρασθεί πολιτικά ένας πολίτης λόγω του ότι το πολιτικό σύστημα της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας δεν είναι στην πραγματικότητα καν αντιπροσωπευτικό, αφού απουσιάζει η σχέση εντολέα - εντολοδόχου μεταξύ των πολιτών και των πολιτικών και επομένως η δυνατότητα άσκησης ελέγχου ή ακόμη και ανάκλησης των δεύτερων σε περίπτωση παρέκκλισης από το πολιτικό πρόγραμμα βάσει του οποίου εξελέγησαν ενώ οι σημαντικές πολιτικές αποφάσεις λαμβάνονται ιδιωτικά ως αποτέλεσμα μιας διαπραγμάτευσης μεταξύ των κυβερνήσεων και των οικονομικών ελίτ. Επιπλέον, η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας έχει ως συνέπεια τη μετατόπιση του κέντρου λήψης αποφάσεων από το εκάστοτε κράτος στο παγκόσμιο επίπεδο και τον προσδιορισμό των πολιτικών που θα ακολουθηθούν με γνώμονα τις αυτονομημένες από τα εθνικά κράτη αγορές με περαιτέρω αποτέλεσμα να αποδυναμώνεται ακόμη περισσότερο η φωνή και η ψήφος του κάθε πολίτη.

Εν κατακλείδι, η αντιμετώπιση της κρίσης ως ευκαιρίας για την έναρξη μιας διαδικασίας *αποαποικιοποίησης του φαντασιακού* ώστε απαλλαγμένοι από το φαινόμενο του μεσσιανισμού να αναλάβουμε την ευθύνη της ενεργότερης συμμετοχής στην αντιμετώπιση των προβλημάτων της χώρας φαίνεται να αποτελεί τη μόνη λύση για την πραγμάτωση μιας ουσιαστικής ελευθερίας της έκφρασης, πέρα, δηλαδή, από τα ασφυκτικά όρια που της προσδίδει ο αμυντικός χαρακτήρας της υφιστάμενης θεσμικής της κατοχύρωσης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλιβιζάτος, Ν.Κ., *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία (1800-2010)*, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2011
- Αλιβιζάτος, Ν.Κ., *Ποια δημοκρατία για την Ελλάδα μετά την κρίση; (Για την αποκατάσταση των λέξεων και του νοήματός τους)*, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2013
- Βανεγκέμ, Ρ., *Τίποτα δεν είναι ιερό, όλα μπορούν να λεχθούν*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα, 2005
- Βουϊδάσκης, Β.Κ., *Το δικαίωμα της Ελευθερίας της Έκφρασης και τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας (Ιστορικο-κοινωνιολογική προσέγγιση)*, Αθήνα, 2004
- Δουζίνας, Κ., *Το τέλος των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2006
- Δουζίνας, Κ., *Αντίσταση και φιλοσοφία στην κρίση (Πολιτική, ηθική και Στάση Σύνταγμα)*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2011
- Κακογιάννη, Μ. (επιμέλεια), *το ελληνικό σύμπτωμα*, εκδ. νήσος, Αθήνα, 2014
- Καστοριάδης, Κ., *Η άνοδος της ασημαντότητας*, εκδ. ύψιλον/βιβλία, Αθήνα, 2000
- Κοντογιώργης, Γ., *Κομματοκρατία και δυναστικό κράτος (Μια ερμηνεία του ελληνικού αδιεξόδου)*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα, 2012
- Κοντογιώργης, Γ., *Οι Ολιγάρχες (Η δυναμική της υπέρβασης και η αντίσταση των συγκατανευσιφάγων)*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα, 2014
- Κυριτσάκη, Ι.Α., *Ανθρώπινα δικαιώματα και εξωτερικές σχέσεις της ΕΕ*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2011
- Μαρκεζίνης, Β., *Ελλάς: Νέοι προσανατολισμοί σε στιγμές κρίσης*, εκδ. Ι.Σιδέρης, Αθήνα, Απρίλιος 2014
- Νικολόπουλος, Γ.Π., *Η ΕΕ ως φορέας αντεγκληματικής πολιτικής*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2008
- Νικόπουλος, Β.Ε., *Αγαπημένο μου... Σύνταγμα ή αντιΣυνταγματικοί παραΛογισμοί (Η αλήθεια για την σημερινή αντισυνταγματική κατάσταση της Ελλάδας)*, εκδ. Αρμός, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2013
- Πέρσυ, Α., *Νίτσε: 99 Μαθήματα καθημερινής φιλοσοφίας*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα, 2011

- Σισιλιάνος, Λ.Α., *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Ερμηνεία κατ' άρθρο)*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2013
- Σπηλιωτόπουλος, Επ., *Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1997
- Τσακίρογλου, Τ., *Πρόσωπα της απομάγευσης (38 συνεντεύξεις για την κρίση και το μέλλον)*, εκδ. Οκτώ, Αθήνα, 2014
- Χριστιανός, Β., *Συνθήκη ΕΕ & ΣΛΕΕ Κατ' άρθρον ερμηνεία*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2012
- Χρυσόγονος, Κ.Χ., *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2002
- Χρυσόγονος, Κ.Χ., *Η καταστρατήγηση του Συντάγματος στην εποχή των μνημονίων*, εκδ. Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 2013
- Agamben, G., *Κατάσταση εξάιρεσης*, εκδ. Πατάκης, Αθήνα, 2007
- Buruma, I.,- Margalit, A., *Δυτικισμός (Η Δύση στα μάτια των άλλων)*, εκδ. Κριτική, Αθήνα, 2007
- De Grauwe, P., *Τα Οικονομικά της Νομισματικής Ένωσης*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2008
- LABEL (Σύνδεσμος για την κατάργηση των νόμων που καταστέλλουν τη βλασφημία και για το δικαίωμα ελεύθερης έκφρασης), σε επιμέλεια των Νταρτβέλ, Π., - Ντενί, Φ., - Ρόμπιν, Γ., - Δημούλης, Δ., *Δικαίωμα στη Βλασφημία*, εκδ. Μαύρη Λίστα, Αθήνα, 2000
- Muller, D., *Σύγκρουση (Παιχνίδια πολέμου για το παγκόσμιο χρήμα)*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα, 2013
- Patomäki, H., *Η μεγάλη αποτυχία της ευρωζώνης (Από την κρίση σε ένα παγκόσμιο Νιου Ντιλ)*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα, 2013

ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

- Βαξεβάνης-Αραβαντινός-Μιχοπούλου, «Στήνει εκπομπές ο Θεοδωράκης;» *HOTDOC*, τ. 52, Α' Μαΐου, 2014

- Βερναρδάκης, Χ., «Πόσο βαθύ είναι το Ποτάμι;», *HOTDOC*, τ. 52, Α΄ Μαΐου 2014
- Γιανναράς, Χ., «Η Καρχηδόνα πρέπει να καταστραφεί», διαθέσιμο στο <http://www.koutipandoras.gr/article/31398/hr-giannaras-i-karhidona-prepei-na-katastrafei>
- Γιαννής, Ν., «Τι είναι η Κοινωνία Πολιτών;», Αθήνα, 2002 διαθέσιμο στο http://www.nicosyannis.gr/images/stories/final_final_ti_ine_i_kinonia_politon.pdf
- Δήμου, Ν., «Αντικληρικισμός και Αντικομουνισμός», διαθέσιμο στο <http://www.koolnews.gr/egrapsan/antikliricismos-kai-antikomounismos/>
- Μαντζούφας, Π., «Ελευθερία έκφρασης και διαδίκτυο», διαθέσιμο στο <http://www.constitutionalism.gr/site/1834-eleyteria-ekfrasis-kai-diadiktyo/>
- Μπελαντής, Δ., «Η κατάσταση εξαίρεσης και οι εφαρμογές της στο πρόγραμμα στήριξης της ελληνικής οικονομίας», *Δικαιώματα του Ανθρώπου*, τ. 48/2010
- Παναγοπούλου-Κουτνατζή, Φ., «Κοινωνικά Δίκτυα και Προσωπικότητα», *Δίκαιο Μέσων Ενημέρωσης και Επικοινωνίας*, Απρ-Μαϊ-Ιούν. 2012, τ. 34, Αθήνα, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη
- Παπαγιάννης, Δ., «Η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων ανάμεσα στο Λουξεμβούργο και το Στρασβούργο», *Δικαιώματα του Ανθρώπου*, τ. 39/2008
- Παπαχριστούδη, Μ., «Μας πήρανε χαμπάρι και στην Αμερική», *HOTDOC*, τ. 52, Μάιος 2014
- Παραράς, Π.Ι., «Η αδύνατη οικουμενικότητα των δικαιωμάτων του ανθρώπου», *Δικαιώματα του Ανθρώπου*, τ. 45/2010
- Παραράς, Π.Ι., «Ελευθερία της έκφρασης με προϋποθέσεις;», διαθέσιμο στο <http://www.libertas-ichr.gr/category/news/>
- Τσιροβασίλη, Κ.Γ., «Η προστασία της ιδιωτικής ζωής σε συνάρτηση με την ελευθερία της έκφρασης», *Νομικό Βήμα*, τόμος 62, τεύχος 2, Φεβ 2014, σελ. 415-422
- Χαραλάμπης, Δ., «Το τέλος του βασικού μετόχου», 21 Οκτ 2007 στο <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=184306>
- Χατζόπουλος, Β., «Η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων ύστερα από τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισσαβόνας», *Δικαιώματα του Ανθρώπου*, τ. 50/2011

NΟΜΟΛΟΓΙΑ

Απόφαση του Δικαστηρίου (έβδομο τμήμα) της 12ης Δεκεμβρίου 2013 στην υπόθεση C-523/12 με διαδίκους Dirextra Alta Formazione srl κατά Regione Puglia.

Απόφαση του Δικαστηρίου (τέταρτο τμήμα) της 27ης Μαρτίου 2014 στην υπόθεση C-314/12 με διαδίκους UPC Telekabel Wien GmbH κατά Constantin Film Verleih GmbH και Wega Filmproduktionsgesellschaft mbH.

Απόφαση του Δικαστηρίου (δεύτερο τμήμα) της 18ης Ιουλίου 2013 στην υπόθεση C-234/12 με διαδίκους Sky Italia Srl κατά Autorità per le Garanzie nelle Comunicazioni.

Απόφαση του Δικαστηρίου (τμήμα μείζονος συνθέσεως) της 22ας Ιανουαρίου 2013 στην υπόθεση C-283/11 με διαδίκους Sky Österreich GmbH κατά Österreichischer Rundfunk.

Απόφαση του Δικαστηρίου (τρίτο τμήμα) της 16ης Φεβρουαρίου 2012 στην υπόθεση C-360/10 με διαδίκους Belgische Vereniging van Auteurs, Componisten en Uitgevers CVBA (SABAM) κατά Netlog NV.

Απόφαση του Δικαστηρίου (τμήμα μείζονος συνθέσεως) της 6ης Σεπτεμβρίου 2011 στην υπόθεση C-163/10 στο πλαίσιο της ποινικής δίκης κατά του Aldo Patriciello.

Απόφαση του Δικαστηρίου (τρίτο τμήμα) της 1ης Δεκεμβρίου 2011 στην υπόθεση C-145/10 με διαδίκους Eva-Maria Painer κατά Standard VerlagsGmbH και λοιπών.

Απόφαση του Δικαστηρίου (τρίτο τμήμα) της 24ης Νοεμβρίου 2011 στην υπόθεση C-70/10 με διαδίκους Scarlet Extended SA κατά Société belge des auteurs, compositeurs et éditeurs SCRL (SABAM).

Απόφαση του Δικαστηρίου (τμήμα μείζονος συνθέσεως) της 16^{ης} Δεκεμβρίου 2008 στην υπόθεση C-213/07 με διαδίκους Μηχανική ΑΕ κατά Εθνικού Συμβουλίου Ραδιοτηλεόρασης, Υπουργού Επικρατείας.

Απόφαση του Γενικού Δικαστηρίου (πέμπτο τμήμα) της 12ης Σεπτεμβρίου 2013 στην υπόθεση T-331/11 με διαδίκους Leonard Besselink κατά Συμβουλίου της ΕΕ.

Απόφαση του Γενικού Δικαστηρίου (αναιρετικό τμήμα) της 13ης Δεκεμβρίου 2012 στην υπόθεση T-199/11 P με διαδίκους Guido Strack κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

Απόφαση του Γενικού Δικαστηρίου (έβδομο τμήμα) της 29ης Νοεμβρίου 2012 στην υπόθεση T-590/10 με διαδίκους Gabi Thesing και Bloomberg Finance LP κατά ΕΚΤ.

Απόφαση του Γενικού Δικαστηρίου (έβδομο τμήμα) της 25ης Απριλίου 2013 στην υπόθεση T-526/10 με διαδίκους Inuit Tapiriit Kanatami και λοιπών κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

Απόφαση του Δικαστηρίου Δημόσιας Διοίκησης (δεύτερο τμήμα) της 23ης Οκτωβρίου 2012 στην υπόθεση F-44/05 RENV με διαδίκους Guido Strack κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

Απόφαση του ΕΔΔΑ της 7^{ης} Δεκεμβρίου 1976 στην υπόθεση Handyside v. The United Kingdom

Απόφαση του ΕΔΔΑ της 26^{ης} Απριλίου 1979 στην υπόθεση Sunday Times v. The United Kingdom (No 1)

Απόφαση του ΕΔΔΑ της 8^{ης} Ιουλίου 1986 στην υπόθεση Lingens v. Austria

Απόφαση του ΕΔΔΑ της 26^{ης} Νοεμβρίου 1991 στην υπόθεση Sunday Times v. The United Kingdom (No 2)

Απόφαση του ΕΔΔΑ της 23^{ης} Σεπτεμβρίου 1994 στην υπόθεση Jersild v. Denmark

Απόφαση του ΕΔΔΑ της 27^{ης} Μαρτίου 1996 στην υπόθεση Goodwin v. The United Kingdom

Απόφαση του ΕΔΔΑ της 11^{ης} Ιανουαρίου 2000 στην υπόθεση News Verlags Gm 3 Hand Co KGV v. Austria

Απόφαση του ΕΔΔΑ της 5^{ης} Μαΐου 2011 στην υπόθεση Συντακτική Επιτροπή της Pravoye Delo και Shtekel κατά Ουκρανίας, *Δίκαιο Μέσων Ενημέρωσης και Επικοινωνίας*, Απρ-Μαϊ-Ιούν. 2012, τ. 34, Αθήνα, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη

Η υπ' αριθμ. 2476/2011 απόφαση του ΣτΕ, *Δίκαιο Μέσων Ενημέρωσης και Επικοινωνίας*, Απρ-Μαϊ-Ιούν. 2012, τ. 34, Αθήνα, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη

Η υπ' αριθμ. 1206/2012 απόφαση του ΣτΕ, *Δίκαιο Μέσων Ενημέρωσης και Επικοινωνίας*, Απρ-Μαϊ-Ιούν. 2012, τ. 34, Αθήνα, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη

Η υπ' αριθμ. 4392/2013 απόφαση του ΣτΕ, *Νομικό Βήμα*, Τόμος 62, Τεύχος 2, Φεβ. 2014, εκδ. Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών

Η υπ' αριθμ. 4395/2013 απόφαση του ΣτΕ, *Νομικό Βήμα*, Τόμος 62, Τεύχος 2, Φεβ. 2014, εκδ. Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών

Η υπ' αριθμ. 3470/2011 απόφαση του ΣτΕ (Ολομέλεια)

Η υπ' αριθμ. 3427/2010 απόφαση του ΣτΕ (Ολομέλεια)

ΛΟΙΠΑ ΕΓΓΡΑΦΑ

Απόφαση υπ' αριθμ. 63/2010 Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα σε *Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου*, Ιαν-Απρ 2011, τ. Ι, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη

Campisi, J.M., «Crises, Learning capacity and Integration: the case of the European Union», 2010 (A thesis submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of master of arts in the faculty of graduate studies (European Studies) in the university of British Columbia, Vancouver) στο https://circle.ubc.ca/bitstream/handle/2429/30468/ubc_2011_spring_campisi_julian.pdf?sequence=1

Έκθεση ανεξάρτητου εμπειρογνώμονα (Cephas Lumina) εκ μέρους του Συμβουλίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ δημοσιευμένη την 7^η Μαρτίου 2014 για τις συνέπειες του χρέους και άλλων σχετικών διεθνών οικονομικών υποχρεώσεων των Κρατών στην πλήρη απόλαυση των ΔτΑ και ιδιαίτερα των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών δικαιωμάτων (Αποστολή στην Ελλάδα 22-27 Απριλίου 2013)

Έκθεση του United States Department of State του 2013 για την προστασία των ΔτΑ στην Ελλάδα, διαθέσιμη στο <http://www.state.gov/documents/organization/220496.pdf>

Έκθεση του Νιλς Μούιζνιεκς, Επιτρόπου του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα ΔτΑ, (Μετά την επίσκεψή του στην Ελλάδα από τις 28 Ιανουαρίου έως την 1η Φεβρουαρίου 2013), διαθέσιμη στο [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CommDH\(2013\)6&Language=lanGreek&Ver=original&Site=COE&BackColorInternet=B9BDEE&BackColorIntranet=FFCD4F&BackColorLogged=FFC679](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CommDH(2013)6&Language=lanGreek&Ver=original&Site=COE&BackColorInternet=B9BDEE&BackColorIntranet=FFCD4F&BackColorLogged=FFC679)

Στατιστικά στοιχεία του ΕΔΔΑ για παραβιάσεις της ΕΣΔΑ ανά κράτος και άρθρο του 2010, διαθέσιμα στο http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_2010_ENG.pdf

Στατιστικά στοιχεία του ΕΔΔΑ για παραβιάσεις της ΕΣΔΑ ανά κράτος και άρθρο του 2011, διαθέσιμα στο http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_2011_ENG.pdf

Στατιστικά στοιχεία του ΕΔΔΑ για παραβιάσεις της ΕΣΔΑ ανά κράτος και άρθρο του
2012, διαθέσιμα στο
http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_2012_ENG.pdf

Στατιστικά στοιχεία του ΕΔΔΑ για παραβιάσεις της ΕΣΔΑ ανά κράτος και άρθρο του
2013, διαθέσιμα στο
http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_2013_ENG.pdf

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

www.amnesty.org.gr

<https://circle.ubc.ca/>

<http://www.constitutionalism.gr/>

<http://curia.europa.eu/>

<http://www.drassi.gr/>

<http://www.edd.gr/>

<http://www.enikos.gr/>

<http://www.freedomhouse.org/>

<http://gr.news.yahoo.com>

www.hlhr.gr

<http://www.imerisia.gr>

<http://www.iefimerida.gr>

<http://www.kans.gr/>

<http://www.kathimerini.gr/>

www.mixanitouxronou.gr

<http://newpost.gr/>

<http://news.in.gr/>

<http://www.onalert.gr/>

<http://pangalos.gr/>

<http://www.paraskhnio.gr/>

<http://www.periodista.gr/>
www.politeianet.gr
<http://www.protagon.gr/>
<http://www.real.gr/>
<http://religionlawgr.wordpress.com/>
<http://www.skai.gr/>
<http://www.statistics.gr/>
<http://www.tanea.gr/>
<http://www.tovima.gr/>
<http://tvxs.gr/>
<http://www.xryshaygh.com/>
<http://www.youtube.com>
<http://www.zougla.gr/>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Άρθρο 10

Ελευθερία έκφρασης

1. Παν πρόσωπο έχει δικαίωμα εις την ελευθερίαν εκφράσεως. Το δικαίωμα τούτο περιλαμβάνει την ελευθερίαν γνώμης ως και την ελευθερίαν λήψεως ή μεταδόσεως πληροφοριών ή ιδεών, άνευ επεμβάσεως δημοσίων αρχών και ασχέτως συνόρων. Το παρόν άρθρον δεν κωλύει τα Κράτη από του να υποβάλωσι τας επιχειρήσεις

ραδιοφωνίας, κινηματογράφου ή τηλεοράσεως εις κανονισμούς εκδόσεως αδειών λειτουργίας.

2. Η άσκησης των ελευθεριών τούτων, συνεπαγομένων καθήκοντα και ευθύνas, δύναται να υπαχθή εις ωρισμένας διατυπώσεις, όρους, περιορισμούς ή κυρώσεις, προβλεπομένους υπό του νόμου και αποτελούντας αναγκαία μέτρα εν δημοκρατική κοινωνία δια την εθνικήν ασφάλειαν, την εδαφικήν ακεραιότητα ή δημοσίαν ασφάλειαν, την προάσπισιν της τάξεως και πρόληψιν του εγκλήματος, την προστασίαν της υγείας ή της ηθικής, την προστασίαν της υπολήψεως ή των δικαιωμάτων των τρίτων, την παρεμπόδισιν της κοινολογήσεως εμπιστευτικών πληροφοριών ή την διασφάλισιν του κύρους και της αμεροληψίας της δικαστικής εξουσίας.

Άρθρο 17

Ουδεμία διάταξις της παρούσης Συμβάσεως δύναται να ερμηνευθεί ως επαγομένη δι' εν Κράτος, μίαν ομάδα ή εν άτομον οιονδήποτε δικαίωμα όπως επιδοθεί εις δραστηριότητα ή εκτελέσει πράξεις σκοπούσας εις την καταστροφήν των δικαιωμάτων ή ελευθεριών, των αναγνωρισθέντων εν τη παρούση Συμβάσει, ή εις περιορισμούς των δικαιωμάτων και ελευθεριών τούτων μεγαλυτέρων των προβλεπομένων εν τη ρηθείση Συμβάσει.

Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Άρθρο 11

Ελευθερία έκφρασης και πληροφόρησης

1. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία έκφρασης. Το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει την ελευθερία γνώμης και την ελευθερία λήψης ή μετάδοσης πληροφοριών ή ιδεών, χωρίς την ανάμειξη δημοσίων αρχών και αδιακρίτως συνόρων.
2. Η ελευθερία των μέσων μαζικής ενημέρωσης και η πολυφωνία τους είναι σεβαστές.

ΤΙΤΛΟΣ VII — ΓΕΝΙΚΕΣ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ ΠΟΥ ΔΙΕΠΟΥΝ ΤΗΝ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΧΑΡΤΗ

Άρθρο 51

Πεδίο εφαρμογής

1. Οι διατάξεις του παρόντος Χάρτη απευθύνονται στα θεσμικά και λοιπά όργανα και τους οργανισμούς της Ένωσης, τηρουμένης της αρχής της επικουρικότητας, καθώς και

στα κράτη μέλη, μόνον όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης. Κατά συνέπεια, οι ανωτέρω σέβονται τα δικαιώματα, τηρούν τις αρχές και προάγουν την εφαρμογή τους, σύμφωνα με τις αντίστοιχες αρμοδιότητές τους και εντός των ορίων των αρμοδιοτήτων της Ένωσης, όπως της απονέμονται από τις Συνθήκες. 2. Ο παρών Χάρτης δεν διευρύνει το πεδίο εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης πέραν των αρμοδιοτήτων της Ένωσης και δεν θεσπίζει νέες αρμοδιότητες και καθήκοντα για την Ένωση, ούτε τροποποιεί τις αρμοδιότητες και τα καθήκοντα όπως ορίζονται στις Συνθήκες.

Άρθρο 52

Εμβέλεια και ερμηνεία των δικαιωμάτων και των αρχών

1. Κάθε περιορισμός στην άσκηση των δικαιωμάτων και ελευθεριών που αναγνωρίζονται στον παρόντα Χάρτη πρέπει να προβλέπεται από το νόμο και να σέβεται το βασικό περιεχόμενο των εν λόγω δικαιωμάτων και ελευθεριών. Τηρουμένης της αρχής της αναλογικότητας, περιορισμοί επιτρέπεται να επιβάλλονται μόνον εφόσον είναι αναγκαίοι και ανταποκρίνονται πραγματικά σε στόχους γενικού ενδιαφέροντος που αναγνωρίζει η Ένωση ή στην ανάγκη προστασίας των δικαιωμάτων και ελευθεριών των τρίτων. 2. Τα δικαιώματα που αναγνωρίζονται από τον παρόντα Χάρτη και τα οποία αποτελούν αντικείμενο διατάξεων των Συνθηκών ασκούνται υπό τους όρους και εντός των ορίων που καθορίζονται σε αυτές. 3. Στο βαθμό που ο παρών Χάρτης περιλαμβάνει δικαιώματα που αντιστοιχούν σε δικαιώματα τα οποία διασφαλίζονται στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, η έννοια και η εμβέλειά τους είναι ίδιες με εκείνες που τους αποδίδει η εν λόγω Σύμβαση. Η διάταξη αυτή δεν εμποδίζει το δίκαιο της Ένωσης να παρέχει ευρύτερη προστασία. 4. Στο βαθμό που ο παρών Χάρτης αναγνωρίζει θεμελιώδη δικαιώματα όπως απορρέουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, τα εν λόγω δικαιώματα πρέπει να ερμηνεύονται σύμφωνα με τις παραδόσεις αυτές.

5. Οι διατάξεις του παρόντος Χάρτη που περιέχουν αρχές μπορούν να εφαρμόζονται με νομοθετικές και εκτελεστικές πράξεις των θεσμικών και λοιπών οργάνων και οργανισμών της Ένωσης και με πράξεις των κρατών μελών όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης, κατά την άσκηση των αντίστοιχων αρμοδιοτήτων τους. Η επίκληση των διατάξεων αυτών ενώπιον δικαστηρίου είναι παραδεκτή μόνον για την ερμηνεία των εν λόγω πράξεων και τον έλεγχο της νομιμότητάς τους.

6. Οι εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές πρέπει να λαμβάνονται πλήρως υπόψη όπως καθορίζεται στον παρόντα Χάρτη.

7. Τα δικαστήρια της Ένωσης και των κρατών μελών λαμβάνουν δεόντως υπόψη τους τις επεξηγήσεις οι οποίες έχουν εκπονηθεί με σκοπό την παροχή κατευθύνσεων για την ερμηνεία του παρόντος Χάρτη.

Άρθρο 53

Επίπεδο προστασίας

Καμία διάταξη του παρόντος Χάρτη δεν πρέπει να ερμηνεύεται ως περιορίζουσα ή θίγουσα τα δικαιώματα του ανθρώπου και τις θεμελιώδεις ελευθερίες που αναγνωρίζονται στα αντίστοιχα πεδία εφαρμογής από το δίκαιο της Ένωσης, το διεθνές δίκαιο καθώς και από τις διεθνείς συμβάσεις, στις οποίες είναι μέρη η Ένωση, ή όλα τα κράτη μέλη, και ιδίως από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, καθώς και από τα Συντάγματα των κρατών μελών.

Άρθρο 54

Απαγόρευση της κατάχρησης δικαιώματος

Καμία από τις διατάξεις του παρόντος Χάρτη δεν πρέπει να ερμηνεύεται ως συνεπαγόμενη δικαίωμα επίδοσης σε δραστηριότητα ή εκτέλεσης πράξης που αποσκοπεί στην κατάλυση των δικαιωμάτων ή ελευθεριών που αναγνωρίζονται στον παρόντα Χάρτη ή σε περιορισμούς των δικαιωμάτων και ελευθεριών ευρύτερους από τους προβλεπόμενους σε αυτόν.

Επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων

(2007/C 303/02)

Οι κάτωθι παρατιθέμενες επεξηγήσεις καταρτίστηκαν αρχικά υπ' ευθύνη του Προεδρείου της Συνέλευσης που συνέταξε τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ενημερώθηκαν με ευθύνη του Προεδρείου της Ευρωπαϊκής Συνέλευσης, κατόπιν των αναπροσαρμογών που επήλθαν στο κείμενο του Χάρτη από τη Συνέλευση αυτή (ιδίως στα άρθρα 51 και 52) και των εξελίξεων του δικαίου της Ένωσης. Αν και οι επεξηγήσεις αυτές καθαυτές δεν έχουν νομική ισχύ, αποτελούν πολύτιμο εργαλείο ερμηνείας για την εξήγηση των διατάξεων του Χάρτη.

Επεξήγηση σχετικά με το άρθρο 11 — Ελευθερία έκφρασης και πληροφόρησης

1. Το άρθρο 11 αντιστοιχεί στο άρθρο 10 της ΕΣΔΑ...

Κατ' εφαρμογή του άρθρου 52, παράγραφος 3 του Χάρτη, το δικαίωμα αυτό έχει την ίδια έννοια και την ίδια εμβέλεια με το δικαίωμα που κατοχυρώνεται στην ΕΣΔΑ. Οι περιορισμοί που μπορούν να επιβληθούν σε αυτό δεν μπορούν, επομένως, να υπερβαίνουν τους προβλεπομένους στην παράγραφο 2 του άρθρου 10, με την επιφύλαξη των περιορισμών τους οποίους μπορεί να επιφέρει το δίκαιο της Ένωσης περί ανταγωνισμού στην ευχέρεια των κρατών μελών να εγκαθιδρύσουν τα καθεστώτα εκδόσεως αδειών λειτουργίας που προβλέπονται στο άρθρο 10, παράγραφος 1, τρίτη φράση της ΕΣΔΑ.

2. Η παράγραφος 2 του άρθρου αυτού διευκρινίζει τις συνέπειες της παραγράφου 1 όσον αφορά την ελευθερία των μέσων μαζικής ενημέρωσης. Στηρίζεται ιδίως στην νομολογία του Δικαστηρίου σχετικά με την τηλεόραση, ιδίως στην υπόθεση C-288/89 (απόφαση της 25ης Ιουλίου 1991, Stichting Collectieve Antennevoorziening Gouda κ.α., Συλλ. 1991, σ. I-4007) και στο πρωτόκολλο για το σύστημα δημόσιας ραδιοτηλεόρασης στα κράτη μέλη, το οποίο προσαρτήθηκε στη Συνθήκη ΕΚ και τώρα πλέον στις Συνθήκες, καθώς επίσης και στην οδηγία 89/552/ΕΟΚ του Συμβουλίου (βλέπε ιδίως την αιτιολογική σκέψη 17).

Επεξήγηση σχετικά με το άρθρο 51 — Πεδίο εφαρμογής

Σκοπός του άρθρου 51 είναι να προσδιορισθεί το πεδίο εφαρμογής του Χάρτη. Επιδιώκει να καταστήσει σαφές ότι ο Χάρτης εφαρμόζεται κατ' αρχάς στα θεσμικά και λοιπά όργανα της Ένωσης με την τήρηση της αρχής της επικουρικότητας. Η διάταξη αυτή ακολουθεί πιστά το άρθρο 6, παράγραφος 2, της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση, το οποίο επέβαλε στην Ένωση υποχρέωση σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων, καθώς και την εντολή που έδωσε το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κολωνίας. Ο όρος «θεσμικά όργανα» κατοχυρώνεται στις Συνθήκες. Η έκφραση «λοιπά όργανα και οργανισμοί» χρησιμοποιείται συνήθως στις Συνθήκες ως αναφορά σε όλα τα επικουρικά όργανα που δημιουργούνται βάσει των Συνθηκών ή βάσει πράξεων παραγώγου δικαίου (βλ. π.χ. άρθρο 15 ή 16 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης).

Όσον αφορά τα κράτη μέλη, από τη νομολογία του Δικαστηρίου απορρέει πέραν πάσης αμφιβολίας ότι η υποχρέωση σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων

που καθορίζονται στο πλαίσιο της Ένωσης επιβάλλεται στα κράτη μέλη μόνον όταν ενεργούν εντός του πεδίου εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης (απόφαση της 13ης Ιουλίου 1989, Wachauf, υπόθ. 5/88, Συλλ. 1989, σ. 2609? απόφαση της 18ης Ιουνίου 1991, EPT, Συλλ. 1991, σ. I-2925? απόφαση της 18ης Δεκεμβρίου 1997, υπόθ. C-309/96 Annibaldi, Συλλ. 1997, σ. I-7493). Προσφάτως, το Δικαστήριο επιβεβαίωσε τη νομολογία αυτή ως εξής: «Επί πλέον, υπενθυμίζεται ότι οι υποχρεώσεις που απορρέουν από την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην κοινοτική έννομη τάξη δεσμεύουν και τα κράτη μέλη όταν υλοποιούν κοινοτικές ρυθμίσεις ...» (απόφαση της 13ης Απριλίου 2000, υπόθ. C-292/97, Συλλ. 2000, σ. I-2737, παράγραφος 37 του σκεπτικού). Εννοείται ότι ο εν λόγω κανόνας, όπως κατοχυρώνεται στον παρόντα Χάρτη, εφαρμόζεται εξίσου στις κεντρικές αρχές και στις περιφερειακές ή τοπικές υπηρεσίες καθώς επίσης και στους δημόσιους οργανισμούς, οσάκις εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης.

Η παράγραφος 2, από κοινού με τη δεύτερη πρόταση της παραγράφου 1, επιβεβαιώνει ότι ο Χάρτης δεν μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα την επέκταση των αρμοδιοτήτων και των καθηκόντων που απονέμονται στην Ένωση από τις Συνθήκες. Εν προκειμένω, μνημονεύεται ρητώς κάτι που απορρέει λογικά από την αρχή της επικουρικότητας και από το γεγονός ότι η Ένωση διαθέτει μόνον δοτές αρμοδιότητες. Τα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως διασφαλίζονται στην Ένωση, παράγουν αποτελέσματα μόνον στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων αυτών που καθορίζονται από τις Συνθήκες. Κατά συνέπεια, η υποχρέωση των θεσμικών οργάνων της Ένωσης, σύμφωνα με τη δεύτερη πρόταση της παραγράφου 1, να προάγουν τις αρχές του Χάρτη μπορεί να προκύπτει μόνο εντός των ορίων των αρμοδιοτήτων αυτών.

Η παράγραφος 2 επίσης επιβεβαιώνει ότι ο Χάρτης δεν μπορεί να επιφέρει την επέκταση του πεδίου εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης πέραν των αρμοδιοτήτων της Ένωσης, όπως καθορίζονται στις Συνθήκες. Το Δικαστήριο έχει ήδη κατοχυρώσει τον κανόνα αυτό σε σχέση με τα θεμελιώδη δικαιώματα που αναγνωρίζονται ως στοιχείο του δικαίου της Ένωσης (απόφαση της 17ης Φεβρουαρίου 1998, υπόθ. C-249/96 Grant, Συλλ. 1998, σ. I-621, παράγραφος 45 του σκεπτικού). Σύμφωνα με τον κανόνα αυτό, κρίνεται ως αυτονόητο ότι η παραπομπή του άρθρου 6 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση στο Χάρτη δεν είναι δυνατόν να θεωρηθεί ότι επεκτείνει την εμβέλεια των δράσεων των κρατών μελών που ορίζονται ως «εφαρμογή του δικαίου

της Ένωσης» (κατά την έννοια της παραγράφου 1 και της προαναφερθείσας νομολογίας).

Επεξήγηση σχετικά με το άρθρο 52 — Εμβέλεια και ερμηνεία των δικαιωμάτων και των αρχών

Σκοπός του άρθρου 52 είναι να καθορίσει την εμβέλεια των δικαιωμάτων και αρχών του Χάρτη και να θεσπίσει κανόνες για την ερμηνεία τους. Η παράγραφος 1 αφορά το καθεστώς των περιορισμών. Η διατύπωση εμπνέεται από τη νομολογία του Δικαστηρίου: «... κατά πάγια νομολογία μπορεί να επέλθουν περιορισμοί στην άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ιδίως στο πλαίσιο κοινής οργάνωσης της αγοράς, υπό την προϋπόθεση ότι οι εν λόγω περιορισμοί ανταποκρίνονται πράγματι σε στόχους γενικού συμφέροντος που επιδιώκει η Κοινότητα και δεν συνιστούν, ενόψει του επιδιωκόμενου στόχου, υπέρμετρη και επαχθή επέμβαση, η οποία θα έθιγε την ίδια την ουσία των δικαιωμάτων αυτών» (απόφαση της 13ης Απριλίου 2000, υπόθ. C-292/97, παράγραφος 45 του σκεπτικού). Η μνεία των γενικών συμφερόντων που αναγνωρίζονται από την Ένωση καλύπτει τόσο τους στόχους που αναφέρονται στο άρθρο 3 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση όσο και άλλα συμφέροντα που προστατεύονται από ειδικές διατάξεις των Συνθηκών, όπως το άρθρο 4, παράγραφος 1 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση, το άρθρο 35, παράγραφος 3 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τα άρθρα 36 και 346 της εν λόγω Συνθήκης.

Η παράγραφος 2 αναφέρεται σε δικαιώματα τα οποία ήδη είχαν κατοχυρωθεί ρητώς στη Συνθήκη περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και έχουν αναγνωρισθεί στο Χάρτη, και τα οποία περιλαμβάνονται πλέον στις Συνθήκες (ιδίως τα δικαιώματα που απορρέουν από την ιθαγένεια της Ένωσης). Διευκρινίζει ότι τα δικαιώματα αυτά υπόκεινται πάντοτε στους όρους και στα όρια που ισχύουν για το δίκαιο της Ένωσης επί του οποίου θεμελιώνονται, όπως προβλέπονται στις Συνθήκες. Ο Χάρτης δεν μεταβάλλει το καθεστώς των δικαιωμάτων που απονέμονται από τη Συνθήκη ΕΚ, τα οποία έχουν περιληφθεί στις Συνθήκες.

Η παράγραφος 3 επιδιώκει τη διασφάλιση της αναγκαίας συνοχής μεταξύ του Χάρτη και της ΕΣΔΑ, θέτοντας τον κανόνα ότι, στο μέτρο που τα δικαιώματα του παρόντος Χάρτη αντιστοιχούν επίσης σε δικαιώματα που διασφαλίζονται από την ΕΣΔΑ, η έννοια και η εμβέλειά τους, συμπεριλαμβανομένων των αποδεκτών

περιορισμών, είναι ίδιες με αυτές που προβλέπει η ΕΣΔΑ. Από τα παραπάνω προκύπτει ιδίως ότι ο νομοθέτης, θέτοντας περιορισμούς στα δικαιώματα αυτά πρέπει να τηρεί τα ίδια πρότυπα με αυτά που ορίζονται από το λεπτομερές καθεστώς των περιορισμών που προβλέπεται στην ΕΣΔΑ, τα οποία καθίστανται με τον τρόπο αυτό εφαρμοστέα επί των δικαιωμάτων που καλύπτονται από την παρούσα παράγραφο, χωρίς αυτό να θίγει την αυτονομία του δικαίου της Ένωσης και του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η μνεία της ΕΣΔΑ στοχεύει συγχρόνως στη Σύμβαση και τα Πρωτόκολλά της. Η έννοια και η εμβέλεια των δικαιωμάτων που διασφαλίζονται καθορίζονται όχι μόνο από το κείμενο των πράξεων αυτών, αλλά και από τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στόχος της τελευταίας φράσης της παραγράφου είναι να δοθεί στην Ένωση η δυνατότητα να εξασφαλίσει ευρύτερη προστασία. Εν πάση περιπτώσει, το επίπεδο προστασίας που παρέχεται από τον Χάρτη δεν μπορεί ποτέ να είναι κατώτερο από αυτό που εγγυάται η ΕΣΔΑ.

Ο Χάρτης δεν παρακωλύει τα κράτη μέλη από το να κάνουν χρήση του άρθρου 15 της ΕΣΔΑ, το οποίο επιτρέπει παρεκκλίσεις από τα δικαιώματα της ΕΣΔΑ σε περιπτώσεις πολέμου ή άλλων δημόσιων κινδύνων που συνιστούν απειλή για το έθνος, όταν λαμβάνουν μέτρα στους τομείς της εθνικής άμυνας σε περίπτωση πολέμου και της τήρησης της δημόσιας τάξης, σύμφωνα με τις σφαίρες ευθύνης τους που αναγνωρίζονται στο άρθρο 4, παράγραφος 1 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και στα άρθρα 72 και 347 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Ο κατάλογος των δικαιωμάτων που μπορούν επί του παρόντος, και χωρίς αυτό να αποκλείει την εξέλιξη του δικαίου, της νομοθεσίας και των Συνθηκών, να θεωρηθεί ότι αντιστοιχούν σε δικαιώματα της ΕΣΔΑ κατά την έννοια της παρούσας παραγράφου, περιλαμβάνεται κατωτέρω. Δεν συμπεριλαμβάνονται τα δικαιώματα που προστίθενται σε αυτά της ΕΣΔΑ.

Επεξήγηση σχετικά με το άρθρο 54 — Απαγόρευση της κατάχρησης δικαιώματος

Το άρθρο αυτό αντιστοιχεί στο άρθρο 17 της ΕΣΔΑ.

ΠΟΙΝΙΚΟΣ ΚΩΔΙΚΑΣ

Άρθρο 198 ΠΚ

1. Με Φυλάκιση μέχρι δύο ετών τιμωρείται όποιος δημόσια και κακόβουλα βρίζει με οποιονδήποτε τρόπο το Θεό.
2. Όποιος, εκτός από την περίπτωση της παραγράφου 1, εκδηλώνει δημόσια με βλασφημία έλλειψη σεβασμού προς τα θεία, τιμωρείται με κράτηση έως έξι (6) μήνες ή με πρόστιμο έως τρεις χιλιάδες (3.000) ευρώ.

ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Άρθρο 5^Α

1. Καθένας έχει δικαίωμα στην πληροφόρηση, όπως νόμος ορίζει. Περιορισμοί στο δικαίωμα αυτό είναι δυνατόν να επιβληθούν με νόμο μόνο εφόσον είναι απολύτως αναγκαίοι και δικαιολογούνται για λόγους εθνικής ασφάλειας, καταπολέμησης του εγκλήματος ή προστασίας δικαιωμάτων και συμφερόντων τρίτων.
2. Καθένας έχει δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας. Η διευκόλυνση της πρόσβασης στις πληροφορίες που διακινούνται ηλεκτρονικά, καθώς και της παραγωγής, ανταλλαγής και διάδοσής τους αποτελεί υποχρέωση του κράτους, τηρουμένων πάντοτε των εγγυήσεων των άρθρων 9, 9^Α και 19.

Άρθρο 14

1. Καθένας μπορεί να εκφράζει και να διαδίδει προφορικά, γραπτά και δια του τύπου τους στοχασμούς του τηρώντας τους νόμους του Κράτους.
2. Ο τύπος είναι ελεύθερος. Η λογοκρισία και κάθε άλλο προληπτικό μέτρο απαγορεύονται.
3. Η κατάσχεση εφημερίδων και άλλων εντύπων, είτε πριν από την κυκλοφορία είτε ύστερα από αυτή, απαγορεύεται. Κατ' εξαίρεση επιτρέπεται η κατάσχεση, με παραγγελία του εισαγγελέα, μετά την κυκλοφορία:
 - α) για προσβολή της χριστιανικής και κάθε άλλης γνωστής θρησκείας,
 - β) για προσβολή του προσώπου του Προέδρου της Δημοκρατίας,
 - γ) για δημοσίευμα που αποκαλύπτει πληροφορίες για τη σύνθεση, τον εξοπλισμό και τη διάταξη των ενόπλων δυνάμεων ή την οχύρωση της Χώρας ή που έχει σκοπό τη βίαιη ανατροπή του πολιτεύματος ή στρέφεται κατά της εδαφικής ακεραιότητας του Κράτους,

δ) για άσεμνα δημοσιεύματα που προσβάλλουν ολοφάνερα τη δημόσια αιδώ, στις περιπτώσεις που ορίζει ο νόμος.

4. Σ' όλες τις περιπτώσεις της προηγούμενης παραγράφου ο εισαγγελέας, μέσα σε είκοσι τέσσερις ώρες από την κατάσχεση, οφείλει να υποβάλει την υπόθεση στο δικαστικό συμβούλιο, και αυτό, μέσα σε άλλες είκοσι τέσσερις ώρες, οφείλει να αποφασίσει για τη διατήρηση ή την άρση της κατάσχεσης, διαφορετικά η κατάσχεση αίρεται αυτοδικαίως. Τα ένδικα μέσα της έφεσης και της αναίρεσης επιτρέπονται στον εκδότη της εφημερίδας ή άλλου εντύπου που κατασχέθηκε και στον εισαγγελέα.

5. Καθένας ο οποίος θίγεται από ανακριβές δημοσίευμα ή εκπομπή έχει δικαίωμα απάντησης, το δε μέσο ενημέρωσης έχει αντιστοίχως υποχρέωση πλήρους και άμεσης επανόρθωσης. Καθένας ο οποίος θίγεται από υβριστικό ή δυσφημιστικό δημοσίευμα ή εκπομπή έχει, επίσης, δικαίωμα απάντησης, το δε μέσο ενημέρωσης έχει αντιστοίχως υποχρέωση άμεσης δημοσίευσης ή μετάδοσης της απάντησης. Νόμος ορίζει τον τρόπο με τον οποίο ασκείται το δικαίωμα απάντησης και διασφαλίζεται η πλήρης και άμεση επανόρθωση ή η δημοσίευση και μετάδοση της απάντησης.

6. Το δικαστήριο, ύστερα από τρεις τουλάχιστον καταδίκες μέσα σε μία πενταετία για διάπραξη των εγκλημάτων που προβλέπονται στην παράγραφο 3, διατάσσει την οριστική ή προσωρινή παύση της έκδοσης του εντύπου και, σε βαριές περιπτώσεις, την απαγόρευση της άσκησης του δημοσιογραφικού επαγγέλματος από το πρόσωπο που καταδικάστηκε, όπως νόμος ορίζει. Η παύση ή η απαγόρευση αρχίζουν αφότου η καταδικαστική απόφαση γίνει αμετάκλητη.

7. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την αστική και ποινική ευθύνη του τύπου και των άλλων μέσων ενημέρωσης και με την ταχεία εκδίκαση των σχετικών υποθέσεων.

8. Νόμος ορίζει τις προϋποθέσεις και τα προσόντα για την άσκηση του δημοσιογραφικού επαγγέλματος.

9. Το ιδιοκτησιακό καθεστώς, η οικονομική κατάσταση και τα μέσα χρηματοδότησης των μέσων ενημέρωσης πρέπει να γίνονται γνωστά, όπως νόμος ορίζει. Νόμος προβλέπει τα μέτρα και τους περιορισμούς που είναι αναγκαίοι για την πλήρη διασφάλιση της διαφάνειας και της πολυφωνίας στην ενημέρωση. Απαγορεύεται η συγκέντρωση του ελέγχου περισσότερων μέσων ενημέρωσης της αυτής ή άλλης μορφής. Απαγορεύεται ειδικότερα η συγκέντρωση περισσότερων του ενός ηλεκτρονικών μέσων ενημέρωσης της αυτής μορφής, όπως νόμος ορίζει. Η ιδιότητα

του ιδιοκτήτη, του εταίρου, του βασικού μετόχου ή του διευθυντικού στελέχους επιχείρησης μέσων ενημέρωσης είναι ασυμβίβαστη με την ιδιότητα του ιδιοκτήτη, του εταίρου, του βασικού μετόχου ή του διευθυντικού στελέχους επιχείρησης που αναλαμβάνει έναντι του Δημοσίου ή νομικού προσώπου του ευρύτερου δημόσιου τομέα την εκτέλεση έργων ή προμηθειών ή την παροχή υπηρεσιών. Η απαγόρευση του προηγούμενου εδαφίου καταλαμβάνει και κάθε είδους παρένθετα πρόσωπα, όπως συζύγους, συγγενείς, οικονομικά εξαρτημένα άτομα ή εταιρείες. Νόμος ορίζει τις ειδικότερες ρυθμίσεις, τις κυρώσεις που μπορεί να φθάνουν μέχρι την ανάκληση της άδειας ραδιοφωνικού ή τηλεοπτικού σταθμού και μέχρι την απαγόρευση σύναψης ή την ακύρωση της σχετικής σύμβασης, καθώς και τους τρόπους ελέγχου και τις εγγυήσεις αποτροπής των καταστρατηγήσεων των προηγούμενων εδαφίων.

Άρθρο 15

1. Οι προστατευτικές για τον τύπο διατάξεις του προηγούμενου άρθρου δεν εφαρμόζονται στον κινηματογράφο, τη φωνογραφία, τη ραδιοφωνία, την τηλεόραση και κάθε άλλο παρεμφερές μέσο μετάδοσης λόγου ή παράστασης.
2. Η ραδιοφωνία και η τηλεόραση υπάγονται στον άμεσο έλεγχο του Κράτους. Ο έλεγχος και η επιβολή των διοικητικών κυρώσεων υπάγονται στην αποκλειστική αρμοδιότητα του Εθνικού Συμβουλίου Ραδιοτηλεόρασης που είναι ανεξάρτητη αρχή, όπως νόμος ορίζει. Ο άμεσος έλεγχος του Κράτους, που λαμβάνει και τη μορφή του καθεστώτος της προηγούμενης άδειας, έχει ως σκοπό την αντικειμενική και με ίσους όρους μετάδοση πληροφοριών και ειδήσεων, καθώς και προϊόντων του λόγου και της τέχνης, την εξασφάλιση της ποιοτικής στάθμης των προγραμμάτων που επιβάλλει η κοινωνική αποστολή της ραδιοφωνίας και της τηλεόρασης και η πολιτιστική ανάπτυξη της Χώρας, καθώς και το σεβασμό της αξίας του ανθρώπου και την προστασία της παιδικής ηλικίας και της νεότητας. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την υποχρεωτική και δωρεάν μετάδοση των εργασιών της Βουλής και των επιτροπών της, καθώς και προεκλογικών μηνυμάτων των κομμάτων από τα ραδιοτηλεοπτικά μέσα.